

**UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
PRÁVNICKÁ FAKULTA**

Anna Schneiderová

**BANSKOBYSSTRICKÝ PEDAGÓG JÁN DUCHOŇ -
PRIEKOPNÍK VECNÉHO ENCYKLOPEDIZMU
NA LATINSKEJ ŠKOLE 17. STOROČIA
NA SLOVENSKU**

Banská Bystrica 2019

SCHNEIDEROVÁ, A.: *Banskobystrický pedagóg Ján Duchoň - priekopník vecného encyklopedizmu na latinskej škole 17. storočia na Slovensku*. Banská Bystrica : Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta UMB, 2019, 108 s.

© 2019 Anna Schneiderová

PhDr. Anna SCHNEIDEROVÁ, PhD.

Recenzenti

Doc. JUDr. PhDr. Róbert JÁGER, PhD.

Doc. JUDr. Ivana ŠOŠKOVÁ, PhD.

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľov práv.

Monografia vydaná Právnickou fakultou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

ISBN 978-80-557-1544-5

OBSAH

PREDHOVOR	4
ÚVOD	8
1 CURRICULUM VITAE MYSLITEĽA, PEDAGÓGA, LITERÁTA JÁNA DUCHOŇA	12
2 IDEOVÝ ZÁKLAD DIEĽA REKTORA BANSKOBYSSTRICKEJ PARTIKULÁRNEJ ŠKOLY V ROKOCH 1626/1637; PROFIL A CIEĽ JEHO TVORIVÝCH AKTIVÍT	24
3 REFORMAČNÝ HUMANIZMUS A GYMNASMATA ORATORIA DUCHOŇOVÝCH ŽIAKOV NA BANSKOBYSSTRICKEJ PARTIKULÁRNEJ ŠKOLE	49
4 FILOZOFICKÝ KURZ J. DUCHOŇA NA MESTSKEJ LATINSKEJ ŠKOLE; OBSAH, MIESTO A VÝZNAM PREDMETU VO SFÉRE VYŠŠIEHO VZDELÁVANIA	65
ZÁVER	89
SUMMARY	92
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY A PRAMENOV	94
PRAMENE	98
PRÍLOHY	99

PREDHovor

Predmetom obsahu textu vedeckej monografie *Banskobystrický pedagóg Ján Duchoň - priekopník vecného encyklopedizmu na latinskej škole 17. storočia na Slovensku* je prehľadná prezentácia života a diela osobnosti slovenského vzdelanca, profesora a rektora banskobystrickej mestskej latinskej školy v rokoch 1626-1637. Prístup autorky k riešeniu a spracovaniu témy, ako pedagogičky a lingvistky, ktorá viac rokov vyučuje anglický jazyk na vysokej škole, motivovala hlavne snaha o primerané *zviditeľnenie* významnej, hoci len málo známej osobnosti v dejinách našej pedagogiky. Ján Duchoň je prvý známy pedagóg obdobia včasného novoveku na Slovensku, ktorý začal účinne skvalitňovať obsah, formy i metódy školského *vzdelávania* praktickým zavedením princípov vecného encyklopedizmu do procesu výučby. Hoci si tento systém vzdelávania v podmienkach nasledujúceho vývoja aj na Slovensku nie bez prekážok kliesnil svoju cestu, jednoznačný prínos uplatňovania jeho princípov vo sfére edukácie, aj v súčasnosti výrazne akcentuje jeho trvalú platnosť a aktuálnosť, osobitne v jazykovej oblasti.

Nástup druhej polovice uplynulého tisícročia ukončil éru stredoveku a otvoril *nový vek* vo vývoji ľudstva. Cestu k nemu dláždili dôsledky veľkých zemepisných či prírodných objavov. Novovek sprevádzali mnohé výdobytky vedy a techniky, nový výrobný systém a jeho moderné spôsoby. Nastupujúca filozofia renesancie, humanizmu, v mnohom aj pod vplyvom názorov mysliteľa Erazma Rotterdamského a následne reformácie, znamenala dobu kryštalizácie, rodenia sa nových snáh v jednotlivých sférach kultúrno-spoločenského života. Človek sa postupne oslobodzoval od stredovekej dogmatickej nadriadenosti, žiadal voľnosť, slobodu, namiesto teocentrizmu budoval antropocentrizmus. Popri dobových úpravách tradične dominujúcich klasických jazykov, hlavne latinčiny,

dochádza postupne ku kodifikácii spisovných jazykov viacerých európskych národov a k ich zaraďovaniu do edukácie. Sprievodnou súčasťou tohto procesu bol aj zrod novej reformačnej scholastiky, kolískou ktorej sa stalo Nemecko. Tvorcom tejto disciplíny, ktorá vládla na nemeckých univerzitách, obnoviac Aristotela, stal sa hlavne Filip Melanchton.

Aj napriek tejto novej vzdelávacej disciplíne, uplatňovanej na vyšších školách alebo univerzitách, existujúci organizačný systém vzdelávania sa svojím charakterom nedokázal ešte úplne vymaniť spod strnulosti stredoveku (o. i. napr. obsah predmetov, vymedzený princípom: „sedem slobodných umení“ a p.). Ďalší kultúrno-spoločenský vývoj, najmä s nastupujúcim 17. storočím, signalizoval potrebu účinných a vecných princípov do systému výučby. Školu bolo treba priblížiť životu tak, aby obsah učiva i jazykových pojmov vyplýval z reality, bol vecný, zrozumiteľný, aby vzdelávanie a príprava žiaka či študenta zodpovedali požiadavkám doby.

S výstižným náčrtom riešenia tejto úlohy na úseku školstva a vzdelávania verejne vystúpil nemecký profesor Ján Henrich Alsted, ktorý vo svojom diele „Encyklopédia filozofického kurzu“, z r. 1620, nastolil požiadavku zavedenia princípov vecného encyklopedizmu. Onedlho ich začali pri výučbe aktívne presadzovať viacerí jeho žiaci alebo stúpenci. Prvým známym z nich na Slovensku bol Ján Duchoň, neskôr tiež Ján Amos Komenský. Časť ďalších nasledovníkov začala potom do procesu výučby jazykov, najmä na banskobystrickej škole, popri tradičnej latinčine, zavádzať tiež *živé* európske kultúrne jazyky (hlavne rektor evanjelického gymnázia Matej Bel). Svojou podstatou a charakterom vo vzdelávacej sfére majú alstedovské princípy vecného encyklopedizmu svoju permanentnú platnosť, pričom práve osobitnou mierou pri výučbe jazykov.

Štúdiom a dôkladnejším poznaním problematiky sa autorka zároveň utvrdila v presvedčení, že systém vzdelávania, ktorý J. Duchoň k nám priniesol a rozvíjal, má svoj osobitný význam nielen z aspektu

dejín slovenskej pedagogiky, ale tiež lingvistiky, filozofie i ďalších spoločenských a prírodných vied, pričom tiež technických náuk či vedných odborov. Zrejme v dôsledku zložitosti ďalšieho historického vývoja po odchode Jána Duchoňa z Banskej Bystrice do Kremnice, kde potom onedlho opustil rady živých, jeho meno na viac ako ďalších tristo rokov upadlo takmer do zabudnutia. Prvé odborné, hodnoverné správy o Duchoňovom diele, o význame jeho tvorby a činnosti, sa medzi odbornú pedagogickú verejnosť dostávajú až v priebehu šesťdesiatych rokov uplynulého storočia. A to len vďaka skutočnosti, že sa zachoval bohatý pramenný materiál o J. Duchoňovi, jeho diele a činnosti, ktorý sa r. 1959 dostal k rukám skvelého lingvistu pre klasické jazyky (lat., gr.) dr. Jána Mikleša, profesora dejín pedagogiky na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici. Výsledkom jeho tvorby, s ktorou začal na základe zaniateného, zodpovedného výskumu už v priebehu 60. rokov sa stali nielen prvé pútavé prednášky či odborné články, venované Duchoňovi a jeho dielu. Nasledovali vedecké štúdie, publikované hlavne vo vedeckých časopisoch a zborníkoch. Ich obsah, známy odbornou kvalitou znamenal osobitný vedecký prínos zo slovenského i celoštátneho aspektu.

Nastupujúci režim *normalizácie* na prahu sedemdesiatych rokov 20. stor. v Československu zakázal prof. Miklešovi nielen vyučovať na vysokej škole, ale (od r. 1971) tiež publikovať výsledky vlastného vedeckého výskumu. Ďalšia časť vedeckej tvorby k J. Duchoňovi sa dočkala svojho publikovania až v kolektívnej antológii autorov v roku 1986: M. NOVACKÁ, a kol.: *OD KRÁĽOVSTVA DUCHA KU KRÁĽOVSTVU ČLOVEKA*. Odvtedy nebolo u nás publikované žiadne osobitné dielo, venované J. Duchoňovi. Aj táto skutočnosť prispela k motivácii autorky vypracovať a prezentovať prácu, ktorá mapuje a hodnotí činnosť tejto takmer zabudnutej osobnosti; poukazujúc na význam a prínos jeho diela v oblasti výučby i pre súčasnosť. Monografickú vedeckú štúdiu autorka s úctou predstavuje širokému okruhu čitateľov – predovšetkým pedagógov,

terajších i budúcich; osobitne ju venuje a odporúča do pozornosti svojim váženým kolegom, kolegyniam, študentstvu – akademickej obci Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Autorka

ÚVOD

Slobodné kráľovské banské mesto Banská Bystrica onedlho po získaní významných privilégií r. 1255, produkciou a obchodovaním s kvalitnou *uhorskou meďou*, ku ktorej sa ku koncu stredoveku pridružilo aj vzácne striebro, zásobovalo trhy celej civilizovanej Európy. *Medené mesto* tak počas stáročí stredoveku získavalo slávu a povest' banského centra celoeurópskeho významu. Keď krátko po nástupe epochy nového veku, v rušnom a pre Uhorsko v mnohom osudovom 16. storočí, aj produkcia ušľachtilých kovov v regióne zaznamenala úpadok, vyprchávala tiež tradičná banská sláva mesta.

K návratu dobrého mena a povesti tohto pôvodne banského centra, dochádzalo v danom období hlavne v učených kruhoch európskych kultúrnych či univerzitných centier. Bolo tomu tak vďaka banskobystrickej mestskej latinskej partikulárnej škole, ktorá obsahom vzdelávania či kvalitou prípravy svojich absolventov, už od polovice 16. storočia dosahovala úroveň gymnázií v západnej Európe. Skvelými študijnými výsledkami, ale najmä vedeckou tvorbou školu čoraz viac študentov príkladne prezentovalo počas štúdií na zahraničných univerzitách, najmä v Nemecku. Popri latinskej škole tak prirodzene i mesto Banská Bystrica vstupovalo do povedomia kultúrno-duchovnej sféry, ako úspešné kultúrno-vzdelávacie centrum; a to nielen v Uhorsku, ale aj z medzinárodného aspektu.

Popri nadanosti žiakov, za svoju kvalitnú úroveň škola vďačila hlavne vzdelaným rektorom-absolventom nemeckých univerzít. Pri výučbe uplatňovali najnovšie vzdelávacie formy a účinné metódy, prinesené z Nemecka, ktoré mali zapracované do svojich učebných plánov, schválených senátom. V tomto vtedy výrazne nemeckom banskobystrickom prostredí, zo začiatku išlo zväčša o nemeckých rodákov. V 17. storočí na miesta profesorov a rektorov začali prichádzať vzdelaní odchovanci nemeckých univerzít aj z radov

Slovákov. Na pozvanie mestského senátu v apríli 1626 prijal miesto profesora partikulárnej školy liptovský rodák Ján Duchoň; onedlho bol zvolený za rektora.

Po príchode Duchoňa sa na banskobystrickom mestskej latinskej škole, ako prvom gymnáziu na území Slovenska, v práci medzi žiakmi školy začali uplatňovať vzdelávacie princípy vecného encyklopedizmu¹ podľa príkladu nemeckého profesora Alsteda. Hoci nádejne začaté dielo roku 1637 prerušila náhla smrť, činnosťou a aktivitou sa stihol príkladne zapísať do histórie mesta i dejín vzdelávania na Slovensku. V ceste, ktorú prekiesnil Duchoň, pokračoval ďalší „alstedovec“, Ján Amos Komenský, o čom svedčia hlavne stopy po rozšírení sa jeho jazykových učebníc a jeho pedagogických názorov na partikulárnych školách, hlavne v regiónoch stredného Slovenska. Určite aj vďaka tomu skvelý znalec života a diela obidvoch pedagógov, profesor Ján Mikleš, Duchoňa vo svojich prácach nazýva „slovenský Komenský.“

Pri riešení a spracovaní problematiky obsiahnutej v texte monografie, sa autorka, popri doterajších podkladoch a znalostiach, sa usilovala využiť tiež výsledky ďalšieho výskumu ako i štúdiá archívneho materiálu k téme. Prácu podstatnejšie uľahčoval najmä priamy prístup k zásadným častiam jedinečného diela Jána Duchoňa v latinskom jazyku. Vzhľadom na medzery v znalosti latinčiny mala pri vlastnej tvorbe značne uľahčený postup tým, že má k dispozícii obsiahlu škálu prekladov významnej časti dokumentov z latinčiny, prevažne ešte z pera neb. profesora Jána Mikleša.

Potrebné literárne poznatky či pramene mohla čerpať jednak z doteraz známych, publikovaných štúdií profesora Mikleša, v ktorých analyzuje dielo Jána Duchoňa, či z prác recitovaných jeho žiakmi.

¹ *Vecný encyklopedizmus*, nový myšlienkový prúd, propagátorom ktorého sa stal profesor univerzity v nemeckom Herborne Ján Henrich Alsted, v procese výučby presadzuje, popri praktickej filozofii, či pracovnej výchove, najmä paralelizmus slov a vecí. Zásluhou J. Duchoňa a po ňom i ďalších študentov od nás, ktorí študovali na nemeckých univerzitách, a po návrate sa stali profesormi i rektormi gymnázií, sa tento smer v oblasti reformačnej scholastiky začal šíriť na viacerých protestantských školách na Slovensku.

Ide o štúdie, uverejnené v pedagogických zborníkoch a časopisoch, uvedené v publikačných odkazoch. Ťažisko monografie tvorí štúdia J. Mikleša s názvom *Reformačný humanizmus a vecný encyklopedizmus v diele Jána Duchoňa*, uverejnenej v obsiahlej vedeckej antológii: Mária NOVACKÁ a kol.: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Z literatúry historickej povahy čerpá najmä z časti citovaných prác profesora Pavla Martuliaka. Faktograficky sa opierať tiež o obsahové údaje či poznámky z vedeckých prác a štúdií s problematikou príbuznou vlastnej téme ďalších autorov, uvedených v texte.

Hlavný text práce autorka obsahovo člení na štyri hlavné časti. **Cieľom prvej** z nich je, aj v súlade s názvom, priblížiť **základné peripetie životnej dráhy Duchoňa** výstižnou analýzou pestrej literárno–vedeckej či pedagogicko-organizátorskej aktivity, aj keď ju nečakane ukončil jeho predčasný odchod.

Zmyslom obsahu **druhej** a napokon **i tretej kapitoly** je podať charakteristiku dvojice základných znakov reformačno-humanistického diela Jána Duchoňa: **latinizujúce a grécizujúce literárne tendencie** a tiež **vecný encyklopedizmus**. Ide hlavne o zvýraznenie skutočnosti, že aj keď **cieľ obidvoch** tendencií bol v prvom rade zameraný **na rozvoj jazykovej kultúry**, pretože výučba jazykov, v tom čase najmä latinského, bola stále dominantnou, obidve mali svoj filozofický zmysel a logicky vychádzali z vlastnej podstaty súčasnej doby. Cieľom obidvoch týchto kapitol je zároveň poukázať, do akej miery Duchoňa inšpirovali Alstedove požiadavky na dôkladnú organizáciu školy, vrátane zavedenia novej klasifikácie vied v zmysle vecného encyklopedizmu. Súčasne sa autorka v ich obsahu usiluje predostrieť stručný obraz o tom, ako sa pod vedením Jána Duchoňa celá banskobystričská škola oboznamovala s jeho princípmi. Podľa príkladu prof. Alsteda začal na škole, hlavne formou *rečnických cvičení* pestovať disciplíny, ktoré sa mali, najmä študentom, ktorí sa chystali na kňazskú alebo učiteľskú dráhu, prednášať na vysokej škole. V najvyšších stupňoch školy Duchoň tak prostredníctvom

zrozumiteľných, vecne encyklopedických poznatkov, nových výrazov a pojmov otváral priestor pre zavádzanie nových predmetov do výučby.

Najmä obsah druhej kapitoly má za cieľ priblížiť tiež skutočnosť, že Duchoň, takisto ako jeho takmer rovesník Komenský, s ktorým sa síce osobne nepoznal, dobre poznal význam ľudskej ruky; vedome preto povzbudzoval aj svojich žiakov k podpore praktickej fyzickej či výrobnej činnosti. A tak ako jeden z prvých vzdelaných Slovákov, pripísal spoločensky priekopnícky význam *pracovnej výchovy*. Spolu s ňou tak fyzickú prácu povýšil na úroveň doteraz všeobecne na školách vyššieho stupňa uplatňovaných *siedmich slobodných umení*. Vzhľadom na tento druh práce so študentmi banskobystrická partikulárna škola už reprezentovala prvý stupeň tzv. „Altoira studia“. Tu možno teda bez zveličovania povedať, že zásluhou Jána Duchoňa sa v Banskej Bystrici položil sťaby začiatok *artistickej fakulty*.

Obsah štvrtej, záverečnej kapitoly má za cieľ v prehľade ilustrovať **vlastný Filozofický kurz**, ako **osobitný predmet**, ktorý Duchoň zaviedol na latinskej partikulárnej škole **pre žiakov najvyššieho ročníka**. Ten mal za úlohu poskytnúť žiakom základnú orientáciu v praktickom živote, prípadne tiež základy pre ďalšie štúdium filozofie a príbuzných disciplín na európskych univerzitách. Prostredníctvom obsahu textu chcem ilustrovať prehľadný náčrt jednotlivých vedných disciplín, ktoré autor postavil na filozofickom základe v súlade s princípmi Alstedovho vecného encyklopedizmu. Súčasne sa autorka usiluje poukázať na význam uplatňovania princípov vecného encyklopedizmu tiež z aspektu obsahu praktickej filozofie, do ktorej Duchoň, podľa príkladu Alsteda, do predmetu *Filozofický kurz*, zaraďoval disciplíny a atribúty technického charakteru, aby sa žiaci dokázali lepšie pripraviť pre prípadné budúce povolania, tiež predmety *fyzika, etika, ekonómia, politika, scholastika* (náuka o školstve), ale ako to vyplýva z obsahu tém rečníckych cvičení žiakov, tiež disciplíny *história, geografia* a pod., viditeľne tým prekračoval aj sám obsah známych tradičných *siedmich slobodných umení*.

1 *CURRICULUM VITAE* MYSLITEĽA, PEDAGÓGA, LITERÁTA JÁNA DUCHOŇA

Ján Duchoň uzrel svetlo sveta v horno-liptovskej dedinke Kvačany dňa 21. júna 1596. Otec tu pôsobil štyri desiatky rokov ako evanjelický farár, bol členom miestneho kontubernia. Matka Zuzana, rodená Paulínyová, bola dcérou mošovského farára Mateja Paulínyho. Podľa zachovaných svedectiev literárnych zdrojov k životu a dielu, mal tento vnímavý mladík s mimoriadnou nadanosťou, od útleho veku, popri starostlivej výchove, bezprostredný prístup k primeranému vzdelaniu.²

Svedčia o tom napokon aj viaceré výňatky z vlastnej epickej tvorby, keď si neskôr mladý Duchoň, menovite počas štúdia v cudzine, vo svojich obsahovo výstižných a básnicky vycibrených epigramoch s úctou spomína na učiteľov a vychovávateľov v rodnej domovine. Na prvom mieste na svojho otca a potom brata, ktorí ho prví začali učiť a nad ktorých mu údajne nikto nedal viac. Do básnickej činnosti ho vraj najviac zasvätil Stanislav Pribiš, ktorý ho ešte naučil používať aj básnické stropy. Z vďačnosti ho potom vo svojich básničkách nazýva menom známeho starogréckeho umelca Amfión, ktorý vystavil Téby.³

Neskôr, už ako rektor mestskej partikulárnej školy, si vo svojom apostrofovaní s láskou spomína na svojho banskobystrického učiteľa Jána Grúbera, rektora školy, na ktorej predtým sám študoval :

*...Grúber, z ktorej katedry si ma Ty kedysi učil,
z tej teraz ja práve tak učím svoje národy.⁴*

² REZÍK, J. – MATTHAEIDES, S.: *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava. SPN, 1971 (Preklad originálu z latinčiny a redakčná úprava: V. Ružička), s. 125.

³ Pozri o tom napr.: MIKLEŠ, J.: Ján Duchoň, bystrický humanistický pedagóg v prvej polovici 17. storočia. In: *ACTA FACULTATIS PEDAGOGICAE, Séria pedagogická. Pedagogika 3*. Bratislava : SPN, 1971, s. 17– 33.

⁴ DUCHOŇ, J.: *Gymnasmata oratória*. Alia vota, s. 6.: „*Ex qua me cathedra quondam, Grubere, docebas, Hinc doceo populas non minus ipse meos.*“ (Preklad: J. Mikleš).

U svojich učiteľov práve vo svojej poetickej tvorbe neraz vyzdvihuje ideálne vlastnosti učiteľa reformačného humanizmu. Spomína napr. „zbožnosť“ (pietas), vzdelanie v „dobrých vedách“ (bone artis) a „pohotovosť vo vyučovaní“ (dexteritas docendi). Vlastnosti tohto druhu chváli napr. u učiteľa Dávida Kilgere:

*Nota tua est pietas simul et passim, Kilgere,
docendi dexteritas Istro iudice nota tua est.⁵*

U svojho košického učiteľa Benedikta Bakaiho zas oceňuje jemného ducha a etický charakter. U Jána Schmeissa vyzdvihuje najmä skutočnosť, že nepoužíval telesné tresty, ale vychovával hlavne v humanistickom duchu. Úprimnosť potvrdzuje najmä Duchoňov veršík:

*Prítu neskúsil som ja, lež to,
že mlyn náš sa jedenásť krát zaleskol,
to celkom je, Schmeiss, sláva tvoja.*

Tu mal autor zrejme na mysli, čo potvrdzuje vo svojich poznámkach aj prof. Ján Mikleš, svoje humanisticko-pedagogické pôsobenie na banskobystrickej škole, kde so svojimi žiakmi predviedol jedenásť krát rečnícke cvičenia.⁶

Duchoň si u svojich učiteľov zvlášť cenil lásku, ktorou ho viedli ku vzdelaniu. Za hlavné ciele výchovy pokladal zbožnosť (pietas) a vzdelanie (humanitas, litterae). Potvrdzuje to aj úryvok z textu votívnej básničky, ktorú venoval banskobystrickej škole:

*To je ten boží platan, ktorému želám
pokojný osud i učenlivých žiakov a tisíce dobra.
Berte sa preč, trubci, škola si hľadá len verných
žiakov, ktorých zbožnosť a nadanie vzácnymi robí.⁷*

⁵ Tamtiež.

⁶ MIKLEŠ, J.: *Ján Duchoň, bystrický humanistický pedagóg...*, s. 23.

⁷ Lat. text : DUCHOŇ, J.: *Gymnasmata oratoria, Vota XII., Pro schola*:

Pri opise a hodnotení štádia svojho osobného vzdelávania sa na latinských školách na území Slovenska si Duchoň najviac spomína na banskoštiavnického a kremnického učiteľa jazykov – latinského, gréckeho a hebrejského, Petra Leonhardiho. Pre zasvätenie do podstaty gramatiky a logiky najviac chváli Tobiáša Christophoridesa. Ako rektorov si najviac vážil Jána Rotária a Jána Krmana, ktorému prisúdil aj čestný titul „múdry“. Veľa sa vraj naučil aj od učiteľa Michala Čajku, ktorý bol, ako uvádza: „... *tela malého ale „v umení“ veľkým*“.⁸ Tu mal Duchoň zrejme na mysli umenie vyučovať.

Reminiscencie na svojich bývalých učiteľov trefne naznačujú jasné predstavy o vlastnostiach ideálneho reformačného učiteľa. Mal byť nielen zbožným, ale aj vzdelaným, najmä v klasických jazykoch, v gramatike, poetike, rétorike, filozofii, ale tiež rovnako aj v umení vyučovať (*ars docendi*). Len za týchto podmienok mohol uskutočňovať cieľ reformačného humanizmu, ktorým bolo vypestovať u seba harmóniu dvoch kultúrnych atribútov, t. j. „zbožnosti“ (*studia divina, pietas*) a „dobrých vied“ (*bonae litterae, studia humana*).

Práve týmito ideálmi či filozofiou boli presiaknuté mestské latinské školy, na ktorých sa Duchoň vzdelával. Išlo o duch protestantského aristotelizmu, či reformačného humanizmu, ktorý bol rozšírený vplyvom učenia Filipa Melanchtona na uvedených školách na Slovensku. V týchto myšlienkach, v tomto duchu, bol vychovávaný aj Ján Duchoň už na domácich školách na Slovensku, vrátane Banskej Bystrice. Podobne ako jeho takmer rovesník Ján Amos Komenský (o štyri roky starší) v Píferove na Morave. Na obidvoch týchto školách pôsobili rektori a učitelia, absolventi univerzity vo Wittenbergu.⁹ Dôsledkami vplyvu melanchtonského humanizmu si tak napr. možno vysvetliť aj mnohé neskoršie názorové zhody obidvoch týchto

Haec est illa Dei Platanus, cui mollia fata,
cui dociles pueros, cui bona mille precor.
Ite procul, Fuci, schola fidos quaerit alumnos,
quos pietas caros igeniumque facit. - Tamtiež.

⁸ DUCHOŇ, J.: *Gymnasmata oratoria, Alia vota*, s. 6.

⁹ MIKLEŠ, J.: *Ján Duchoň, bystrický humanistický pedagóg...*, s. 24.

významných pedagógov. Tieto názory a myšlienky sa potom ešte u obidvoch posilnili a ustálili na štúdiách v zahraničí a to najmä pod vplyvom diela polyhistora prof. Alsteda.

Ako uvádza Ján Rezík vo svojom diele GYMNAZIOLÓGIA, ... *Duchoň si od mladosti predsavzal, že nadobudne také vzdelanie, aké stváraňuje schopnosť ľudí k najvyššej dokonalosti.* ¹⁰Vzhľadom na toto predsavzatie si po vychodení domácich škôl zaumienil, že bude navštevovať vysoké školy v zahraničí. Skôr, ako sa Duchoň, syn chudobných rodičov, vybral na zahraničné univerzitné štúdiá, musel si zarobiť prostriedky na štúdiá. Tak si zároveň najprv vyskúšal svoje učiteľské i básnické nadanie na Slovensku a to v službách šľachtického domu rodiny Mariášiovcov v Markušovciach na Spiši. Začal pôsobiť ako mladý pedagóg na povestnej miestnej škole pod patronátom tohto šľachtického rodu. A tomuto, podľa vlastného opisu: ... *prastarému, veľmi statočnému a urodzenému domu, ktorý vlasti poskytoval viac než 500 rokov udatných hrdinov, čo sa preslávili v mieri a vo vojne a teraz sa d'aleko-široko jagajú sťa nebeská klenba dvanástimi synmi,* splácal učiteľ Ján Duchoň povinnú gratulačnú daň pre šťastný začiatok Nového roku 1622 v podobe votívnej básne, napísanej v duchu barokového štýlu. Toto formálne vyumelkované dielo s titulom ... *Zodiacus votivus pro auspicio novi Aanni Generalissimae antiquissimae ac nobilissimae domui, Mariasianae de Markusfalva,* vyšlo tlačou v Levoči v roku 1622.

Táto báseň, tak, ako potom i ďalšie votívne básničky, venované rodine Mariášiovcov, dokumentuje nielen spoločenskú viazanosť a poplatnosť vzdelaného, ale chudobného mladíka Jána Duchoňa. Určite ich skladal v nádeji na odmenu a štipendium, ktoré potreboval na štúdium v zahraničí. Známa je tiež skutočnosť, že knižnica zemepána Mariášiho, do ktorej mal Duchoň prístup, obsahovala cenné diela

¹⁰ REZÍK, J. – MATTHAEIDES, S.: *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku...*, s. 125.

klasikov gréckej i rímskej literatúry. Najmä Cicerónove a Horátiove diela, ale aj Plautove komédie, najmä Komédia o hrnci i ďalšie, mali jedinečný vplyv na formovanie jeho literárneho profilu.

Túžba po vzdelaní ho lákala na univerzitu do Wittenbergu a tak sa, po asi jednoročnom pobyte v Markušovciach, vypravil na cestu do Nemecka. S rodinou Mariášiovcov ostal Duchoň v spojení nielen po odchode na zahraničné štúdiá, ale tiež aj po svojom návrate z cudziny. Pavel Mariáš posielal napr. svojho syna Štefana na štúdiá do Banskej Bystrice, kde bol Duchoň rektorom školy. Pod vedením Jána Duchoňa predniesol potom študent Štefan Mariáš pochvalnú reč na krásne, bohaté a kultúrne Uhorsko.¹¹

Ján Duchoň, vďaka osobnému nadaniu a možnostiam počúvať prednášky erudovaných osobností filozofickej fakulty, či zoznamovať sa s modernou literatúrou, poznatkami z pera popredných predstaviteľov reformačného humanizmu, získaval široké encyklopedické vedomosti v pestrej škále vedných odborov. Dôležitým faktorom pre celé jeho ďalšie vedecké i pedagogické účinkovanie bola skutočnosť, že sa podrobne zoznámil s Alstedovým dielom *Cursus philosophici encyclopaedia* z roku 1620, a tým i s novou klasifikáciou vied. Osvojil si nielen teoretickú časť, ale najmä možnosť aplikácie teórie v praktickej oblasti. V tom tkvela možnosť využitia získaných poznatkov vo sfére praktickej filozofie. Z tohto diela, z týchto poznatkov potom, po príchode do praxe, čerpal vo veľkom rozsahu.

Popri úspešnom štúdiu na wittenbergskej univerzite Ján Duchoň aktívne pokračuje tiež vo svojej básnickej tvorbe. Za túto aktivitu si zo školy odnáša, spolu s univerzitným diplomom, aj ocenenie v podobe vavrínového venca s titulom „poeta laureatus Caesareus“, ktorý ho sprevádzal do konca života.¹² Široký encyklopedický základ

¹¹ Pozri **PRÍLOHU 1: *Fructus aestivi semestris, hoc est Orationes menologicae.*** Pozvánka na rečnícke vystúpenie, organizované rektorom gymnázia J. Duchoňom r. 1628, tlačená je v Levoči.

¹² MARTULIAK, Pavol. *Banská Bystrica kolíska vzdelanosti*. Banská Bystrica, TRIAN. 2005. 317 s. ISBN 80-89945-77-1, s. 22.

si čerstvý absolvent univerzity ešte pred návratom do vlasti rozšíril o ďalšie, najmä geografické znalosti a skúsenosti, návštevou mesta Rostock, či cestami po Dánsku. Tieto neskôr zúročil najmä vo svojom diele Geografia, ktoré potom dokázal využiť počas pedagogického účinkovania v Banskej Bystrici, hlavne v rámci Filozofického kurzu.¹³

V čase, keď Ján Duchoň ešte ako mladý študent, navštevoval banskobystrickú mestskú partikulárnu latinskú školu (známu tiež aj pod názvom *evanjelické gymnázium*), ale potom aj počas univerzitného štúdia v Nemecku, dosahovala škola pozoruhodnú úroveň. Podliehala celý čas správe mestskej rady, ako hlavnému gestorovi. Jej celkový chod sa riadil školskými zákonmi z roku 1617 (*Leges scholae neosoliensis anno MDCXVII di 3 augusti autoritate incliti senatus per dominos scholarchas promulgatae*) a výučba osobitným učebným plánom (pre vyššie triedy v rozvrhu hodín pod latinským názvom) *Diagramma lectionum per tres classes in schola Neosoliensi*, dokumentmi vypracovanými na vysokej obsahovej úrovni, zodpovedajúcimi moderným formám a metódam výučby vtedajšej doby. Vedenie školy na čele s rektorom Jánom Grúberom ich vypracovalo aj na základe skúseností získaných z výsledkov bohatých skúseností predchádzajúcich spomenutých rektorov a pedagógov. Boli schválené mestským senátom v rámci osláv stého výročia začiatkov Lutherovej reformácie, 3. augusta 1617.¹⁴

Rada mesta Banská Bystrica, sa permanentne usilovala získať pre školu v meste kvalifikovaných učiteľov. Ako o tom svedčia dobové materiály, medzi jej členmi určite nechýbali vzdelané, erudované osobnosti, ktoré písomne komunikovali s profesormi wittenbergskej univerzity, najmä keď podávali odporúčanie absolventom mestskej

¹³ Filozofický kurz, o ktorom bude reč v ďalších častiach, organizoval Duchoň na škole ako najvyššiu, *nadstavbovú* triedu pre nadaných žiakov, ktorí sa pripravovali na kňazskú alebo učiteľskú dráhu.

¹⁴ MARTULIAK, P.: Evanjelické školstvo v Banskej Bystrici do roku 1918. In ALBERTY, J. - MARTULIAK, P.: *Banská Bystrica v znamení kalicha*. Banská Bystrica : TRIAN, 2001, s. 125-126.

latinskej školy, hlavne v otázkach študijného štipendia, ktoré mesto poskytovalo banskobystrickým študentom na tejto univerzite.¹⁵

Takáto korešpondencia teda mestu prislúchala najmä z aspektu patronátu nad školou a preto dostávalo správy o poslucháčoch filozofickej i teologickej fakulty vo Wittenbergu. Malo tak dobrý prehľad o ich súkromnom živote, ako aj študijných výsledkoch či ideologickej orientácii. Mestská rada sa takto určite zavčasu dozvedela aj o obdivuhodnom encyklopedickom vzdelaní Jána Duchoňa, ktoré získaval a prezentoval počas svojho štúdia vo Wittenbergu.

V súlade s úvahou znalca banskobystrických dobových pomerov z aspektu skúmanej problematiky prof. Mikleša možno predpokladať, že sa vzdelanejším kruhom v banskobystrickej mestskej rade dostala do pozornosti aj povest' o diele: *Encyklopédia filozofického kurzu*, vydanom r. 1620, autorom ktorého je nemecký učenec, **profesor Ján Henrich Alsted**. Mestských radných pánov zrejme musela zaujať skutočnosť, že autor tam zahŕňa aj architektoniku, v ktorej hovorí o ideálnych mestských stavbách, o ich vlastnostiach, ako eurytmia, symetria a ozdobnosť, o využití stavebného materiálu (dreva, tehál, vápna, piesku), či o remeselnej výrobe a pod. Pozornosti vzdelaných banskobystrických scholarchov nemohlo uniknúť ani to, že v Alstedovskej Encyklopédii figuruje aj **päť nových praktických disciplín, čiže náuk o etike, politike, ekonómii, histórii a školstve**.

Autor sa prostredníctvom nich vo svojom diele jasne vyjadroval o pojmoch z oblasti sociálnej filozofie a to nielen o založení rodín, o udržiavaní a zveľaďovaní rodinného majetku, o tom, že príčinou ekonomických neduhov je zlá výchova a zanedbaná administratíva. V jeho obsahu následne podáva prehľadný náčrt o povinnosti rodičov pri výchove detí v jednotlivých vekových obdobiach, o zakladaní a

¹⁵ Štátny archív Banská Bystrica, fond: Mesto Banská Bystrica, škat. č. 96, č. 81, tiež škat. č. 256, č. 103. Pozri napr. korešpondenciu prof. Wolfa Franka, ktorý r. 1618 píše a posielá odporúčanie za poslucháča Gašpara Pühlera, ktorý žiada Banskobystričanov o podporu, pretože hospodárstvo jeho rodičov je rozbité a jemu samému hrozí nebezpečenstvo, že na leukorejskej (wittenberskej) univerzite neukončí štúdiá.

vybavení škôl, ako aj o tom, že ideálnym politickým zriadením je demokracia. Dôležitým momentom tu bol tiež akcent, ktorý autor kladie na faktor túžby po samostatnom slobodnom úsudku, po sokratovskej slobode myslenia. Banskobystrickí mestskí patricijovia, ktorí udržiavali kontakty so zástupcami učených kruhov wittenbergskej univerzity, mohli získať informáciu o tom, že oddaným vyznávačom týchto alstedovských návodov, myšlienok a zásad medzi študentmi univerzity z Horného Uhorska, je aj niekdajší žiak banskobystrickej latinskej školy, Ján Duchoň. A tak zrejme toto poznanie upevňovalo v nich presvedčenie, že by menovaný po ukončení štúdia, bol nanajvýš vhodným propagátorom týchto zásad medzi dospievajúcou generáciou na pôde mesta, ako pedagóg mestskej vyššej latinskej školy.

Predstavitelia mesta preto nadviazali s Duchoňom osobnú korešpondenciu ešte počas jeho wittenbergských štúdií, ponúkajúc mu najprv konrektorské miesto na škole. V tejto snahe pokračovali aj hneď po jeho návrate zo zahraničných štúdií do rodného Liptova, do jeho prvej domácej zastávky v dome svojho strýka v Nemeckej Ľupči. Svedčí o tom jeho list, ktorý ako odpoveď adresuje banskobystrickej mestskej rade dňa 22. februára 1526.¹⁶

¹⁶ Štátny archív Banská Bystrica, fond: Mesto Banská Bystrica, škat. 322, č. 100. Obsah listu - v preklade: *Urodzení a vznešení mužovia, ani sám som nemohol pochybovať, že Vám bola milá moja srdečná ochota a snaha po poskytnutí dobrého vzdelávania; a aj z toho vysvitá, že Vám neprichodí ťažko opäť ma povzbudzujúcim listom vyzvať k nástupu ponúknutého školského úradu, d'alej aj z toho, že mi ponúkate aj spôsob presťahovania. Takto rozhodne len vzdelaní mužovia pristupujú k veci, ktorá je čestná a ľudskému pokoleniu najviac užitočná, takúto však i všetku starostlivosť tomu venujú, aby túto vec čo najskôr všetkými spôsobmi uskutočnili, nešetiac pritom ani výdavkami, ani námahou. A zaiste, čím viac je táto Vaša ochota už sama osebe vzácnejšia, tým viac si ma pre Vás zaväzuje. A azda by som bol už i svojím príchodom predstihol odoslanie tejto správy, keby som nebol ťažšie ochorel. Lebo len čo som bol poslal prvého posla s listom, hneď na to – ako to už vôbec tak býva, že všetko, čo je ľudské, podlieha skaze – takmer úplne ma sily opustili. No predsa sa mi z priazne božej zdravia citeľne vrátilo a to ma naplňuje nádejou v lepšej veci. Ak to dovoli božia Výsosť, dostavím sa k Vám na budúcu stredu. Z tej duše si želám, aby sa Vám toto dobro podarilo z vôle božej, aby som sám ako zdravý Vás a Vaše panstvo, urodzení a vznešení mužovia, mohol v plnom zdraví uvidieť a vhodne uzavrieť dohodu, týkajúcu sa našej školy. Buďte zdraví, urodzení a vznešení mužovia a zachovajte si ma aj d'alej vo svojej priazni a láske, ako ste to započali. V Nemeckej Ľupči, v dome môjho strýka, ktorý Vášmu vznešenému a urodzenému*

Ján Duchoň nesklamal dôveru banskobystrických školských patrónov a dohodu stať sa konrektorom školy prijal. Do učiteľských služieb nastúpil 5. apríla 1526. Na škole bolo vtedy šesť tried a škola mala šiestich učiteľov. Po odchode Jána Grúbera z rektorskej funkcie tento post zastával Ján Pinnerius. Mestská rada dovtedy s obľubou presadzovala za učiteľov a najmä do funkcie rektorov školy mužov nemeckého pôvodu. Medzi nimi na škole v tom čase pôsobili aj pobelohorskí exulanti z českých krajín nemeckého pôvodu, ktorí sa museli vysťahovať pred náboženským prenasledovaním. Išlo o kvalitných pedagógov, ako napr. Pavol Austerlitzer a Michal Krum z Jihlavy, či potom Daniel Tiefenbacher zo Znojma. Keď v roku 1626 J. Pinnerius prijal funkciu mestského farára, vo funkcii ho vystriedal D. Tiefenbacher. V tom čase na školu prišiel ako konrektor, čerstvý absolvent wittenbergskej univerzity, alstedovec Ján Duchoň.¹⁷

Banskobystrická škola vtedajšej doby bola kruhom vzdelanejšej mestskej pospolitosti v Uhorsku všeobecne známa. Svedčí o tom aj list členov Rady kráľovského slobodného mesta Bratislavy zo dňa 17. marca 1627, v ktorom žiadajú Banskobystričanov, aby im prepustili kvalifikovaného učiteľa (Daniela Tiefenbachera). V liste dômyselne poznamenávajú, že Banská Bystrica už i tak ... „disponuje viacerými kvalifikovanými učiteľskými osobami.“¹⁸

Bratislavskí mestskí páni určite mali znalosť o tom, že na banskobystrickej škole v tom čase už pôsobil aj humanisticky vzdelaný Duchoň. Banskobystrická mestská rada Bratislavčanom v krátkom čase vyhovel. Po uvoľnení D. Tiefenbachera z funkcie rektora bol vymenovaný a dňa 28. mája 1628 do rektorského úradu slávnostne inaugurovaný, zrejme po prvýkrát príslušník slovenskej národnosti, Ján Duchoň.

Panstvu zasiela pozdrav a odporúčanie svojich služieb. Dňa 22. februára 1626. Vášmu vznešenému a urodzenému Panstvu veľmi oddaný Ján Duchoň, cisársky laureát-básnik. (Preklad z latinčiny: J. Mikleš).

¹⁷ MARTULIAK, P.: *Banská Bystrica kolíska vzdelanosti* ..., s. 22.

¹⁸ MIKLEŠ, J.: *Ján Duchoň, bystrický humanistický pedagóg* ..., s. 25-26.

Pramene a poznatky o pedagogickom a rektorskom pôsobení na banskobystrickej latinskej škole dostatočne svedčia o tom, že Duchoň dokázal zverených žiakov verne a zodpovedne vychovávať, v súlade so školskými predpismi z roku 1617, viesť ich k disciplíne a formou moderných metód viesť ju k osvojovaniu si širokej škály poznatkov a odhaľovaniu tajomstiev jednotlivých odborov vedy a umenia. Osobitnú odbornú pozornosť venoval najmä trom vyšším ročníkom a zvlášť novozriadenému Filozofickému kurzu, v ktorom mal dominantné miesto najmä systém rečníckych cvičení.

Na celkovú činnosť Duchoňa počas jeho jedenásťročného pôsobenia na banskobystrickej škole zameriame podrobnejší pohľad v ďalších častiach. V tejto úvodnej kapitole sa pritom žiada aspoň podčiarknuť skutočnosť, že škola pod jeho vedením dosahovala vynikajúcu úroveň. Kvalitne pripravení absolventi jej robili dobré meno nielen na rôznych postoch na pôde Uhorska, ale tiež aj v zahraničí, najmä na univerzitách v Nemecku, kde sa už tradične tešili dobrej povesti.

K úspešnému chodu školy prispievali aj dobré materiálne podmienky. Tie Ján Duchoň dokázal obratne zabezpečovať, dokonca aj cestou príbuzenských zväzkov. Za manželku získal dcéru najvyššieho cisárskeho mincmajstra v Kremnici, Andrea Schröttera, Dorotu. Manželský zväzok uzavreli dňa 16. júla 1628 sobášom v Banskej Bystrici.¹⁹

Ján Duchoň vyrastal v chudobnej rodine vidieckeho farára. Aj v súdobých tiesnivých pomeroch stavovskej hierarchie, ako nadaný mladík sa od útleho veku usiloval nadobúdať bohaté vedomosti a skúsenosti. Napokon získal i kvalitné univerzitné vzdelanie. Vďaka mimoriadnym schopnostiam aktivite a praktickým výsledkom, ako dospelý vzdelaný muž, dosiahol vynikajúce spoločenské postavenie. Svedectvom toho je napr. aj skutočnosť, že si na svadbu dovolil pozvať spoločensky vysokopostavené osobnosti. Z pozývacích listov sa dozvedáme, že nešlo iba o priateľov rovnakého spoločenského

¹⁹ Pozývaci list Jána Duchoňa na svadbu 16. júla 1628, v origináli, adresovaný rektorovi latinskej školy v Kremnici Petrovi Lenohardimu z 9. júla 1928. (Preklad: J. Mikleš). Pozri PRÍLOHU č. 2.

postavenia, ako bol napr. rektor kremnickej latinskej školy, predtým tiež Duchoňov učiteľ, Peter Leonhardi.²⁰

Na svadbu si ženích dovolil pozvať dokonca predstaviteľov najvyšších urodzených rodov. Išlo napr. o grófov, bratov Adama a Michala Thurzu, na adresu ktorých za dôvod pozvania v pozývacom liste zdvorilo uvádza, aby: „...svojou vznešenou prítomnosťou ráčili uštedriť akéhosi lesku jeho sňatku“.²¹

Podobne píše aj vznešenému Mikulášovi Benickému z Mičinej, tajomníkovi grófa A. Thurzu, či ďalšiemu známemu šľachticovi, Pavlovi Mariášimu z Markušoviec, zdvorilo ho nazývajúc *slnkom v temnotách*.²²

Od týchto prominentných patrónov získaval Duchoň a jeho škola v tých časoch určite nemalú finančnú i materiálnu podporu. Keď pritom navyše občas absentoval zdroj pre pokrytie naliehavej potreby pre školu, Duchoň neváhal požiadať o finančný príspevok svojho bohatého svokra, u ktorého vždy dokázal nájsť pochopenie a podporu.

Želaním vdácných sponzorov voči rektorovi Duchoňovi zrejme ostávala hlavne požiadavka, aby mládež na škole vychovával v duchu reformačného humanizmu, t. j. v zbožnosti a vo vedách. Tomuto ich želaníu Duchoň ostal verným a oddane sa mu podriadil. O tom svedčí skutočnosť, že sa v jeho pedagogickom pôsobení stretávame na jednej strane s tradičnou latinizujúcou literárnou tendenciou, ale súčasne tiež s alstedovskou túžbou po encyklopedickom vzdelaní, do ktorého je zahrnutá aj päťica spomenutých nových praktických disciplín. Duchoňa

²⁰ V závere pozývacieho listu pozývateľa ešte navyše s dávkou srdečnosti a poézie zdôrazňujú: *Teba, milostivý pán magister Peter Leonhardi, vychválený rektor školy v Kremnici, spolu s Tvojou manželkou, s Tvojimi kolegmi a so všetkými žiakmi zdvorilo pozývajú tí, čo sú týmto nadšení a ktorých srdcia láskou planú. Sľubujúc vďačnosť, tak si to želajú*

*Ján Duchoň a Dorota Schrötterová
kandidáti manželskej filozofie.*

²¹ DUCHOŇ, J. *Epistulae gamnicae*, s. 1 a nasl.: *Illustrissimo Comiti ac Domino Adamo Thurzo de Bethlenfalwa...* (Preklad z latinčiny: J. Mikleš).

²² DUCHOŇ, J.: *Epistulae gamnicae, XV.: Generoso Domino Paulo Mariasi de Markusfalva.*

tak možno považovať za jedného z prvých priekopníkov z radov Slovákov, ktorý podľa vzoru prof. Alsteda, chcel prostredníctvom novších encyklopedických znalostí a ich uplatňovania v praxi, práve na príklade banskobystrickej latinskej partikulárnej školy, vytvoriť nový moderný účinný systém vzdelávania. V jeho obsahu mali mať osobitné miesto aj uvedené nové moderné náuky a predmety, ktoré si vyžadovala nastupujúca novoveká epocha spoločenského vývoja.

Úspešne sa rozbiehajúce vedecké či pedagogické dielo Jána Duchoňa, o ktorom bude reč v ďalších častiach práce, žiaľ, prerušila jeho predčasná smrť. Zomrel uprostred tvorivých síl ako 41 ročný, v roku 1637 v Banskej Bystrici.

Zrejme jednak v dôsledku zložitých politicko-spoločenských pomerov, či zvláštnej nepriazne doby pre evanjelikov a zrejme aj kvôli pretrvávajúcim pretrvávaniu konzervatívnych názorov a nálad pri uplatňovaní zásad reformačného humanizmu, sa meno Jána Duchoňa v písomných zmienkach z obdobia po jeho úmrtí priamo častejšie neobjavuje. Napriek tomu zreteľné stopy po jeho zásluhnej činnosti na banskobystrickej škole, vďaka niektorým z jeho nasledovníkov z radov profesorov či rektorov školy (napr. Ján Büringer, rektor b.b. gymnázia v r. 1644-1647; Jan Hanzel, 1661-1668; Matej Bel, 1710-1714) v jej organizácii a smerovaní nachádzame aj po mnohých rokoch.

2 IDEOVÝ ZÁKLAD DIELA REKTORA BANSKOBYSSTRICKEJ PARTIKULÁRNEJ ŠKOLY V ROKOCH 1626/1637; PROFIL A CIEĽ JEHO TVORIVÝCH AKTIVÍT

Obdobie pedagogického účinkovania Jána Duchoňa na latinskej škole v Banskej Bystrici spadalo do osobitnej etapy v dejinách slovenskej i európskej pedagogiky. Ak pri charakteristike tejto doby vychádzame zo štúdia diel súdobých mysliteľov, ktorí jej výskumu z tohto aspektu venujú prioritnú pozornosť, bolo to obdobie charakterizované jednak záujmom o protestantský aristotelizmus, platonizmus a stoicizmus F. Melanchtóna; zároveň išlo o začínajúcu sa etapu vecného encyklopedizmu. Propagátorom týchto faktorov bol, ako je už naznačené v úvodnej časti, významný nemecký učenec - polyhistor, profesor akadémie v Herborne, Ján Henrich Alsted. Ako má o tom svedčiť najmä 27 kníh jeho už uvedeného encyklopedického diela, tento vedec sa neuspokojoval už s tradičnou klasifikáciou vied na sedem slobodných umení. Do pôvodnej klasifikácie navyše zaraďuje aj tzv. praktické disciplíny, napr. architektúru, hovorí o povinnostiach podnikateľa, inžiniera, a robotníka v kontexte s podávaním informácií o splavnosti riek, potrebných pre obchodné podnikanie (*negotiatio*), o úrodnosti zeme a jej prírodnom či geologickom bohatstve, význame hôr z hľadiska klimatického, strategického i obchodného, ale aj o bohatstve a štruktúre miest, ich vnútornej správe, o cirkvi a škole.²³

K poznaniu reformačno-humanistického profilu erudovaného pedagóga, mysliteľa, literáta a rektora školy Jána Duchoňa, možno dospieť hlavne metódou presného textového rozboru jeho diela a zároveň aj prác, prednesených jeho žiakmi. Z týchto rečníckych prác menšiu časť vypracovali sami žiaci pod jeho vedením, pričom

²³ Pozri MIKLEŠ, J.: *Reformačný humanizmus a vecný encyklopedizmus v diele Jána Duchoňa*. In NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava : TATRAN, 1986, s. 192–193.

vo výraznej prevahe bol sám ich autorom. Dokonalejšie poznanie uvedeného profilu si nevyhnutne vyžaduje komparáciu týchto textov s obsahom Alstedovho diela *Encyklopédia filozofického kurzu*, ale tiež komparáciu s textom diel významných gréckych a rímskych klasikov, ako aj viacerých popredných nemeckých mysliteľov vtedajšej doby, s ktorými sa Duchoň stretával počas svojich štúdií v Nemecku.

Profil jeho tvorby a pedagogického účinkovania v Banskej Bystrici charakterizuje predovšetkým dvojica dobových prúdov; a **to latinizujúce a grécizujúce literárne tendencie** na jednej strane a **vecný encyklopedizmus** na strane druhej. Zreteľnejšie ich môžeme nájsť predovšetkým v diele či súbore prác *Rečnícke cvičenia*, v latinčine *Gymnasmata oratoria*, a najmä tiež jeho *Filozofického kurzu* (*Cursus philosophici*).²⁴

Zo stôp po Duchoňovom účinkovaní na banskobystrickej škole na **jednej strane** nachádzame úvahy, ktoré spájajú Vergíliove Bukoliky s biblickými motívmi, či odvodzovanie logiky a ostatných vedných disciplín z biblického raja, alebo spájanie Melanchtonovho *lumen naturale* (prirodzené svetlo) s mýtom o Prométeovi, prípadne obdivovanie životnej púte Diogéna Laertskeho a jej interpretovanie klasickým i kresťanským spôsobom. Nachádzame tu tiež stopy po čerpaní z Platonových dialógov Filebos, Kratylos, Faidon, ale aj z Aristotelovej Fyziky a Poetiky, zo Sofoklových tragédií, Plautových komédií, či z Ciceronových rétorických a filozofických diel.

Na strane druhej tu nachádzame živé, reálne tendencie **vecne encyklopedického charakteru**, ktoré sú značne založené na každodennej dobovej realite, vlastnej skúsenosti, na veciach a javoch reálneho sveta. Stretávame sa tu i s erazmovskou kritikou kláštorného života, či horlivého vyberania cirkevných daní. Objavujú sa tu i poznatky, nadväzujúce priamo na skúsenosti žiakov. Do tejto oblasti

²⁴ Pozri Duchoňovo dielo „*Filozofický kurz*“ v preklade z latinského originálu od J. Mikleša; publikovaný v diele: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 320-369. Ide vlastne o vlastný excerpt rozsiahleho diela prof. Alsteida „*Encyklopédia filozofického kurzu*“, z roku 1620.

možno zahrnúť najmä Duchoňove *Menologické reči*, pre ktoré museli študenti, v rámci príprav týchto svojich štylistických cvičení, hľadať materiál nielen v histórii či literárnych dielach, ale aj v súdobej praxi.²⁵

Spomedzi hodnotných prvkov z reformačného humanizmu v minulosti Ján Duchoň určite poznal stať z diela Erazma Rotterdamského - *Cooloquia familiaria: De rebus et vocabulis*, t. j. *O veciach a ich správnom pomenovaní*. Poznal tiež aj názory Justa Lipsia, ktorý mal osobitný vplyv aj na J. A. Komenského, hlavne v otázke poradia vyučovacích predmetov, potrebných pre vzdelávací proces žiakov na škole 17. storočia. Podobne ako Lipsius, aj Ján Duchoň vychádzal z presvedčenia, že predmety (*Fysis*) existujú samy osebe a preto sa má v poradí predmetov na poprednom mieste vyučovať fyzika a potom ostatné disciplíny. V kontexte s tým pokladal za hodnotné prvky reformačného humanizmu aj Katónovu požiadavku *Rem tene, verba sequentur*. (*Drž sa veci, slová budú nasledovať*). Svedectvom toho je aj oslavná reč jedného z jeho študentov Štefana Mariášiho na uhorskú krajinu (jadrom ktorej bolo v čase tureckej okupácie v 16. a 17. stor., skoro 150 rokov práve jej slobodná časť, t. j. takmer celé dnešné územie Slovenska).

Študent vo svojom rečníckom vystúpení na tému: *Chvála Uhorska*, pripravenom pod vedením svojho pedagóga, tak napr. nezabudol zvýrazniť pestrú výstavnosť miest na území Uhorska, rybnaté a splavné rieky, vhodné na dopravu rôzneho materiálu, hory so svojou príjemnou klímou, úrodnou pôdou, bohatou na pšenicu a vinice, dobre vykrmený statok i perfektné zlato, striebro a meď.²⁶

Pozornosť spomenutým otázkam Duchoň venoval jednak už hneď po skončení svojich univerzitných štúdií a ciest v zahraničí, ale aj neskôr, keď sa stal profesorom a potom rektorom banskobystrickej partikulárnej školy. V bohatej humanisticko-literárnej Duchoňovej činnosti môžeme sledovať jednak staršie literárne tendencie, typu

²⁵ S konkrétnymi príkladmi sa stretneme v ďalších častiach práce.

²⁶ DUCHOŇ, J. *Vestibulum philosophiae*. XII. CHVÁLA UHORSKA. Reč XII. Uhorsko bude chváliť šľachtic Štefan Mariáši z Markušoviec.... In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 303–312.

skôr filozoficko-špekulatívneho, wittenbergsko-melanchtonovskej proveniencie, ale tiež aj alstedovsko vecne encyklopedický herbornský profil. Takto vlastne vecne encyklopedické poznatky *scientiae humanae*, odvodené z pozorovania súčasného života aj u Jána Duchoňa príliš úzko súvisia s príklonom k pedagogickému realizmu, či vlastne s poznatkami, pre ktoré aj jeho (o štyri roky starší) súčasník, Ján Amos Komenský, vo svojej klasifikácii vied používa pomenovanie *erudittio realis*. Vďaka odbornej erudovanosti Ján Duchoň tak svojím pedagogickým pôsobením spája hodnotné prvky z reformačného humanizmu s prítomnosťou a tak pripravuje cestu k pedagogickému realizmu, ktorý sa onedlho (hoci až po Duchoňovej smrti), začal praktizovať zavádzaním Komenského učebníc do rozvrhov hodín partikulárnych škôl na strednom Slovensku, vrátane Banskej Bystrice.²⁷

Reformačno-humanistické hodnotné prvky, vedúce k pedagogickému realizmu povzbudili Duchoňových žiakov, aby v rámci rečníckych cvičení mestskej partikulárnej školy predniesli aj báseň na chválu banského mesta Banskej Bystrice (lat. Neosolium) pod názvom *Enconium Neosolii*. Táto Duchoňova báseň má jasné stopy realistickej deskripcie a v tomto výchovnom smere zrejme musela pôsobiť aj na študentov, ktorí ju počúvali pri recitovaní autora Juraja Rotha:

O Bystrici, občania, dovoľte mi niečo tu predniesť.

Veď toto miesto je Slnkom banského pásma.

Tu je i výroba zvonov, tu do výšky kostol na stĺpoch sa vzpína.

Tu tiež rybnatý Hron prijíma prítoky svoje.

Tu sú i kovové žily a ľudu obrovské množstvo.

Tu pivo, tu chlieb, víno a zásoby mäsa.

Hľa, Bystrica s'á Slnko samé sa jagá.²⁸

²⁷ Pozri MIKLEŠ, J.: Pedagogický realizmus Jána Duchoňa a Komenského učebnice na strednom Slovensku v 17. storočí. In: *Jednotná škola*, roč. 22, č. 7, 1970, s. 639–655.

²⁸ DUCHOŇ, J.: *Gymnasmata oratoria*. Záver rečníckeho cvičenia: *Vestibulum philosophiae*, s. 4–5. (Preklad z latinčiny: J. Mikleš).

Z obsahu básne, zloženej na oslavu mesta Banskej Bystrice už na prvý pohľad vyplýva, že musela vzniknúť v neskoršej dobe Duchoňovho pôsobenia, kedy u autora dominuje realistický prvok, prevyšujúci humanisticko-filologickú oblasť. Autor si síce aj v tejto básničke v humanistickom duchu pohráva so slovnými hračkami, odvodzujúc latinský názov mesta, vlastné podstatné meno *Neosolium* od podstatného mena *solium* t. j. sídlo a *sol*, t. j. slnko. Filologický záujem sa odráža aj v tzv. tmeze, t. j. rozrezaní slova *Neosolium* na „*neos*“, t. j. nový a „*solium*“ t. j. sídlo. Ak pritom porovnáme túto básničku s básničkami, ktoré autor vydal pred svojimi vysokoškolskými štúdiami roku 1622, vidíme tu nápadný rozdiel. Do básničky *Encimium Neosolii* prenikli už ohlasy vysokoškolských štúdií s vecne encyklopedickými prvkami, ktoré sú známe z Chytreovej práce *Chvála miest*, kde je reč o polohe miest, o cirkvi, o škole, o obchodovaní, o mestských stavbách a pod.

V staršej literárnej tvorbe Jána Duchoňa ešte viditeľne dominujú **humanistické latinizujúce literárne tendencie**. Dôraz pritom kladie najmä na humanisticko-filologickú vycibrenosť. Zjavne sa pohráva s optickými, prípadne akustickými obrazmi, metaforami, či duchovnými, čisto len pomyselnými emblémami. Ako príklad možno uviesť súbor Duchoňových básničiek, vydaných v roku 1622 v Levoči, kde sa autor humanistickým štýlom filologicky napr. pohráva s krstným menom Štefan, čo v gréčtine znamená *veniec* či *koruna* na hlave. Obdobne sa pohráva aj s obrazom hviezdy, resp. súhvezdia Kozorožca, či „Kozla“. Ide o báseň, venovanú synovi známeho nám už šľachtica z Markušoviec, Pavla Mariášiho. Oslavná básnička na syna Štefana v slovenskom preklade znie nasledovne:

*Koľkokrát Ťa vidím, Ty „korunou“ nazvaný chlapček,
akási hlboká nádej živí mi myseľ moju.
Hneď v Tebe otcova, hneď zase matkina skrýva sa zbožnosť,
hneď zas ducha Ti preniká sláva obidvoch dedov.*

*To všetko sú zaiste veľiké veci, však väčšie než dosiaľ,
bohatstvo, sláva Ti veští, len nech Ti nebeský pomôže kráľ.
Aby tak urobil, ja o to prosím, by sa však tento sľub stal tu aj skutkom,
Tebe, krásny chlapec dám záruku vo hviezde Kozla.
Rasť Ty ozdoba otcova, rasť Ty len, miláčik matkin,
vydaj však svedectvo o tom, že pre svoju slávu si Štefan.²⁹*

Výstižným dokladom staršej Duchoňovej humanistickej poézie, postrádajúcej ešte znaky neskoršieho vecného encyklopedizmu, ktoré autor získal potom na zahraničných štúdiách, najmä pod vplyvom Alsteda, je báseň, venovaná dvom strýkom autora, Floriánovi a Melicharovi Duchoňovcom. V tejto ukážke sa staršia humanistická erudícia autora prejavuje v tom, že krstné meno *Florián* odvodzuje od latinského podstatného mena *flos*, t. j. kvet a krstné meno *Melichar* od podstatného mena *mel*, t. j. med. V slovenskom preklade má báseň nasledovné znenie:

*Kvet a med som prijal zo zákona otcovej krvi.
Kvet ma potešuje, med zas mierni mi bolesť.
Tie dve hodnoty, Kriste, dlho mi uchovaj ešte,
by ma kvet potešoval, med zas bolesti miernil.³⁰*

Humanistické latinizujúce tendencie boli už tradičnou dobovou kultúrnou známkou, obľúbenou nielen v šľachtických kruhoch, ale aj na panovníckom dvore. Radi sa k nim prikláňali aj mestskí radní páni, ktorí boli patrónmi či gestormi banskobystrickej latinskej školy. Na tejto škole boli dobre známe najneskôr už od polovice 16. storočia, a to najmä vďaka erudovaným rektorom školy, ktorí sa narodili a získali univerzitné vzdelanie v Nemecku. K nim patril Matej Freund (rektor v r. 1563-1567), Abrahám Schremmel (1567-1575) a osobitne Pavol

²⁹ Pozri Duchoňove básničky v súbore „*Zodiacus votivus*“. Preklad z originálu: J. Mikleš.

³⁰ Tamtiež.

Halvepapius, ktorý prišiel do Banskej Bystrice koncom 70. rokov 16. stor. na miesto uprázdnené po Schremmelovi, z predchádzajúceho školského pôsobiska v Jihlave.

Po jednoročnom pôsobení na latinskej *partikulárnej* škole, Halvepapius ako rektor v roku 1580 predložil mestskej rade obsiahly elaborát organizácie mestskej latinskej školy, rozpracovaný na 33 stranách, v nemeckom jazyku ako: *Schulornung, darnach praeceptorres und discipuli...* Obsahom a charakterom predstavuje najvýznamnejší legislatívny dokument v dovtedajšej histórii školy. Školské prázdniny, okrem sviatkov, Halvepapius povestný školský poriadok nepoznal. Úlohou školy pritom bolo tvorivo využiť aj voľný čas žiakov počas sviatkov školskou prácou či aktivitou. Malo k tomu slúžiť organizovanie komédií so žiakmi a ich predvádzanie v nemeckom alebo latinskom jazyku. Podobne začal **Halvepapius** pripravovať so žiakmi v latinskom jazyku verejné dišputy, tzv. *gymnasmata oratoria*, rečnícke cvičenia. Zúčastňovalo sa ich nielen osadenstvo školy, ale na tieto akcie pravidelne pozývali aj členov mestskej rady.

Pred vystúpením sa z prostriedkov mestskej pokladnice vždy včas vybudovalo javisko, hradili sa odmeny pre rektora i účinkujúcich. Po čase dala mestská rada pre tieto predstavenia vybudovať aj osobitnú miestnosť, známu pod pomenovaním *Comedi Haus* (pri mestskej radnici v hradnom areáli). Hlavným cieľom týchto oratórií či predstavení bolo, aby si žiaci osvojovali samostatné vystupovanie, rečenie či recitovanie, a tak získavali návyky kultúrno-osvetovej činnosti. Niektoré dišputy boli uverejnené aj tlačou. Najúspešnejších žiakov odmeňovali knihami a inými vecnými odmenami. Ako honorár za takúto prácu dostával odmenu aj rektor, v tom čase vo výške 12 zlatých uhorských florénov.³¹

Počas štúdia v Banskej Bystrici sa s organizovaním uvedenými rečníckymi cvičeniami určite stretol aj mladý Ján Duchoň. Počas

³¹ MARTULIAK, P. *Evanjelické školstvo...*, s. 122–123.

svojho štúdia na univerzite vo Wittenbergu sa však zoznámil s **novým druhom štylistických cvičení**. Rozdiel spočíval v tom, že do týchto prenikli už i otázky či sprievodné znaky súčasnej doby, problematika spojená s technickým pokrokom, s výstavnosťou miest, s rozvojom nového výrobného procesu, ako výsledku bystrého a vynaliezavého umu človeka, či jeho šikovných rúk, vytvárajúcich obdivuhodné hodnoty.

A Ján Duchoň, najmä potom ako predstaviteľ banskobystrickej školy, nechcel svojou humanistickou poéziou sklamať nádeje a dôveru mestských hodnostárov, svojich predstavených. Priazeň vážených banských podnikateľov si chcel upevniť aj tým, že mesto Banskú Bystricu nazýval grécizujúcim názvom *Chalkopolis* (*chalkos* - v gréčtine = medený), banskobystrickú radnicu *areopágom*, kráľovskú banskú komoru *Cyprom* a banskobystrickú latinskú školu, na ktorej kedysi aj sám študoval, *bystrickými Aténami*.

Počas svojho jedenásťročného pôsobenia na škole v Banskej Bystrici Ján Duchoň rozvinul svoju bohatú **humanisticko-literárnu činnosť**. V nej možno taktiež sledovať a vystopovať jednak tradičné, **staršie literárne tendencie** wittenbergsko-melanchtonovskej proveniencie, prevažne skôr *filozoficko-špekulatívneho* typu, a súčasne tiež realistickejšie prvky, **alstedovský vecne encyklopedický herbornský profil**, prameniacy z reálneho chápania sveta, obklopujúceho prostredia, z praktického života, ktorý prináša nastupujúci novovek a s ním nový technický pokrok. A tak sa v zmysle vplyvu vecného encyklopedizmu v Duchoňovej tvorbe, resp. v obsahu rečníckych cvičení jeho žiakov, vychvaľujú stredoslovenské banské mestá; okrem uvedenej Banskej Bystrice najmä Kremnica a Banská Štiavnica, ale aj ďalšie, ako Bratislava, Levoča alebo Košice. Neobišiel ani sedmohradské mestá v dnešnom Rumunsku, kde súčasne pôsobil Duchoňov učiteľ Ján Henrich Alsted, z ktorého Encyklopédie filozofického kurzu si ešte počas študentských

čas urobil excerpty. Tieto potom využíval ako vo svojej tvorbe, tak v práci so žiakmi banskobystrickej školy.

Vecne encyklopedický profil Duchoň nadobudol na základe osvojenia si nových teoretických myšlienok a zásad, ktoré vo svojom diele propagoval jeho veľký vzor, herbornský učiteľ, Ján Henrich Alsted, pričom ho u seba ďalej rozvinul a vypestoval hlavne pod vplyvom poznatkov, ktoré získal počas svojho štúdia a ciest v zahraničí. Tento svoj nový myšlienkový obzor sa Duchoň pousiloval tvorivo využiť v oblasti spoločenskej výchovy či na ceste k dokonalému vedeckému poznaniu svojich žiakov, vo filozofickej, etickej a pedagogickej sfére počas svojho pôsobenia na banskobystrickej partikulárnej škole.

Vecný encyklopedizmus profesora Alsteda sa tak stal obzvlášť cenným a užitočným prameňom, z ktorého Ján Duchoň v Banskej Bystrici pri tvorbe svojho diela čerpal do značnej miery. Pod jeho vplyvom, ako vyznávač pedagogického realizmu, pri výchove žiakov banskobystrickej školy pestoval v humanistickom duchu zvlášť obdiv k prírodnému bohatstvu Uhorska, ktoré má vraj *vzácné kovy, výborné víno, každoročne do Viedne posiela 80 000 kusov dobytky a jeho banské mestá Kremnica, Štiavnica a Bystrica vynikajú krásnymi budovami.*³² Duchoň tu viditeľne spájal humanistické požiadavky wittenbergskeho F. Melanchtona s vecným encyklopedizmom Jána Henricha Alsteda.

Verejne prezentovanými rečníckymi cvičeniami vychovával svojich žiakov na banskobystrickej latinskej škole v súlade s názormi a želaním mestských patrónov, gestorov školy k obdivu vycibrenej Cicerónovej latinčiny, pričom ich viedol k jej napodobňovaniu. Tohto školského humanistického divadla sa zúčastňovali nielen žiaci. Rektor gymnázia pozýval na predstavenie honosnými tlačenými pozvánkami i viaceré prominentné osobnosti; a to nielen Banskobystričanov, vrátane reprezentantov cisárskej banskej komory, ale i hostí z okolitých miest

³² Tamtiež.

či regiónov. Prostredníctvom obsahu cvičení, *gymnasmata oratoria*, chcel Duchoň zdôrazniť význam, miesto a postavenie latinských škôl v mestách Uhorska, a najmä jeho slovenskej časti (známej vtedy ako *Kráľovské Uhorsko*), vďaka ktorým sa z týchto miest hodne vytvorili významné kultúrne centrá.

Škola bola v súdobom poňatí aj pre banskobystrického pedagóga a rektora Duchoňa *dielňou zbožnosti a vzdelanosti*, v ktorej sa mali zasievať *semená cností a náuk*. Z jeho rukopisov, najmä *Gymnasmata oratoria* a *Cursus philosophicus* vidieť, ako sa vo výchovnom procese prepletali antické prvky s kresťanskými. Toto výrazne potvrdzuje aj obsah a zameranie jeho študentských rečníckych hier, ktoré autor nazýva aj *cvičeniami elegantnejšieho vzdelávania (exercitia elegantioris litteraturae)*. V Banskobystrickom humanistickom divadle ich prednášali síce študenti školy, ale ich tvorcom, autorom, bol najčastejšie sám Duchoň. Žiaci ich spravidla, v príslušnom rečníckom pátose, len predniesli pred mestskou honoráciou či ďalšími váženými účastníkmi predstavenia. Viacerí z prítomných, rodičia žiakov školy, zároveň v týchto školských hrách videli významný výchovný prostriedok pre uplatnenie sa v živote *svojich dorastajúcich ratolestí*.

Pri aktivite v rámci tejto tvorby sa Duchoň zoznámil aj s imitačnou umeleckou teóriou. Vyplýva to najmä z XXI. časti Predsiene filozofie (*Vestibulum philosophiae*), kde je reč práve o mimetickej teórii, o súťažení s Bohom pri tvorivej činnosti.³³ Pri svojej literárnej tvorbe Ján Duchoň vychádzal zo zásady, že človek je synom Božím, má v sebe prvky tvorivosti. Ide v podstate o aplikáciu Platonovej filozofie, ktorou sa do veľkej miery inšpiroval. Vo svojej tvorbe venoval náležitú pozornosť aj rozboru Aristotelovho diela. V Duchoňovom diele tento prúd nazývame **protestantským aristotelizmom**.

Vo svojej osobitnej reči Duchoň upozorňuje na to, že Aristoteles nemal v sebe ten básnický prvok, ako mal Platón. Napriek tomu

³³ DUCHOŇ, J. *Vestibulum philosophiae*, XXI..., s. 35.

si ho taktiež vysoko vážil, hlavne vďaka tomu, že bol systematik, vedec a veľký polyhistor. Jeho literárno-historický profil odvodzuje a vykresľuje hlavne z prameňa Diogena Laeretského: *Životy*. Podľa Duchoňa sa Aristoteles vo filozofii pridrža dvoch princípov a to *formy* a *látky* (po grécky „eidos“ a „hylé“). Idey videl Aristoteles vo veciach a nie mimo vecí, ako samostatné substancie. Aristotela hodnotil Duchoň veľmi kladne aj z hľadiska jeho usilovnosti. Príkladne sa o tom vyjadruje rečník z radov študentov Gašpar Škultéty, ktorý vo svojom rečníckom vystúpení na tému: *Život Aristotela, najvyššieho vládcu filozofov*, na vrub filozofovej usilovnosti poznamenal: *O jeho usilovnosti sa uvádza, že ako sa ukladal na odpočinok, držal zvyčajne v rukách kovovú guľku nad kovovou misou, aby ho prebudil zvuk a mohol pokračovať v štúdiách*.¹⁰ V tomto smere mal byť vzorom aj pre študentov, obdobne, ako mal byť pre nich vzorom usilovnosti aj významný rímsky mysliteľ a rečník M. T. Cicero, o čom bude reč v ďalších častiach.

V nových spoločenských pomeroch v západoeurópskych mestách, po ktorých chodil aj čerstvý absolvent wittenbergskej univerzity Ján Duchoň, doplňujúc si štúdiá autopsiou, stretával sa s prehodnocovaním starého hesla augustiniánov: *Modli sa a pracuj*. V týchto podmienkach práca prestáva byť už *božím trestom*, ale sa stáva radostnou príležitosťou pre vytváranie nových hodnôt, z ktorých sa dá bohatnúť. Preto vznikajú v tejto dobe tiež mnohé informácie o „ostrovoch blažených“, mnohé spoločenské utópie a napokon i Komenského *Svet v obrazoch*, dielo, ktoré dokumentuje vývin ľudskej spoločnosti z aspektu vývoja a rozvoja ľudskej práce i technického pokroku.

Takéto aspekty vyhovovali aj encyklopedickým službám a praktickým záujmom súčasníka, človeka 17. storočia. Nie náhodou aj Duchoňova, akási malá encyklopédia, nazvaná „Filozofický kurz“, obsahuje až 42 strán rukopisných poznámok o architektúre.³⁴ Autor

³⁴ Pozri DUCHOŇ, J.: *Filozofický kurz*. In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 320-369.

v nej, podľa vzoru Alsteda, píše o prístavoch, ktoré určite poznal aj z vlastných ciest. Pretože v tom čase prebiehala v strednej Európe tridsaťročná vojna, píše tu aj o vojenských táboroch, či mestskom opevnení. Uvažuje aj o tom, ako treba vypočítať váhu kanóna a výšku veže na základe zákona o podobnosti trojuholníkov.

Pozoruhodná je tu napr. skutočnosť, že časť Duchoňovho Filozofického kurzu *longimetria*, uvádza ten istý spôsob merania výšky veže, ako obrázky z Komenského učebnice geodézie. Obaja napr. hovoria o stavebnom pláne domu, ako aj o nástrojoch, potrebných pri stavbe. Podobne ako Komenský vo svojom diele *Schola ludus* (Škola hrou), dáva prezentovať baníka a tiež hutníka, hovoriac o ich obleku, nástrojoch a činnosti, Duchoň napr. v rečníckom cvičení: *O peci* (*Fornax*), hovorí o tom, že pec vypraží zlatú a striebornú šťavu ako aj o ostatných sprievodných znakoch či osobách, ktoré pri tejto činnosti asistujú. To zaiste svedčí o tom, ako sa to objavuje aj v iných prípadoch, že obidvaja čerpali poznatky z jedného prameňa.

Duchoňovo dielo výrazne nasvedčuje tomu, že podobne, ako jeho moravský „súputník“, s ktorým sa síce osobne nepoznal, dobre poznal význam ľudskej ruky a tak vedome povzbudzoval aj svojich žiakov k podpore praktickej fyzickej či výrobnnej činnosti, alebo potrebe podporovať význam rozvíjajúceho sa priemyslu. **Fyzickú prácu** tak Duchoň, ako jeden z prvých vzdelaných Slovákov, **povýšil na úroveň slobodných umení**. Osobitne tak pripísal spoločensky priekopnícky význam *pracovnej výchove*.

Pozitívne možno hodnotiť pritom tiež skutočnosť, že súčasne uvažoval o poznateľnosti sveta javov. Pravda, tieto *priekopnícke* myšlienky sa nezrodili ešte bez retardačných prvkov, ktoré stále platili vo filozofii, či celkovej spoločenskej myšlienkovej sfére vtedajšej doby. Vznik a vývoj jednotlivých disciplín Duchoň odvodzuje zo Starého zákona. Vidieť to najmä v jeho súbore rečí *Vestibulum philosophiae*, kde odvodzuje tzv. propedeutické disciplíny od biblického *praotca* Adama. Aj tu vidieť vplyv jeho učiteľa Jána

Henricha Alsteda, ktorý bol prívržencom tejto filozofie. Alsted bol totiž otvoreným zástancom požiadavky, aby na biblickom základe boli vybudované všetky filozofické disciplíny. Preto aj Duchoň, ako jeho nasledovník, uvádza napr. vo svojom rečníckom cvičení o *poetike* príklad o Mojžišovej genialite. Ako na to upozorňuje vo svojom diele i prof. Mikleš, odvolávajúc sa najmä na niektorých nemeckých filozofov, toto odvodzovanie, či vyvodzovanie filozofie z Písma bolo v protestantskej časti Európy rozšírené v 16. a 17. storočí.³⁵

Aj v ideovej sfére Duchoňa, osobitne vo vzťahu k praktickej filozofii, či tiež k pracovnej výchove, hrá významnú úlohu mýtus o prvom človeku v raji, ktorému Boh prikázal pozorovať veci v rajskej záhrade, pomenovať ich a uskutočňovať. Aj tu tak nachádzame prameň známej triády slov, ktorú pertraktuje vo svojom diele aj ďalší alstedovec, Ján Amos Komenský: *sapere, agere, loqui*, t. j. poznávať veci zmyslami, rozumom a potom ich pomenovať a uskutočňovať. Táto triáda slov, v znení aj ako: *ratio, oratio, operatio*, t. j. *rozum, jazyk a prevedenie* sa nachádza aj v Alstedovej *Encyklopedii filozofického kurzu*. Pretože z nej čerpal aj Ján Duchoň, bola teda teoretickým zdrojom jeho tvorby.

Okrem týchto teoretických poznatkov, ktoré sú apriori proti podceňovaniu ľudskej práce, či jednotlivých remesiel, prípadne odvetví umenia, slúžili aj Duchoňovi za veľmi dôležitý prameň i vlastné pozorovanie a skúsenosti, získané počas putovania či *vandrovky* (lat. *apodemie*). Tu zohrávalo významnú rolu aj získavanie etických princípov, že si treba vážiť fyzickú prácu a kladne hodnotiť ľudí, ktorí ju, najmä v rámci jednotlivých, pre spoločnosť užitočných remesiel, vykonávajú. I počas tohoto cestovania, či *apodemie*, mal Duchoň určite na mysli, že po jej absolvovaní mu budú získané teoretické i praktické skúsenosti slúžiť pre obohatenie obsahu učiva na škole, na ktorej sa chystal vyučovať.

³⁵ BUDDÉ, F. *Elementa philosophiae instrumentalis*, zv. 1., vyd. 4., Halle, 1712, C.VI., s.76–77.

V Alstedovej Encyklopédii sa Duchoň dozvedel, že *peregrinatio* (**vandrovanie, cestovanie**) musí mať svoj cieľ a prostriedky. Ako to konkrétnejšie rozvíja vo svojom Filozofickom kurze, túto oblasť cestovania kategorizuje na tri časti: *vlastné cestovanie do určitého významného miesta* („itio“), *zdržiavanie sa na tomto významnom mieste u významných osôb*, o ktorých sa dávali urobiť záznamy do cestovného denníka (*commoratio* = zdržiavanie sa) a konečne *návrat z cestovania domov (reditus)* a to tak, aby bol človek vzdelanejší, mravnejší a zbožnejší.

Cieľ cestovania sa tak zhodoval vlastne s cieľom výchovy reformačného humanizmu. Do jeho obsahu sa v tom čase zahŕňala aj *technometria*, pretože u víťazného meštianstva sa už osobitne hlásia o svoje slovo prírodné vedy, matematika, výrobnotechnické či mechanické poznatky.³⁶ Popri doznievajúcej *scholastike* a *protestantskom peripatetizme* (aristotelizme), sa toto všetko začalo zahrňovať do pojmu *septem artes liberales* (sedem slobodných umení).

Keď sa Duchoň dozvedel, že v Sedmohradsku organizuje a reformuje školstvo práve Ján Henrich Alsted, venoval osobitnú pozornosť aj školskej organizácii. V Alstedovej Encyklopédii našiel Duchoň celý systém rozdelenia školstva na tri stupne. Odtiaľ napokon čerpal aj názvoslovie v tzv. organických vedách. Alstedova organizácia škôl delila školy na *najnižšie* (Scholae vernaculae), školy *klasické* (Scholae classicae) s tromi triedami gramatickými a humanitnými a napokon školy verejné (Scholae publicae). U týchto posledných sa rozoznávajú tri kurzy; a to tak, aby sa v prvom *trojročí* preberali organické vedy, v druhom vedy a poznatky filozofické a v treťom sa už pristúpilo ku konkrétnej fakulte. Na tomto stupni sa tiež, a to medzi prostriedkami dosahovania najvyššieho vzdelania, okrem deklinácií a dišputácií, uvádza aj *cestovanie*, latinsky nazývané *perignatio* (ktorý atribút, ako dôležitá súčasť vzdelávania, bol spomenutý už i v predchádzajúcich častiach). Organizačným otázkam školstva a

³⁶ DUCHOŇ, J.: *Filozofický kurz*. In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 320–332.

perignatiu Duchoň venuje dostatok miesta aj vo svojom Filozofickom kurze, menovite v časti Kanonika (*Canonica*).³⁷

V tejto oblasti sa pre Duchoňa stali osobitne dôležitými a povzbudivými zvlášť Alstedove úvahy o organizácii škôl a najmä požiadavky, že školy je potrebné udržiavať v príkladnom poriadku. Z Alsteda čerpal aj úvahy o tom, že ak sa prejavia školské choroby, tieto je potrebné včas poznať, odhaliť ich podstatu a použiť profilaktické i terapeutické prostriedky.

O novej klasifikácii vied v zmysle Alstedovej teórie chceme podať podrobnejší výklad, s uvedením základnej charakteristiky jednotlivých vedných odborov, osobitne v záverečnej časti štúdie. Zmyslom tohto stručného úvodu vo vzťahu k novej klasifikácii vied je bližšie pochopiť podstatu vecne encyklopedického profilu v reformačnom humanizme Jána Duchoňa. Sám totiž pokladá Alstedovu Encyklopédiu za významné pedagogické dielo, v ktorom sú správy o organických disciplínach, ako o *propedeutických vedách*. A tieto napokon cez *vestibulum philosophiae* vedú študenta do *paláca filozofie*.

Na banskobystrickej mestskej partikulárnej škole sa teda, ako na prvej z latinských škôl na Slovensku, zásluhou Duchoňa pestovali tie disciplíny, ktoré sa podľa Alsteda mali formou rečníckych cvičení, prednášať na vysokej škole. Vzhľadom na to banskobystrická partikulárna škola už reprezentovala prvý stupeň tzv. *Altoira studia*. Tu možno teda bez nadsadenia povedať, že **zásluhou Jána Duchoňa sa v Banskej Bystrici položil akýsi začiatok artistickej fakulty a teda prvý stupeň verejných (vysokých) škôl (*scholae publicae*)**, ako tieto nazýval Alsted.

Tieto Duchoňove aktivity úzko korešpondovali s úsilím slovenských evanjelikov čeliť protireformačnému tlaku najmä upevňovaním náboženstva pomocou výchovy a zveľaďovania

³⁷ Podobne ako Komenský, ktorý v Didaktike a v Pampedii píše o „apodémii“, ktorú pokladal za súčasť vysokoškolského štúdia.

reformačného školstva. K tomu malo prispieť aj zriadenie vlastnej vysokoškolskej akadémie, čo sa, pravda evanjelickej cirkvi v súdobých, čoraz nepriaznivejších podmienkach pre jej činnosť či aktivizáciu, nepodarilo dosiahnuť.³⁸

Banská Bystrica ako slobodné kráľovské banské mesto, bola aj v tom čase stále významným ekonomickým i spoločenským centrom súdobého Kráľovského Uhorska, ktoré v podstate tvorilo územie dnešného Slovenska, pretože južné oblasti krajiny okupovala Osmanská ríša. Aj o Uhorsku bolo možné rečniť vyskúšaným humanistickým štýlom Cicerona, pri použití jeho rozličných rétorických figúr, ako sú anafory, superlatívy, porovnania a príklady. Prostredníctvom a pomocou všetkých týchto rétorických ozdôb bolo možné v rámci rečníckeho cvičenia vytvárať obraz Uhorska, plný jasu a farbitosti. Bolo možné rečniť humanistickým štýlom o Uhorsku, ako o *pozlátenom stĺpe*, či kozmopoliticky ako o *vznešenom paláci* tohoto sveta. K tomu mal Ján Duchoň, ako dobrý znalec Ciceronových rétorických spisov, veľmi blízko.

Na mnohých miestach Duchoň prezrádza svoj obdiv k stoickému kozmopolitizmu Ciceróna. V konzultáciách v rámci príprav reči Štefana Mariášiho *Chvála Uhorska* dokonale využíva rétorickú efektívnosť a význam optických a akustických obrazov, ktoré mali defilovať pred duchovným zrakom tých, čo túžili po dokonalej humanistickej forme reči. Pri rečníckom cvičení *Chvála Uhorska* mohli počuť z úst Štefana Mariášiho zvukomalebne ladené slová:

³⁸ Úspešnejšia bola katolícka strana, ktorá ťažila z protireformačnej politiky Habsburgovcov, ako aj z mimoriadneho organizačného talentu a schopností arcibiskupa Petra Pázmánya. Ten zo svojho postu ešte pred nástupom štátnej protireformačnej politiky a rekatolizácie dokázal obnoviť a zdokonaľiť katolícke školstvo a napokon r. 1635 založil Katolícku univerzitu v Trnave, ako prvú univerzitu na Slovensku i v Uhorsku.

*Uhorsko je oným najbližším a najsilnejším útočiskom
o ktoré sa opiera Germánia v čase, keď šialene zúri boh vojny
Mars.*

Nie menej dôležitým ako táto, priam poetická, humanistická forma reči, bol jej obsah. Vážených mešťanov tej doby, ako poslucháčov, zrejme musela zaujímať strategicky významná poloha Uhorska.

Duchoň sa počas štúdií i v rámci svojich zahraničných ciest, mal možnosť dozvedieť, aká veľká pozornosť sa na Západe venuje politickému zriadeniu obce, tiež škole i obchodnému podnikaniu (negotatio). Preto aj do Mariášiho reči, hoci *ukutej v humanistickej dielni* Cicerona, vkladá už ideu novej erudície, ktorú v súlade s Alstedom (i Komenským) možno nazvať *Eruditio realis*. V tomto duchu boli už orientovaní aj Duchoňovi žiaci v Banskej Bystrici. Duchoňovi žiaci pochopili, že štýl rečníckeho cvičenia má mať svoju antickú formu, ale hlavná je obsahová náplň, ktorá by mala byť orientovaná na naplnenie pocitu spokojnosti poslucháčov, predovšetkým tých z radu predstaviteľov progresívneho meštiactva, ako patrónov školy.

Zásluhou Duchoňa sa sféra ideológie reformačného humanizmu obohacuje o nový znak, ktorý **usmerňuje rečnícke cvičenie z aspektu mnohonásobnej užitočnosti**. Z toho dôvodu napr. aj chváloreč Štefana Mariášiho hodnotí pri polohe Uhorska význam nádherne sa vypínajúcich slovenských hôr z hľadiska strategického, klimatického i obchodného. Tu pritom z celej chváloreči vyžaruje vecný utilitarizmus obchodne podnikavého meštianstva. Štefan Mariáši hovoril o horách na Slovensku skutočne s neobyčajnou vecnou triezvosťou, ako keby ich súčasne sám sledoval zo strany Spiša, či z Liptova alebo od Hrona. Ako doklad možno uviesť citát z Chvály Uhorska, hodnotiaci slovenské hory z hľadiska strategického:

„...Lebo ako bohaté Benátky sú uzavreté a ohradené morom, tak aj preslávené Uhorsko je obkľúčené a ohradené vysokými a nádherne

*sa vypínajúcimi horami. No mohol by si sa usmiať a povedať, že tieto hory skôr uberajú miestu pôvabnosť, že sú na prekážku jeho úrodnosti, ktorú prináša slnko a zhoršujú jeho klimatické podmienky. A veru sa mylíš a veľmi sa mylíš, ak takto usudzuješ. Ved' hory, na ktoré svojimi očami hľadiš, sú veľmi pôvabné a obyvateľom poskytujú lepšie ovzdušie. Čo na to povieš, že práve hory, na ktoré hľadiš, sú najlepšie vystrojenými vojenskými zbormi, pretože predstavujú nespočetné vojsko. Sú to najpohotovejšie vojenské operačné rozloženia, pretože obkolesujú aj najúlisnejších nepriateľov. Sú to najbezpečnejšie vojenské stroje, ktoré spôsobujú nevidanú porážku a pohromu.*³⁹

Možno tu chcel Duchoň zároveň aj trochu uspokojiť Nemcov na západe, ktorí mali veľký strach z Turkov, sužujúcich vtedy veľkú časť uhorskej krajiny. Slovenské hory boli vlastne pre turecké hordy nepreniknuteľnou hradbou, ktorú nikdy nedokázali definitívne prelomiť a pokoriť.

V najvyšších stupňoch banskobystrickej partikulárnej školy sa pri rečníckych cvičeniach pod Duchoňovým vedením otvárajú dvierka pre kultivovanie latinčiny prostredníctvom sviežeho prúdenia **vecne encyklopedických poznatkov priamo z geografie či histórie krajiny.**

Je potrebné dostatočne oceniť význam šírenia takýchto zemepisných poznatkov medzi žiakmi partikulárnej školy, na ktorej sa dovtedy žiaci zvyčajne zoznamovali len s kultivovaním gramatických pravidiel formou zaužívaných metód, najmä Melanchtónovej „inkultácie.“ Takto súčasne **Duchoň začína dláždiť cestu nástupu výučby zemepisu a dejepisu**, aj keď k nej ešte priamo nepristúpil.

Naznačená škála poznatkov stále viac narastala tiež pod vplyvom nových objavov vedy, výroby či technických vynálezov. Duchoň bezpochyby dobre vytušil, že **nový súbor poznatkov** o súčasnom pokroku **vo vede a technike** musí mať svoj **dopad v hľadaní nových foriem aj vo vyučovaní jazykov.** Uvedomoval si, že žiakov je potrebné cvičiť prakticky hovoriť o tých veciach, ktoré sa dotýkajú

³⁹ NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 305.

moderných dobových reálií. Preto v niektorých jeho rečníckych cvičeniach treba právom vidieť významnú jazykovo pedagogickú funkčnosť.

Duchoň si cestou ladenia formy obsahu rečníckych cvičení chcel získať aj priazeň radných pánov spomedzi obchodníkov. Vychádzal zo skutočnosti, že ich trhy s rozličným tovarom boli založené aj na výnosnosti a úrodnosti pôdy uhorskej krajiny. Preto Štefan Mariáši z Duchoňovho návodu vo svojej reči osobitne chváli výnosnosť a úrodnosť pôdy slovami:

„Ved' Uhorsko je zo všetkých krajín najúrodnejšie. Ved' v Uhorsku je toľká hojnosť obilia, je tu toľký nadbytok rýb, toľká hojnosť cenných plodov, konečne také množstvo vtákov, napríklad prepelíc, a veľmi delikátnych bažantov, sú tu najvyberanejšie zajace, sú tu veľmi sladké obyčajné i vlašské orechy, sú tu ďalej veľmi chutné ryby a veľmi vychválená pšenica. Toto je obľúbený pokrm ľuďí na vidieku i v meste.“⁴⁰

Za základ obchodného podnikania domácich banských ťažiarov či remeselníkov alebo obchodníkov Duchoň určite pokladal prírodné bohatstvo krajiny. Preto sa žiada odcitovať ďalšiu ukážku zo spomínanej chváloreči na Uhorsko, plné prírodovedných reálií, s ktorými sa študenti v rámci uvedenej deklamácie zoznamovali. Uvedený citát je dokladom toho, že s reformačným humanizmom prenikajú do obsahu učiva geografické, geologické, botanické, zoologické, metalurgické či hydrologické prvky. A to všetko muselo mať osobitný vplyv na utváranie realistického názoru na svet a na život.: *„A veru nijaká krajina nie je tak bohatá na kovy, nikde nie sú také nádherné vinice, nikde niet toľkých zásob dobytky a takých vykŕmených kráv, takže sa vraj odtiaľto každoročne odváža do Viedne okolo osemstotisíc kusov dobytky, popri inej zverine, ktorá sa tam pokladá za veľkú pochúťku.*

⁴⁰ Tamtiež, s. 306.

Čo mám povedať o bohatstve kovov? Kovy sa tu vyskytujú v takom nadmernom množstve ako nikde inde. Striebro, aby som nespomenul iné menejcenné kovy, je tu najčistejšie. Tu je najdokonalejšie zlato. Vyskytuje sa tu vo veľkom množstve meď, a je najdokonalejšia.... Nebudem tu hovoriť o kríkoch, rastlinách a priesadách. Je tu veľmi štedrá úroda gaštanov, sliviek, šafranu. Nespomínam tu tri najrybnatejšie jazerá. Nemenujem vám tu štyri významné rieky: Sávu, Drávu, Dunaj a Tisu, ktoré – ako vravia – sú také rybnaté, že sa v celej Európe nenájdu vhodnejšie rieky na zavlažovanie, ani na prevoz a dopravu rozličných vecí.“⁴¹

Z každého riadku, dokonca z každého výrazu uvedeného textu tu vyžaruje a prebleskuje vplyv prírodovednej etapy humanizmu, ako progresívneho prúdu. Jeho nositeľom sa stáva hlavne vrstva podnikateľov či *ranej buržoázie*, ktorá na úkor tzv. *svätých disciplín (studia divina)* pestuje už ľudské či *svetské disciplíny (studia humana)*. Pritom tieto ostatne uvedené *svetské disciplíny* nie sú nejakou konfabuláciou.

Práve na uvedenej pasáži z Duchoňovho rečníckeho cvičenia je možno vidieť zjavný etický posun, či presun záujmov súčasného mešťana z oblasti teologicko-dogmatickej do oblasti *vecí ľudských*.⁴² Veď je to napokon človek, ktorý si zasluhuje úctu, ak vie využiť splavnosť riek a prírodné bohatstvo krajiny k zvyšovaniu si vlastnej kultúrnej úrovne. Tej úrovne, ktorá sa prejavuje vo významných tvorivých schopnostiach, v kapacite ľudského umu či v šikovných rukách a vôbec v harmonickom rozvoji všetkých stránok osobnosti človeka. A tu sa Duchoň, ako jeden z prvých priekopníkov v podmienkach Slovenska, hlási k tým mysliteľom či pedagógom, ktorí zdôrazňovali kult pracovnej výchovy, ktorí pochopili, že nestačí rozvíjať človeka len po stránke intelektuálnej, ale sa treba postarať o harmonický rozvoj celej jeho osobnosti.

⁴¹ Tamtiež, s. 311–312.

⁴² Tamtiež.

Aj z uvedeného textu sa jasne zračí osobitné hodnotenie ľudskej ruky, bez ktorej by ľudská kultúra vôbec nebola možná. Ak tu Štefan Mariáši chváli uhorské rieky s odôvodnením, že ... *sa v celej Európe nenájdu vhodnejšie rieky na zavražďovanie, ani na prevoz a dopravu rozličných vecí*,⁴³ potom vedome vyslovuje požiadavku spriemyselnovania krajiny, alebo aspoň aktivizácie poľnohospodárstva a remesiel, výsledky ktorých by mali byť dopravované splavnými riekami. Zo spomínanej pasáže jasne vysvitá aj požiadavka, aby škola, už tradične zaťažená verbalizmom, odteraz venovala pozornosť reáliám, prírodným vedám, výrobným a technometrickým poznatkom. Aj Duchoňove, či Mariášiho správy o kovoch, o prírodnom bohatstve Uhorska, sú výsledkom výskumu a pozorovania prírody a okolitého sveta. Ak sa s týmto výskumom a jeho výsledkami mali možnosť zoznámiť študenti banskobystrickej školy, potom bol obsah tejto reči, či desiatky jej podobných, významným pokrokom vo výchove v porovnaní so starším verbalizmom.

Ak by sme chceli hľadať komparácie a analógie takýchto na svoju dobu progresívnych pasáží z rečníckeho cvičenia na banskobystrickej škole najmä z filozofického či z etického, a vôbec z metodologického aspektu, tak by sa žiadalo uviesť, že sa Štefan Mariáši prihovárал k študentom tejto školy takým istým spôsobom, ako sa v pedagogickom románe Francois Rabelaisa prihovára Gargantua k Pantagruelovi: „Čo sa týka znalostí vecí prírodných, chcem aby si sa im oddal výskumne, aby nebolo mora, rieky ani prameňa, v ktorých ryby by si nepoznal, všetky vtáky v povetrí, všetky stromy, kry a polokríky lesné, všetky byliny zeme, všetky kovy, skryté v lone priepastí, kamenie Východu i Juhu, nič Ti nech nie je neznáme.“⁴⁴

Duchoňovi žiaci, odchovaní vecným encyklopedizmom Jána Henricha Alsteda vedeli sa veľmi energicky prikloniť k jeho filozofickým názorom i pedagogickým požiadavkám, ku ktorým

⁴³ Tamtiež, s. 312.

⁴⁴ CHLUP, O. a kol.: Čítanka k dejinám pedagogiky, díl I. Praha : SPN, 1966, s. 71–73.

môžeme počítať gnozeologický optimizmus (poznateľnosť sveta), paralelizmus slov a vecí, osobitné ocenenie pracovnej výchovy s významom ľudskej ruky a tvorivého umu. Tieto sú základom výstavnosti miest s peknými ulicami a vôbec základom rozkvetu kultúry, ktorú Duchoň zahŕňa pod pojem *urbanitas*. Ako to vidieť aj z nasledovného citátu z Mariášiho Chvály Uhorska, ktorý sa osobitne viaže k mestám na Slovensku, tu Cicerónov pojem nadobúda skutočne nový dobový význam: „...*Vážení poslucháči, zostúpte teraz z pásma Dolnej Panónie do pásiem Hornej Panónie. A tu sa zastavte najprv v zlatých a strieborných mestách, t. j. v Kremnici, Štiavnicí, Bystrici, ako aj v obciach, ktoré ležia okolo týchto miest a zahľadte sa na ne. Čo dôstojné tu vidíte, čo pekné a čo kultúrne? Je tu kultúrna výstavba a umiestnenie budov. Je tu kultúrny spoločenský styk mešťanov, kultúrne vynášanie zákonov a ich uvádzanie do života. Čo povedať na to, že tu nachádzame všetko, čo sa len dá vo veľkých Benátkach a Aténach pokladať za kultúrne a slávne. Zaleťte so mnou poslucháči do Košíc, do druhej metropolu Horného Uhorska, preslávenej a prenádhernej. Odtiaľto cestujte do Levoče, ktorá vyniká a imponuje oslňujúcimi meštianskymi darmi...*“⁴⁵

Okrem chvály na vzorovú mestskú architektúru sa z rečníckych cvičení odrážajú aj Duchoňove sympatie a dobový príklon k vysokému hodnoteniu šikovných a pracovitých rúk remeselníkov. Prejavuje sa to aj pri náčrte vlastností obyvateľov Uhorska, ako aj pri popise ich kultúrnej histórie. Pri náčrte vlastností obyvateľov Uhorska ich Duchoň nezabúda porovnávať v antitéze so špinavými, nerestnými, poverčivými či lenivými obyvateľmi Talianska. Ich pravým opakom sú, podľa neho, obyvatelia Uhorska, ktorí sú čistotní, religiózni, pohostinní, skromní a mravní. Svedčí o tom ďalší Mariášiho citát: „...*prekrásne uhorské nebo sa jagá hviezdami, t. j. mužmi skúsenými v literárnej náboženskej, ako aj svetskej obci; napokon stačí už aj*

⁴⁵ In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 313. Úryvok z latinského textu Chvály Uhorska v rukopise Š. Mariášiho, v *GYMNASMATA ORATORIA*. - Originál zápisu v latinčine – pozri PRÍLOHU č. 3.

to, keď vidím, že Uhorsko, ak ho máme porovnať s Talianskom, ako hviezda a samo slnko oslepuje a zatieňuje Taliansko. Veď Taliansko ovládajú veľmi špinaví krčmári a hostinskí, Uhorsko zas Uhri, ktorí sa veľmi snažia o čistotu. Taliansko obývajú nečinní Taliani, Uhorsko robotní Uhri, čo majú veľa práce. Taliansko je rodiskom poverčivých Talianov, v Uhorsku zas žijú pobožní Uhri. Taliansko je príbytkom nerestných Talianov, Uhorsko zas príbytkom mravných Uhrov.“⁴⁶

Aj keď možno pri takomto hodnotení rečníka dominujú prvky uhorského lokálpatriotizmu, predsa len je tu potrebné oceniť úctu autora či jeho učiteľa, k mravným hodnotám alebo mnohým pozitívnym vlastnostiam a prednostiam uhorského pracovitého človeka.

Možno tiež pripustiť, že mnohé vlastnosti, ktoré sa pripisujú obyvateľom Uhorska, Duchoň čerpá z Ciceronovho pojmu „antickej humanity“, ktorú tak intenzívne propaguje aj dielo Erasma Rotterdamského: *Dôverné rozhovory (Colloquia familiaria)*. Predsa len, ak sa zamyslíme nielen nad popisom prírodných krás Slovenska či bohatstva krajiny, popisom slovenských miest ale tiež aj ich vnútornej správy, riešenia právnych záležitostí,⁴⁷ výsledok potvrdzuje skutočnosť, že autor tejto chváloreči na Uhorsko musel poznať mnohé veci z autopsie. Túto mienku možno vysloviť aj v súvislosti s tým, že sa Duchoňovo pozorovanie na viacerých miestach nápadne zhoduje s dielom Mateja Bela: *Notitia hungariae novae historico-geographica* Napr. Bel rovnako, ako predtým Duchoň, píše o skromnosti Uhrov v čase vojny či vojenskej služby.⁴⁸ To všetko svedčí o tom, že už aj Duchoň robil akési sociologické výskumy.

⁴⁶ Tamtiež, s. 308–309.

⁴⁷ Pozri napr. *Chvála Uhorska*. In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 313.

⁴⁸ Pozri napr. citát z *Chvály Uhorska*. In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 315. Citovaný text: „Ak sa dali do vojny a zasnúbili sa bohu Marsovi, žijú skromne a zdržanlivo, a hoci predtým žili v celej sieti i v putách rozmarných chůťok a rozkošnického života, zrieknu sa aj bohyne lásky Venuše i boha vína Libera, aj delikátneho jedla, ktoré prináša bohyňa Ceres a neváhajú sa uspokojiť len s chlebom a so syrom či s nejakou inou maličkosťou.“ Možno to porovnať

Prvý pokus o takýto realistický výskum muselo u Duchoňa vyvolať zrejme štúdium vecného encyklopedizmu Alstedovho diela, hoci po metodickej stránke mu v tom mohla slúžiť ako vzor aj Melanchtonova reedícia Tacitovho diela Germánia.

V súvislosti s popisom kultúrnej histórie Uhorska mala bezpochyby veľkú výchovnú hodnotu pre študentov Duchoňova zmienka o Slovanoch, predkoch súdobých Slovákov (*Sclavi*). Podľa textu reči v Chvále Uhorska vraj pre nich: „*kedysi určil, schválil, daroval a osvedčil svetový samovládca Alexander túto krajinu ako municioium za ich vojenskú udatnosť a vernosť, ktorou vynikali nad ostatnými kmeňmi a národmi.*“⁴⁹ Táto zmienka o Sklávoch, predkoch Slovákov, je najmä zo strany Duchoňa, rodom Slováka, v banskobystrickom prostredí, zrejme nie náhodná. Je viac než pravdepodobné, že sa v reči zjavuje hlavne z dôvodu sympatií zo slovenskými pracovitými remeselníkmi, ktorí sa s ťažkosťami usilovali dostať do banskobystrických cechov, či do rady mesta, kde mali svoje tradičné privilégia Nemci.

Zároveň pôsobí zaujímavo napr. i skutočnosť, že Ján Duchoň tu používa podobné argumenty, ako o sto rokov neskôr Ján Baltazár Magin (1687 – 1735) vo svojej Apológii (Obrane Slovákov). Podľa Magina sú Slovania v Uhorsku autochtónnymi a ani pád Veľkej Moravy ich nepodrobil Maďarom. Aj Ján Baltazár Magin sa odvoláva na skutočnosť, že „*Alexander Veľký si cenil Slovanov a zveril im do správy celý kraj od severu až k talianskym južným končinám.*“⁵⁰

Ďalším výchovným atribútom ktorý takisto nemohol uniknúť pozornosti študentom banskobystrickej školy, zvlášť slovenským, pri popise kultúrnej histórie Uhorska, bola správa o úzkych zväzkoch krajiny s Čechami a Moravou. Podľa návodu Jána Duchoňa rečnil Štefan Mariáši o tom, že: „Úrodné, bohaté, šťastné a vzdelané sú Čechy so svojou prekvitajúcou dcérou Moravou, ktorá sa dotýka boku

s textom v piatom zväzku Belových Notícií, v časti, ktorá sa viaže k Hevešskej župe.

⁴⁹ In: NOVÁČKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 308.

⁵⁰ PRAŽÁK, A.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Praha, 1950, s. 272.

Uhorska.⁵¹ Aj formou takýchto poznámok sa určite pripravovala pôda pre podporu českých exulantov, ktorí v tom čase, v „pobelohorskej dobe“ nachádzali svoj azyl na Slovensku. Ostatne medzi nimi bol aj Ján Amos Komenský, ktorý bol v osobnom styku aj so šľachticom Pavlom Mariášim z Markušoviec, otcom rečníka. Pravda, aj tu sa žiada uviesť, že u Duchoňa to bol predovšetkým vecne encyklopedický dôvod, ktorý dáva priestor pre spomínanú sympatickú charakteristiku o *vzdelaných Čechách a ich prekvitajúcej dcére Morave*. Cieľ týchto Duchoňových vecne encyklopedických poznámok bol predovšetkým teda zameraný na jazykovú kultúru. Tá bola v okruhu vzdelávacích predmetov aj v tej dobe stále dominantnou.

Ak teda hodnotíme prínos vecného encyklopedizmu Jána Duchoňa, žiada sa poznamenať, že tzv. menologické reči, organizované rektorom banskobystrickej mestskej partikulárnej školy, kde ako príklad uvádzame najmä obsahové stránky reči *Chvála Uhorska*, prekliesňovali cestu k súboru reálií. V **jazykovej výchove** sa takto uplatňovala **požiadavka paralelizmu slov a vecí**. A ako sa o tom viac dozvedáme najmä v ďalších častiach diela venovaného činnosti J. Duchoňa, **vo filozofii** išlo o smer **gnozeologického optimizmu** a v mravne etickej výchove hlavne o kult **pracovnej výchovy**.

K dôkladnejšiemu zhodnoteniu celkového reformačno-humanistického profilu rektora školy Jána Duchoňa, nám určite prispeje prehľad vybraných rečníckych cvičení, ktoré organizoval so žiakmi, v obsahu nasledovnej časti.

⁵¹ NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 306.

3 REFORMAČNÝ HUMANIZMUS A *GYMNASMATA ORATORIA* DUCHOŇOVÝCH ŽIAKOV NA BANSKOBYSSTRICKEJ PARTIKULÁRNEJ ŠKOLE

Prostredníctvom textu nasledovných stránok tejto časti chceme charakterizovať obsahovú orientáciu, formy a metódy prístupu Jána Duchoňa k pedagogickej aktivite medzi žiakmi, menovite pri príprave rečníckych cvičení; názorne ilustrujeme ukážky z ich tvorby v rámci prípravy ktorej Duchoň venoval pozornosť zásadám či priekopníckym, realistickým prvkom, uvedeným v predchádzajúcej časti. Táto sa viaže tak ku sfére jazykovej orientácie, filozofie, pedagogiky, ako i k oblasti mravno - etickej či pracovnej výchovy.

Pedagogickú, filozofickú a etickú orientáciu Jána Duchoňa pri tvorivej aktivite dozaista motivovali najmä hlboké interpretácie **gnóm, sentencií, apoftegíem siedmich gréckych mudrcov**. Tieto sa v tejto dobe čerpali hlavne z dôkladného štúdia diela Diogena Laertskeho „Peribion“. Toto dielo poznal Ján Duchoň z autolaxie, zrejme podľa veľkého slovenského učenca, humanistu 16. storočia a vydavateľa antických rukopisov, trnavského rodáka **Jána Sambuka** (Sambockého). Uvedené dielo uzrelo v novodobej knižnej úprave „svetlo sveta“ v jeho vydaní, spolu so životopisom Aristotela.⁵²

Duchoň sa o Sambukovi vyjadruje veľmi pozitívne. V texte reči Chvála Uhorska ho autor hodnotí medzi významnými osobnosťami Uhorska nasledovnými slovami: „Ba uvediem vám aj onoho veľkého Jána Sambockého Trnavského, povoláním lekára, o ktorom hovoria, že pri zbieraní kníh starovekých autorov bol tak usilovný a pri ich

⁵² Pozri VANTUCH, A.: Ján Sambucus. Život a dielo renezančného učenca. Bratislava : VEDA, 1975, s. 190.

uverejňovaní prejavil tak veľkú štedrosť, že sa môže porovnať len s magnátmi, ktorí získali v tejto veci veľkú chválu.“⁵³

Duchoňovo rečnícke cvičenie z roku 1631, sa aj podľa pozvánky, vytlačenej v Levoči, nazývalo *Theatrum sapientiae*, t. j. Divadlo múdrosti.⁵⁴ Obsah vystúpení dokumentuje, že žiaci banskobystrickej školy boli oboznámení s obsahom uvedeného diela Diogena Laertskeho. Dokumentuje to najmä reč Duchoňovho žiaka Jána Hanku (Hannocius): *O múdrosti a siedmich mudrcoch* (*De sapientia et septem sapientibus*). Apoftegmy gréckych mudrcov sa v tom čase pokladali za vhodné východisko pre interpretáciu určitej mravnej zásady s aplikáciou na konkrétnu životnú situáciu, zvyčajne spájanú s prvkami kresťanskej ideológie. Na partikulárnych školách sa táto tradícia pestovala už v 16. storočí.

Tak si aj Hanko pri tvorbe príspevku volí či vyberá za základ svojej reči filozofické gnómy z Diogena Laertskeho.⁵⁵ Pričom pri ich interpretácii spája už v duchu biblizmu grécke sentencie (ako ešte „pohanské“) s prvkami kresťanskej ideológie. V takomto zmysle sa interpretovala napr. apoftegma: *Poznaj seba samého!* (*Gnothiseauton!*). Kresťanský prvok bol pri interpretácii tejto sentencie v tom, že si mal človek uvedomovať svoju hriešnosť. Išlo pochopiteľne o výchovný prvok žiakov ku kresťanskému humanizmu.

V ďalších častiach Hankovej reči nachádzame výrazné stopy po Alstedovej *Encyklopédii*, ktorá poskytovala popud k úvahám na tému, aká štátna forma je najdokonalejšia, či demokracia alebo aristokracia, prípadne samovláda. A tak Hankova, či vlastne Duchoňova

⁵³ NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 309.

⁵⁴ Pozri PRÍLOHU č. 4: Pozvánka na *Divadlo múdrosti*, z r. 1631.

⁵⁵ Pozri DUCHOŇ, J.: *Theatrum sapientiae*, IX. *Apoftegma Chilonis. Oratio*: Nosce te ipsum, s.5: „*Mortalis homo, cum te natura avidum sciendi fecerit, com coelestium, cum rerestrium rerum notitiam desideras, it quod utilissimum, quod scitu maxime necessarium est, hic discere nosse te ipsum, discere te esse hominem.*“ V preklade „*Smrteľný človek, keďže Ťa príroda urobila dychtivým po vedení, keďže túžiš poznávať nebeské i pozemské veci, ďalej aj to, čo je najviac užitočné a čo je pre vedenie najpotrebnejšie, tu sa nauč poznávať seba samého, nauč sa poznať, že si človek.*“ (Preklad z latinčiny: J. Mikleš).

interpretácia doxografického spisu: „Peribion“ bola v Duchoňovej škole preniknutá úctou k človeku, k jeho usilovnosti a práci, ktorá vie vytvárať tak vzácne hodnoty.

V tomto spoločensko-výchovnom zameraní sa interpretovala na banskobystrickej škole aj **piata kniha Životov** od **Diogena Laertského** a to v súvislosti na oslavu veľkého polyhistora Aristotela, ktorý svojou vedeckou pracovitosťou a usilovnosťou mal slúžiť za vzor študentom k napodobovaniu. Veď v uvedenom diele Diogena zrejme čítali o tom, ako Aristoteles vedel v každom odbore systematicky pracovať a ako si vážiť svoj čas pre vedeckú prácu. Zrejme musela aj na študentov výchovne pôsobiť tiež interpretácia Aristotelových výrokov o kráse, o vlasti i o priateľoch. Povzbudivo, najmä pre pracovnú výchovu, pôsobila interpretácia už vyššie uvedenej skutočnosti z Aristotelovho života, že keď tento filozof šiel spať, bral si do ruky kovovú guľu. Pod ňou bola položená miska, aby sa pri vypadnutí gule do misky hlukom prebudil a mohol zas ďalej pracovať.⁵⁶

Čítanie doxografického spisu Diogena Laertského banskobystrickým študentom poskytlo príležitosť pre intenzívny náhľad do gréckej filozofie. No spoločenský význam štúdia antickej filozofie sa posilňoval aj štúdiom a interpretovaním života, či morálnych sentencií, napr. aj Tita Maccia Plauta, znamenitého rímskeho skladateľa komédií. Viac sa o týchto otázkach dozvedáme z rečníckeho cvičenia, ktoré tvorilo XX. časť Duchoňovho *Vestibulum philosophiae*. Malo titul: *Vita Plauti, admirandi comitarum facetiarum magistri* (Život Plauta, podivuhodného majstra komických scén). predniesol ho ďalšieho Duchoňovho žiaka z Turca.⁵⁷

Rečnícke cvičenie si pripravil a predniesol nadaný študent Matej Rakšány, pôvodom zo známej šľachtickej rodiny z Turca. Od svojho učiteľa Duchoňa musel dostať hodne literárneho materiálu pre objektívne spracovanie profilu tohto zaujímavého autora. Okolo

⁵⁶ Pozri DIOGENES, L.: Životy, názory a výroky proslulých filosofů. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1964, s. 208 a nasl.

⁵⁷ Pozri tamtiež.

uvedeného autora klasických rímskych komédií vznikla totiž kedysi celá *plautínska otázka*, týkajúca sa jeho rodiska, pôvodu i jazykovej čistoty, ako aj jeho literárnych zásluh. Aj preto sa mohol mladý Rakšány v tejto reči odvolávať na *rozličné mienky historikov*, ktorí k Plautovej osobnosti zaujímali rozličné stanoviská. Autor však v prvej vete naznačil všeobecné sympatie, ktoré na banskobystrickej škole, pod vedením Duchoňa, panujú vo vzťahu k progresívnym Plautovým ideám. Prítomným poslucháčom sa hneď na úvod prihovoriť slovami: „*Diváci, venujte mi pozornosť: Prinášam na scénu dobroty. Domnievam sa totiž, že je veľmi správne, keď sa dobrým ľuďom prinášajú dobroty a zlým zas zlé veci. A to je veru spravodlivé, aby zlí ľudia mali zlé veci a tí, čo sú dobrí, mali dobré veci.*“.⁵⁸

Autor priznáva, že pre svoj mladý vek nie je dosť spôsobilý hovoriť za Plauta vlastnými slovami, preto vraj bude rečniť na jeho obranu jeho vlastnými, Plautovými slovami a sentenciami.⁵⁹ Aj z týchto slov vyplýva, že sa Plautovo dielo na partikulárnej latinskej škole čítalo v origináli a že jeho latinské slová a idey tu boli rozšírené: „*Dovoľujem si povedať, že to veru nie je ani opovážlivosť, ani bezočivosť...*“, dôvodí mladý rečník Rakšány *...ak sa podujímam na takú vec, ktorou som bol poverený podľa školského zákona a ktorá sa opiera o vzory veľkých mužov.*“

V ďalších častiach študent, v duchu demokratických Alstedových ideálov, chváli telesnú prácu, ktorú Plautus skutočne vykonával v *somárskom mlyne*, kde musel, takmer ako otrok, tlačiť *somársky mlynský kameň*, aby si zarobil na svoju obživu. Rakšanymu bol však Plautus vždy „slobodný duchom“, aj keď jeho telo, pri mlynskom kameni, bolo takmer v otroctve. Túto progresívnu myšlienku o „duchovnej urodzenosti“ študent doložil vo svojej reči v súvislosti s chválou Plauta, aj citátom zo Sofokla: „*...Aj keď je telo otrokom,*

⁵⁸ In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 265.

⁵⁹ V preklade „...*Môže sa zdať opovážlivé, že taký neskúsený mladík reční v tomto múdrom školskom senáte o takom veľkom skladateľovi komédií a prednáša chválu na Plauta – majú hovoriť o Plautovi, trúfol som si svoju prácu začať Plautovými slovami a sentenciami...*“

ale duch je slobodný...“ . Pritom na vrub toho poznamenal: „...Lebo čím ťažšou a otrockejšou somárskou prácou doliehal na Plauta osud nerovnosti, tým väčšmi v ňom jeho usilovnosť a múdrosť božskosťou génia a šťastnou spisovateľskou činnosťou zosilňovala úctu k slobode. Keď sa totiž Plautus plne venoval štúdiám filozofie, dosiahol tým, že sa na radu M. Porcia Catona dostal na slobodu....až ho slávnostne vyhlásili za akéhosi celosvetového kráľa a náčelníka vycibrenej a všeobecne elegantnej latinčiny.“⁶⁰

Z uvedenej reči možno jasne odvodiť hlboké demokratické presvedčenie Matúša Rakšányho, zviazané s dobovým kultom pracovnej výchovy, ktorá už prerastá svojim aktuálnym významom dokonca aj biblický obsah už uvedeného starého augustínskeho hesla: *Modli sa a pracuj!* Možno to napr. dokumentovať ukážkou úryvku Rakšányho chváloreči na Plauta: „*Ved' Plautus na základe samého faktu, t. j. činnosti, bol nazvaný „Somárom“ (lat. Asinus) a neodvodzuje svoj pôvod od známej rodiny Asinia Polióna, ale od „somárskeho“ mlyna. Ved' „božský“ skladateľ komédií skutočne mlynský kameň potískal, aby si zarobil na živobytie. A ďalej podčiarkuje: Lenže Plautove komédie tým predsa ešte neprestanú byť komédiami. Naša budúcnosť bude aj tomuto „Somárovi“ za prácu, ktorú vykonal ako mlynár v Sarsine pri skladaní svojich komédií.“*⁶¹

Matúš Rakšány, vychovávaný v progresívnom myšlienkovom prúde vecného encyklopedizmu Jána Henricha Alsteda tak, ako ho na škole v Banskej Bystrici podľa svojho „Filozofického kurzu“ vychovával Ján Duchoň, odvodzuje Plautovo rodové meno *Asinus* od slovesa *agere*, čo znamená *pracovať*. Cit.: „*No Plautus sa nenazýval len prírmením „Asinus“, t. j. Somár, ale aj „Accius“ . Pretože toto prírmenie dostal od slovesa „robiť“, t. j. „agere“, môže mu ono iba získať právo, aby sa mu vzdávala najväčšia chvála za prácu. Ved' Plautus nekonal len otrockú*

⁶⁰ In: NOVÁČKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 269.

⁶¹ Tamtiež.

*prácu, keď potiskal mlynské kamene, ale robil aj prácu skladateľa, zatiaľ čo v divadle predvádzal scénické hry.*⁶²

Toto odvodzovanie Plautovho mena, v zhode s tvrdením prof. Mikleša, je pravdepodobne pod vplyvom známej Alstedovej teórie triády slov: „*sapere, agere, loqui*“. Tieto súvislosti by mohli prezrádzať skutočnosť, že na banskobystrickej latinskej škole Ján Duchoň študenta Rakšányho vychovával v zmysle pedagogickej požiadavky paralelizmu slov a vecí a súčasne aj v kulte pracovnej výchovy. K tomu možno poznamenať, že tento kult pracovnej výchovy bol, hoci v prehodnotenej forme, silne živý na svoju dobu *pokrokovým* trendom pracovitej, podnikavej a vynaliezavej vrstvy ranných podnikateľov, ktorú poznával aj sám Ján Duchoň ešte počas svojich štúdií a *vandroviiek* po krajinách západnej Európy.

Možno ešte uviesť aj ďalší výstižný doklad o hlbokom demokratickom presvedčení Rakšányho, pokiaľ ide o posudzovanie ľudí podľa tzv. urodzeného či neurodzeného pôvodu. Je ním napr. nasledujúci citát z jeho chváloreči na Plauta: „...*Plautus nemá dôvod plakať nad svojím nešťastným pôvodom, ako azda ani my nemáme právo myslieť si, že zlato nemá cenu len preto, že nevieme, z ktorej skrýše zeme ho vykopal.*“⁶³ V takýchto súvislostiach rečnil teda Matúš Rakšány aj o Plautovej urodzenosti (*Nobilitas Plautina*), ktorá, ako uvádza, má svoj základ a pôvod v hodnotách svojho spisovateľského diela, ktoré vytvoril.

Domnievame sa, že aj tieto ukážky hodnotenia Plautovho *pôvodu*, ako aj jeho vzťahu k spoločensky užitočnej práci, sú názorným príkladom toho, ako sa na škole, zásluhou Jána Duchoňa, prekliesňovala cesta ku kultu pracovnej výchovy a vôbec k tzv. „*Studia humana*“. Realizovalo sa to v zmysle ideí, ktoré rovnako presadzoval tiež ďalší veľký Alstedovec, Ján Amos Komenský. Tieto na svoju dobu zvlášť progresívne idey ešte viac vyžarujú z výberu Platónom

⁶² Tamtiež.

⁶³ DUCHOŇ, J. *Predsieň filozofie. Život Plauta*. In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 267.

uvádzaných sentencií v komédiách, ako ich pri analýze citoval vo svojej reči mladý študent Rakšány. Podľa jeho vlastných slov, mu tieto sentence svietili, ako drahokamy. „... *Ved' len čo sa zahľadáš na komédiu Amphitruo, už vidíš, že ako onen drahokam žiari. O úrad sa treba uchádzať so zreteľom na svoje prednosti a nie so zreteľom na priaznivcov, ktorí robia protekciu.*“⁶⁴

Kult ľudskej práce hodnotil Duchoňov žiak Rakšány z aspektu etického, ako prejav sebavedomia človeka, ktorý verí vo výsledky svojej práce a „nechce už byť utláčaný jarmom otroctva“. Tieto slová boli použité v súvislosti s jeho charakteristikou slobodného Plautovho ducha. Rakšány si zároveň dovoľuje sebavedome apostrofovať Plautových nepriateľov, ktorí neuznávali silu jeho sentencií a jeho zásluhy o vycibrenosť, sviežosť a živosť latinského jazyka. Apostrofuje ich nasledovnou exklamáciou: „...Ó ľudia, neľudia! Na nich by som mohol zaslúžene použiť známe slová Plautovho Nikobula: Vy ste medzi všetkými ľuďmi, ktorí sú, boli a budú, jedinečnými hlupákmi, pochábeľmi, sprostákmi, oškvarkami, nechápacami, bláznami, tárajmi a vôbec tými, čo nad všetkých ďaleko vynikajú len hlúposťou a nevzdelanými mravmi...“.⁶⁵ Aspoň takto chcel Rakšány demaskovať nepriateľov Plauta, ktorí sú vraj duchovne sterilní a pochádzajú z *krajiny vyškopencov a z hrubého zrna*.⁶⁶

Matúš Rakšány veľmi presvedčivo interpretoval najmä tie myšlienky Plauta, ako reprezentanta rímskej komédie, ktoré odsudzujú chvastúnstvo skupiny „tých čo nosili tógy lemované červenými pruhmi“. Tak potom týmto spôsobom Plautus vychovával žiakov svojimi komédiami k sympatiám s nízko postavenými či otrokmi. A v tom treba vidieť záslužnú činnosť pedagogického pôsobenia rektora Duchoňa. Jeho žiak Matej Rakšány v záverečnej časti svojej chváloreči na Plauta oslovil prítomných poslucháčov

⁶⁴ Tamtiež, s. 271.

⁶⁵ Tamtiež, s. 272.

⁶⁶ Tamtiež, s. 274.

slovami: „*Viac chvály si zaslúži a najbližšie k trvalému oceneniu je taký jav, keď duchovné hodnoty, vlohy, vlastnosti, genialita a nadanie i sama myseľ, nemajú nič spoločné s čvargou. Moji poslucháči, nasledujte tieto hodnoty, uprite svoj zrak a usmernite ducha tam, kde Plautova vznešenosť môže dosiahnuť čestný veniec víťazstva v zápolení aj so samým cisárom Augustom. Tak sa potom i mne určite podarí všetkých presvedčiť, že Plautus má omnoho väčšiu cenu, ako sa skutočne hodnotí.*“⁶⁷

Domnievame sa, že touto elegantnou, literárne i eticky hlboko založenou a formulovanou interpretáciou Plauta, Rakšány vysoko vynikol nad svojimi rovesníkmi. Profesor J. Mikleš dokonca pripúšťa, že v hodnotení tohoto skladateľa starorímskej komédie vynikol i nad Jánom Amosom Komenským.

Významnou súčasťou reformačného humanizmu na banskobystrickej škole, v tvorivej aktivite študentov, menovite pri ich umeleckej tvorbe v rámci prípravy svojich rečníckych cvičení, bola **poetická disciplína**. Ako príklad už v úvode tejto časti predkladáme úryvok vstupnej básne jedného z rečníckych vystúpení, vystúpenie študenta Jakuba Pinnera, pod názvom „Poetika“ (v slovenskom preklade z latinského originálu od J. Mikleša).

P o e t i k a .

*Božská som Poézia, hľa, sväté a ctihodné meno!
Múdri starí ma právom Múz volajú matkou.
S prírodou súťažím ja, s veľkým tiež súťažím Tvorcom,
keď rukou umeleckou vytváram všetko, čo máme.
Labute veštecké skrz mňa tu prorocké zapeli piesne,
Kekrópski starci⁶⁸ skrz mňa zákony vyniesli tiež.*

⁶⁷ Tamtiež, s. 270-271.

⁶⁸ *Kekrópski starci* = z gr., aténska mestská rada, pomenovaná podľa zakladateľa Akropoly Kekropa.

*I prorok Izaiáš skrz mňa spieval tak mnoho piesní,
veršami mojimi sám Boh chce byť pochválený.
Pocta i meno i chvály božie tu zostanú navždy.
Preto aj poézia slávnou naveky bude.*⁶⁹

Autor tejto básničky, pod Duchoňovým vedením, tu spája starozidovské a antické prvky. Prijíma pritom Platonov názor o Demiurgovi, nazvanom v básni Veľkým Tvorcom (v origináli - *Magnus Plastes*), v súvislosti s interpretáciou genézy a cieľa umeleckej činnosti.

Banskobystrickému publiku, t. j. študentom a patrónom mestskej partikulárnej školy, sa tu v roku 1635 poézia predstavuje s tvrdením, že vraj sama súťaž s prírodou a súčasne s veľkým Tvorcom: ...*Aemula naturae, magnae simul aemula Plastae*. Sloveso „aemulor“ v lat. tu značí súťažiť, čiže horlivo napodobňovať. „Aemulor“ je súčasne výraz pre grécke slovo „mimeomai“, od ktorého substantív je „mimesis“, preto môžeme hovoriť o „mimetickej teórii“ Duchoňovho umeleckého tvorenia.

V básni sa pojem „Boh“ približuje k renesančnému filozofickému pojmu „natura“, alebo „universum“. Podľa jej obsahu umelec napodobňuje vo svojej tvorivej poetickej činnosti ideu celého univerza, čiže všetkého, čo existuje („omnia que sunt“). Týmto pojmom Duchoň vyjadruje „usporiadanú harmóniu sveta“, kozmu, t.j. vlastne toho pojmu, ktorý rímsky básnik Cicero prekladal do

⁶⁹ DUCHOŇ, J.: *Vestibulum philosophiae, časť XXI., Poetica*. In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 276. V latinskom znení:

*Diva Poesis ego, sanctum et venerabile nome,
nymfa Parens priscis iure vocata sophis.
Aemula naturae, magnae simul aemula Plastae
artifici quae sunt omnia pingo manu.
Per me fatidici cecinere oracula Cynci,
per me Cecropii iura tulere senes.
Per me Jessaeque cecinit tot carmina vates:
laudrari numeris vult Deus ipse meis.
Semper honos nomenque Dei laudesque manebunt,
hinc etiam semper clara Poesis erit.*

latinčiny ako „ornatus“. Tento pojem sa v básničke vyjadruje aj slovami „omnium rerum universita“, t.j. harmónia všetkých vecí. Umelec ju napodobňuje s cieľom, aby tak vo svojom umeleckom diele mohol zvýrazniť *novú harmóniu vecí* a sám sa tak stal *novým staviteľom a tvorcom*.

Na základe Pinnerovej úvahy, ktorá nasleduje za uvedenou básňou, nám umožňuje v tu uvedenom zmysle komentovať vlastnú báseň „Poetika“. Vo svojom rečníckom cvičení sa básnik skutočne porovnáva so staviteľom (architektus), či so sochárom, ktorý zhotovuje dielo tak, že do amorfného kameňa vtesáva „typ“, až socha začne žiť.

Toto vtesávanie je proces „obmedzovania“. Duchoňov žiak ho nazýva „reštrinkciou“, čím prekladá grécky výraz „teraz“. Autor Jakub Pinner tu myslí na umelcovo tvorenie, ktoré je obmedzované, determinované príslušným „typom“.⁷⁰

V tomto výklade tvorivej umeleckej činnosti ako procesu „obmedzovania“ bola banskobystriická škola, závislá na Aristotelovi, Platónovi a Horátiovi, o čom svedčí ďalšia časť Pinnerovho komentáru k uvedenej básni: „*Je tu Aristoteles, ktorý napísal knihy o poetike. Je tu aj Platón a Horátius.*“ Pričom ďalej konštatuje: „... *A ak by som musel povedať to, čo mi nariaďuje hovoriť pravda, poviem úprimne,*

⁷⁰ Pozri originál textu v latinčine: „*Est hic forma, im proprie dicta, quae consistit in rerestrictione subjecti, tum in metoda proponendi hanc disciplinam. Poetica enim occupata est circa omnium rerum universitatem, non ut eam te specularii doceat, sed ut tibi modum quasi praescribat, quomodo tu novus rerum architector rt Plastes fingere, naturam exprimere et novam rerum universitatem contau poetico moliri osis.*“ DUCHOŇ, J.: *Vestibulum philosophiae*, č. XXII. *Natura poetices. Ipsa oratio*, s. 9. V preklade: „*Je tu sice forma. Tá však nie je formou vo vlastnom slova zmysle. Spočíva jednak v tom, že subjekt obmedzuje, t. j. upravuje matériu a jednak v spôsobe navrhovania, t. j. sledovania cieľa tejto disciplíny. Poetika sa totiž zaoberá univerzálnosťou všetkých vecí nie s tým účelom, aby ťa poučila, aby si o nej špekuloval, ale aby ti predpísala spôsob, akým môžeš ty, jako nový staviteľ a tvorca vytvárať, vyjadrovať prírodu, (fysis) a poetickým úsilím zvýrazňovať novú univerzálnosť vecí.*“ Podstatu poetiky interpretuje Jakub Pinner. In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 277.

že medzi poetickými knižkami, ktoré písali o metrike, sa nemá vzdávať väčšia chvála ako poetike z giessenskej školy.“⁷¹

Významnú úlohu v procese „obmedzovania“ hrala podľa Platona racionálna intuícia, ktorú charakterizuje v dialógu Symposium ak „náhle vynorenie sa čohosi podivuhodne krásneho svojou podstatou“. Pravda, toto „vynorenie sa“ je podľa Jakuba Pinnera a Jána Duchoňa, prístupné len „synom božím“, t. j. „hérom“, či je to už „ohnivý génius“ Platonov, alebo „prorocký génius“ Mojžišov. V tejto veci sa Pinner vo svojom rečníckom cvičení odvolával na slová rímskeho básnika Publia P. Ovídia Nasona, z ktorého cituje verše o genialite básnikov v tomto znení:

*„Boh v nás sa usídľuje, my vzplanieme na jeho pokyn,
zo sídel výsostných duch Jeho prichádza k nám.“⁷²*

Poučenie o básnikoch a héroch si našli žiaci banskobystrickej školy, zásluhou Jána Duchoňa, aj v Alsedovej Encyklopedii, ktorá obsahuje osobitnú časť, nazývanú **poetika**. Z aspektu tejto alstedovskej poeticko-filozofickej teórie, kladie sa Duchoňovej škole Platonov *ohnivý génius* do jednej roviny s Mojžišovou genialitou. Toto dokumentuje zas ďalší z radu Duchoňových žiakov Tóbiáš Suevius, ktorý sa v roku 1635, vedno s Jakubom Pinnerom, zúčastnil na rečníckom cvičení na tému o disciplíne „poetika“. Vo svojej chváloreči hovoril o genialite Platona a starožidovského proroka Mojžiša: „*Ohnivý Platonov génius si myslí, že básnici sú tak starí, že ich rodinu nazýva božskou, pretože sa zrodila z bohov a zvyčajne sa jaj bohmi riadi. Pretože je rod básnikov tak vznešený, nebola poetická činnosť používaná len za čias Germánov a Rimanov, ale bola vyskúšaná aj v časoch Židov, ktorí zo všetkých národov boli najstarší*

⁷¹ Pozri DUCHOŇ, J. *Vestibulum philosophiae*, č. XXII. Podstatu poetiky interpretuje študent Jakub Pinner. Tamtiež, s. 279.

⁷² V origináli: „*Est Deus in nobilis, agitanta calescimur illo,
sedibus aetheriis Spiritus iste venit:*“

Pozri DUCHOŇ, J.: *Vestibulum philosophiae*, č. XXI. *Natura poetices. Ipsa oratio*, s.10.

a myslím, aj najviac prekvitali. A poetiku totiž použil aj Mojžiš, ktorý vo svojom úrade a funkcii proroka bol najvynikajúcejším prorokom. Jeho meno bolo zázračným. Keď totiž Mojžiš previedol národ cez Červené more do zeme zaslúbenej a zastavil vody, vysoké ako hory a keď prenasledujúcich nepriateľov potopil v hĺbinách, ako olovo, tu božským hnaný vnuknutím, zaspieval víťaznú pieseň „epinikon“, ktorú zložil v tom duchu metra, ktoré nazývame hektametrom.“ (Z latin. originálu preložil Ján Mikleš).⁷³

Platónska teória o genialite umelcov má do značnej miery charakter špekulatívny. Tejto teórii prichádza ešte na pomoc Melanchtonova náuka o „prirodzenom svetle“ a o logike, ako „ohníčku“, ktorý Prometheus ukradol bohom, aby naučil ľudí vedám a umeniam.⁷⁴ Banskobystrická Duchoňova škola týmto mýtom obohatený pojem antickej humanity prijímala v plnej miere.

Z etického i pedagogického aspektu bola **mimétická teória** dôležitou zásobárňou ideí pri úsilí o harmonický rozvoj osobnosti žiaka. Aj preto sa u Duchoňa úsilie o rozvoj intelektuálnej zložky osobnosti žiaka nevyhnutne dopĺňalo kultivovaním estetickej výchovy. V súlade s Alstedovou Encyklopédiou aj Duchoňova škola cituje o cieli poetickej výchovy z Horáciovho listu „*Ad Pisones*“ (časť *De arte poetica*) tieto charakteristické slová: „*Aut prodesse volunt, aut delectare poetae*“, t. j. v preklade: „básnici chcú aj osožiť, aj potešiť“.

Hoci v oblasti etiky a najmä pedagogiky, Duchoňova škola nerozvinula mimetickú teóriu do rozmerov Komenského *synkritickej*

⁷³ Pozri tamtiež, s. 6. Text v origináli: „*Ignes Ille Platonis genius tam antoquos poetas esse potat, ut eorum familiam divinam esse dicat et a diis ortam adque a diis agi solitam. Quare cum ita nobile esset genus poetarum ipsa poetica non modo usurpata domum Germanorum et Romanorum saeculis, sed etiam probate erat temporibus Hebraeorum, qui fuerunt omnium gentium mentiumque antiquissimi et florentissimi. Hac enim est Mose ille non officio et munere prophetico excellentissimus vates, cuius nomen erat miraculosum, hic postquam populum Iudeicum per Mare rubrum in terram promissam, consistentibus aquis instar montium deduxisset et insequentes hostes in profundo tamquam plumbum demersisset, Divino numine epinikeion cecinit eo scilicet carminis genere, quod solemus nominare hexametrum.*“

⁷⁴ Štátny archív Banská Bystrica, fond (ŠA BB F): Mesto Banská Bystrica, škat. 108, č. 23.

metódy, t. j. požiadavky napodobňovania prírody vo výchove (pod čo sa podpísal aj predčasný odchod Duchoňa z radov živých), predsa len pripravovala z hľadiska recipovania tejto širokej koncepcie dobrú živnú pôdu pre rozvoj slovenskej vedy v tejto oblasti v ďalšom období. A práve v tejto tendencii, smerujúcej k harmonickému rozvoju osobnosti dieťaťa a človeka vôbec, je treba vidieť kladný prínos Duchoňom propagovanej mimetickej teórie o genéze, prostriedkoch a celi umeleckej činnosti.

Domnievame sa, že príklady z rečí študentov, pripravených pod vedením Jána Duchoňa vhodne dokumentujú skutočnosť, že práve rečnícke cvičenia poskytovali vhodný priestor, v rámci ktorého mohli žiaci gymnázia cibriť svoje vlohy pri pestovaní a rozvíjaní poznatkov, získaných z reformačného humanizmu, ako vo sfére spoločenských či prírodných vied, tak aj v oblasti umenia či poetiky.

Ján Duchoň vo filozofickom krúžku na škole iste poskytol mnoho konzultačného úsilia pre svojich poslucháčov pri príprave na rečnícky výkon. To ostatne v rámci svojich prác priznávajú sami rečníci. Tak napr. Štefan Pilárik hovorí o sebe, že je len „kuriatkom múz (pullus Musarum)“, Theodor Pinner sám seba nazýva „mladičkom“ (adulescentulus) a len bezvýznamnou osobou z domu Odyseovho, či žobrákom Irus, alebo len pastierom Menalkasom, t. j. človekom bez rečníckej skúsenosti. A predsa sa odvažuje zhodnotiť Skaligera, nad ktorého „nič udatnejšieho, učenejšieho a napokon ani nič lepšieho, neuzrelo ani talianske, ani francúzske, ani nemecké ani uhorské Slnko. Ale aj tento neskúsený mladík (adulescentulus) tvrdí, že „vždy obdivoval tých troch mužov: Homéra, Hippokrata a Aristotela“.

Na záver tejto kapitoly sa žiada podčiarknuť, že pri celkovom hodnotení reformačno-humanistického profilu Jána Duchoňa, rektora banskobystrickej partikulárnej školy v rokoch 1526-1537, sme vlastne až po ukázkach z tvorby Duchoňových žiakov, ktorú realizovali pod jeho vedením v rámci povestných rečníckych cvičení, dospeli k záveru, ktorý možno, zhrnúť do nasledovných obsahových formulácií:

Zásluhou domácej školskej tradície sa Ján Duchoň zoznámil s **obnoveným pojmom antickej humanity** tak, ako ju tradoval Marcus Tullius Cicero, Erasmus Rotterdamský, wittenbergský Melanchton, lipský Camerarius a celý rad rečníckych cvičení i aplikácií **gnóm a sentencií gréckych filozofov**, zväčša podľa „Životov“ Diogena Laertského. Toto bol hlavný prameň pre latinizujúce literárne tendencie na banskobystrickej škole.

Zásluhou zahraničných štúdií a tzv. apodémie, zoznamuje sa Ján Duchoň a pod jeho vedením celá banskobystrická partikulárna škola, s prúdom **vecného encyklopedizmu** profesora **Jána Henricha Alsteda**. Touto cestou sa zásluhou Duchoňa postupne pripravovala pôda pre recipovanie reálnych poznatkov do obsahu učiva a vôbec do klasifikácie vied, kde začína figurovať už aj prvok tej disciplíny, ktorú Komenský nazýva, určite pod vplyvom Iusta Lipsia, „*rudito realis*“. Takto sa Duchoňova škola približuje k filozofickým, ale súčasne aj k pedagogickým ideám Francoisa Rabelaisa, pokiaľ išlo o požiadavku skúmať vo vyučovacom procese prírodu, jej rieky, bohatstvá plodov, rastlín i geologické bohatstvo. Určite tu mala svoj vplyv aj wittenbergská lekárska tradícia, zásluhou ktorej sa do knižnice partikulárnej školy (podľa tvrdenia prof. Mikleša) dostala reč prof. Hermanna o význame štúdia spisov otcov gréckej lekárskej vedy, Hippokrata a Galena.⁷⁵

Prvý prameň reformačného humanizmu, ktorý môžeme nazvať *melanchtonovsko-camerariovským*, poskytoval Duchoňovej škole prevažne popudy pre kultivovanie formy a štýlu humanistického rečenia a svojim prostriedkom mimetickej teórie nepochybne cibril estetickú zložku vo výchove. V tom je treba vidieť kladný prínos prevažne filologicko-špekulatívneho prameňa v Duchoňovej partikulárnej škole.

Druhý prameň poskytoval, prostredníctvom Alstedovej vecnej encyklopédie Duchoňovi príklon k novému obsahu vyučovania

⁷⁵ **Hippokrates** (460 – 370 pr. n.l.) pochádzal z nevelkého gréckeho ostrova Kou, slávny lekár. Melanchtonova fyzika (*Initia doctrinae physicae* z r. 1459) často cituje Hippokrata a Galena, jeho jedinečného interpreta.

a rečnenia tak, ako sme toto v predchádzajúcich riadkoch kapitoly dokumentovali napr. rozborom Mariášsiho reči *Chvála Uhorska*. Ako sme uviedli, je tu mnoho vecne encyklopedických informácií, napr. o prírodnom bohatstve Uhorska, o rybnatých riekach, o ich splavnosti, súcej pre obchodné podnikanie a dopravu materiálu každého druhu. Ak by sme mali „priestor“ pre uvedenie viacerých ďalších rečí študentov, zistili by sme, že vďaka vecne encyklopedickým prameňom sa študentom naskytla príležitosť hovoriť o praktických otázkach, veciach, druhoch činnosti, t. j. napr. aj o zvonolejárskej práci, o tvorbe básnika, o výrobe skla, o peciach, v ktorých sa vypraží medená a strieborná šťava; ale tiež aj o kultúre Uhorska, o škole i cirkvách. Mnoho materiálu pre túto prípravu študentov čerpal Duchoň aj údajne z bohatých zdrojov knižnice partikulárnej školy. V nej sa, podľa tvrdenia prof. Mikleša, nachádzala aj reč Alberta Lenitzera o Panónii, o meste Sabária z ktorého pochádzal turonský biskup, neskôr sv. Martin.⁷⁶

Svojim charakterom i podstatou obidva tu uvedené druhy prameňov, t. j. filologicko-špekulatívne i vecne encyklopedický, prispievali k realizovaniu cieľa v úsilí o harmonický rozvoj osobnosti žiaka tak po stránke intelektuálnej, ako mravnej či etickej, politickej i estetickej. Navyše sa pojem antickej humanity, pod vplyvom propagácie vecne encyklopedických Alstedových ideí, obohacoval o zložku kultivovania pracovnej výchovy. Takto sa potom vlastne dvojica Cicerónových pojmov „ratio“ a oratio“ obohacuje o prijatie tretej zložky, ktorú Duchoňov súbežník, J. A. Komenský nazýva „operatio“.

V súlade so skutočnosťou, na ktorú vo svojich prácach, vedno s Duchoňom neraz upozorňuje i prof. Mikleš, aj autorka sama na základe svojich viacročných skúseností s vyučovaním jazykov, môže potvrdiť pravdivosť tézy, že sa prostredníctvom vecného encyklopedizmu v didaktike prekliesňuje cesta k zásade, o ktorej píše Komenský vo svojej Veľkej didaktike: **...Štúdium jazykov má ísť súbežne s vecami,**

⁷⁶ Ide o dnešné mesto Subotica (maď. Sombathely) vo Vojvodine, časti Srbskej republiky. Meno Martina, Turonského biskupa (Martinus episcopus Turonensis) spomína i Štefan Rakšány vo svojej reči *Chvála Uhorska*.

obzvlášť u mládeže, aby sme sa naučili toľko vecí ako slov; jednak pochopiť, jednak vyjadriť.⁷⁷

Dokonca, tieto myšlienky by bolo možné považovať za predchodkyne v súčasnosti pertraktovaného spôsobu výučby, prístupu založeného na CLIL (Content and Language Integrated Learning), resp. CBL (Content Based Learning), teda osvojovanie si jazyka pomocou predmetného obsahu.⁷⁸

⁷⁷ V latinskom origináli: *Linguarum studium parallele cum rebus procedere debet, praesertim in iuventute, ut nempe tantum rerum, quantum et cermonis discamus, tum intelligere, tum exprimere.* Pozri: COMENIUS, J. A.: *OPERA DIDACTICA OMNIA, Tomus I. Pars I – II.* Praha : ČSAV, 1957,. Kapitola XXII., s. 229. (Preklad z latinčiny: J. Mikleš).

⁷⁸ Pozri: ZELENKOVÁ, A. - SCHNEIDEROVÁ, A.: Cudzie jazyky na Právnickej fakulte UMB v Banskej Bystrici: Od výučby odbornej angličtiny po výučbu odboru v angličtine. In: *Právní jazyk - od teorie k praxiLegal language - from theory to practice : publikace odborných příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve dnech 3. - 4. 6. 2013 Právnickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci.* Olomouc : Univerzita Palackého, Právnická fakulta, 2013, s. 256-262.

4 FILOZOFICKÝ KURZ J. DUCHOŇA NA MESTSKEJ LATINSKEJ ŠKOLE; OBSAH, MIESTO A VÝZNAM PREDMETU VO SFÉRE VYŠŠIEHO VZDELÁVANIA

Obsah predmetu *Filozofický kurz*, ktorý zaviedol rektor banskobystrickej partikulárnej školy Ján Duchoň do výučby pre žiakov posledného, najvyššieho ročníka, má hlavne z aspektu dejín slovenskej filozofie, menovite obdobia protestantského aristotelizmu, svoj osobitný, priamo priekopnícky význam. Predmet, resp. učebný kurz, zavedený Duchoňom v najvyššom ročníku školy, mal za cieľ poskytnúť prehľadnú charakteristiku jednotlivých vedných disciplín, postavenú na filozofickom základe a princípoch vecného encyklopedizmu herbornskej školy profesora Alsteda. Žiakom poskytoval základnú orientáciu pre praktický život v podmienkach rodiacej sa kapitalistickej spoločnosti, rovnako tiež prípravu pre ďalšie štúdium filozofie a príbuzných disciplín na európskych akadémiách či univerzitách. Vzhľadom na skutočnosť, že máme k dispozícii odpis jediného latinského originálu tohto Duchoňovho diela a súčasne (zásluhou prof. Mikleša) jeho slovenský preklad, v nasledujúcej časti chceme ilustrovať hlavne obsah predmetu „Filozofický kurz“, zavedeného Duchoňom, poukázať na jeho význam a prínos.

Do úvodnej časti svojho Filozofického kurzu autor (podobne ako Komenský v diele *Janua linguarum reserata*) zaraďuje **SÚBOR PRÍRODNÝCH VIED**. Podľa hierarchického poradia vied dáva na prvé miesto predmet **VŠEOBECNÁ MATEMATIKA**. Následne pritom ale uvádza, že: *z hľadiska hierarchizácie filozofických disciplín je matematika za metafyzikou, pneumatikou a fyzikou, pretože metafyzika sa zaoberá ideou súcna (ens), pneumatika a fyzika*

podstatou (*substantia*). Zároveň tu zdôrazňuje dôležitý princíp, že: „... *podstata je prvotnejšia ako prípadnosť* (*accidens*).“⁷⁹

Súčasne venuje pozornosť systému prírody (*ordo naturae*), pričom aj tu opäť prízvukuje, že „... *podstata a poznanie podstaty predchádza pred prípadnosťou a poznaním prípadnosti*.“⁸⁰

Z hľadiska príčin, kvôli ktorým sa treba učiť matematiku, Duchoň uvádza dva hlavné dôvody: „... 1. *Je veľmi hodnotná*. 2. *Je veľmi užitočná*.“ Pri prvom dôvode podčiarkuje, že hodnota predmetu závisí: „... , *od starobylosti, pretože už starozákonní patriarchovia pestovali matematiku – od dôstojnosti, pretože spočíva na mnohých príčinách... – od istoty, ktorá spočíva v nemennosti predmetu a v evidencii dokazovania*.“ Pri druhom dôvode oceňuje najmä skutočnosť, že jej užitočnosť sa prejavuje: *pri cibrení mentálnych spôsobilostí, pri vysvetľovaní iných filozofických disciplín a teologických náuk*.“⁸¹

GEOMETRIA je ďalší predmet z oblasti prírodných vied zaradený do Duchoňovho Filozofického kurzu. Pri náčrte jej obsahu Duchoň, podobne ako u ostatných častí diela, vychádza z Alstedovej encyklopédie z roku 1620, konkrétne z jej 9. knihy. V úvodných pasážach definíciu geometrie rozdeľuje na *mennú* a *vecnú*. Pri *mennej* (názvovej) sa v 1. časti venuje etymológii predmetu. V jej druhej časti sa zameriava na pochopenie homonymného výrazu v užšom i širšom zmysle. V tretej časti uvádza synonymné výrazy, medzi ktoré zaraďuje odvetvia geodézia, matematika, megeteka – náuka o kvantitách, metrika – náuka o meraní, pantemetria – *všemeranie*. Pri *vecnej* časti sa obmedzuje len na definujúcu poznámku: „*Geometria je veda o veľkosti, ak je merateľná, alebo veda o meraní*.“⁸²

⁷⁹ Protestantský aristotelizmus Duchoňa sa prejavuje už v tejto časti najmä používaním termínov *podstata* a *prípadnosť*.

⁸⁰ DUCHOŇ, J.: Filozofický kurz. In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 320.

⁸¹ Autor tu zrejme mal na mysli rozdelenie matematiky na aritmetiku, geometriu, astronómiu, uranoskopiu, geografiu, hydrológiu, optiku muziku, architektoniku a pod.

⁸² In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 321.

GEODÉZIA, podľa autora známa tiež pod názvom **prax merania**, je ďalšou z radu prírodných vied, ktorú Duchoň zaradil do svojho Filozofického kurzu. Pri nej rozoznáva jednak *opisnú definíciu*, pri ktorej poznamenáva: „Geodézia je časť matematiky, ktorá učí o tom, ako sa zisťuje kvantita hmotnej veci.“ Druhá poznámka patrí *princípu* či nástroju, prostredníctvom ktorého sa, podľa Duchoňa, meria hmotná vec. Ten môže byť prirodzený – prst, dlaň alebo umelý – tyč, kružidlo. V tretej poznámke definuje **tri časti geodézie** – **longimetria** (meranie dĺžky), **planimetria** (meranie plochy) a **stereometria** (meranie objemu telies, trojrozmerné meranie).⁸³

Pri charakteristike či definícii podstaty ďalšej prírodovednej disciplíny **KOZMOGRAFIA** Duchoň vychádza z desiatej a jedenástej časti Alstedovej Encyklopédie. Hneď v úvode tu podčiarkuje najmä skutočnosť, že kozmografia je určitým predstupňom k jemnejšiemu pochopeniu abstraktných disciplín a k vyššiemu výskumu o kvantitách. Umiestnenie kozmografie tak zdôvodňuje najprv z hľadiska prírody, keď zdôrazňuje, že: „prvé dve miesta v systéme vied obsahujú matematické disciplíny a keďže sú abstraktné, jednoduchšie a všeobecnejšie, sú aj hodnotnejšie a zaujímajú v klasifikácii vied prednejšie miesta.“ Túto svoju teóriu ďalej filozoficky zdôvodňuje z hľadiska *nauky*, zdôrazňujúc prioritné postavenie aritmetiky a geometrie, na vrub čoho uvádza: „Poznatky z kozmografie sa nemôžu s úspechom rozvíjať bez poznatkov z aritmetiky a geometrie, ale poznatky z geometrie a aritmetiky sa môžu rozvíjať bez poznatkov z kozmografie.“⁸⁴

Autor uplatňuje didaktickú zásadu postupnosti, najmä keď sa zmieňuje o postavení uranoskopie a geografie vo vednom systéme či o činnosti uranológa a geografa, ktorí odvodzujú princípy pre svoje vedy z abstraktnejších vied. Platnosť tejto zásady podčiarkuje hlavne svojim výrokom, že: „Kozmografia sa má k uranológii a ku geografii tak ako metafyzika k ostatným reálnym disciplínam. Od nej aj uranológ odvodzuje svoj predmet a princípy a podobne postupuje aj

⁸³ Tamtiež, s. 322.

⁸⁴ Tamtiež.

geograf.“ Následne pritom Duchoň v tomto systéme vedných odborov zdôrazňuje prednostné postavenie kozmografie, keď uvádza:

„... *Poznatky z uranológie sú závislé od poznatkov z kozmografie.*“

Kozmografiu Duchoň považuje za reálnu filozofickú disciplínu, čo podľa neho dokazujú tri skutočnosti: ... *1. Má svoj osobitný predmet, ktorým sa nijaká disciplína nezaoberá. Existuje totiž osobitný všeobecný predmet, ktorý je nezávislý od uranológie a geografie, t.j. kozmická sféra. 2. Vlastnou skúsenosťou, ktorá sama, ako je známe, dokazuje, že existujú kozmografické systémy. 3. Autoritou Jakoba Martiniho,*⁸⁵ *Aristotela a iných filozofov.*⁸⁶ Z protestantského aristotelizmu totižto Duchoň čerpal teóriu o vrstvení sveta v ktorom najvyššie miesto zaujíma éterová krajina, ktorá obopína nebo a hviezdy. *Elementárna krajina* zas obopína oheň, vzduch, vodu, nebo a zem. Nebo obopína všetko, čo je pod Mesiacom. V podstate ide o aristotelovsko - ptolemaiovský názor.

V rámci systému prírodných vied (vrátane technických) v Duchoňovom Filozofickom kurze zastáva osobitne významné miesto **ARCHITEKTONIKA**. Ide vlastne o technickú vednú disciplínu, v rámci ktorej, ako už bolo uvedené v predchádzajúcich častiach, venuje pozornosť pracovnej výchove, t. j. príprave žiakov pre praktický život. V tejto časti sa autor zaoberá otázkami spojenými s výstavnosťou, či výstavbou miest, stavbou kostola a školy. V kontexte s touto problematikou venuje pozornosť jednak čiastkovým či partikulárnym uskutočňovateľom stavieb, ale tiež napr. aj postaveniu a vlastnostiam robotníka, nevyhnutým pri stavebnej činnosti a pod.

Duchoň v rámci svojich ciest po Dánsku mal možnosť navštíviť jednotlivé výstavné mestá tejto krajiny. Tiež správy o holandskom Amsterdame, vychvaľovanom svetovými cestovateľmi, ktorý mal možnosť navštíviť už počas študentskej vandrovky, dávali mu príležitosť zamýšľať sa nad pokrokom v technike ako aj nad kultom

⁸⁵ **Jakob Martini** /1570-1649/ profesor vo Wittenbergu, bol pod vplyvom metafyziky coimbrenskej školy Fr. Suareza.

⁸⁶ In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 323.

pracovnej výchovy. V rámci vedného odboru architektonika hneď v úvodnej časti *O výstavnosti vied*, s prehľadom podáva najmä budúcim architektom či staviteľom praktický prehľad nevyhnutných zásad, ktoré je potrebné rešpektovať pri projektovaní a tiež samotnej výstavbe moderného mesta vtedajšej doby.

Podrobne sa Duchoňova Encyklopédia filozofického kurzu, podľa vzoru J. H. Alsteda, zaoberá tiež stavbou kostola a školy, podobne, ako k tomu pristupuje aj ďalší Alstedov žiak J. A. Komenský. Vo uvedenom diele, v časti *Architektonika* ich Duchoň nazýva ako *posvätné budovy*.⁸⁷

Na ďalších stránkach svojho Filozofického kurzu, podobne ako J. A. Komenský vo svojom diele *Schola ludus*, podáva aj pre dnešného čitateľa s časovým odstupom takmer štyroch storočí, zaujímavé informácie o práci staviteľov (*architectus*), a robotníkov (*fabri operari*), aj Ján Duchoň. Poskytovaním znalostí o stavbe domu autor súčasne vstúpil žiakom na partikulárnej škole hlavne základy pracovnej výchovy. Zásady, uvedené v uvedených prílohách, nestrácajú na svojej aktuálnosti, a môžu slúžiť ako živý odkaz, najmä pre zainteresovaných, aj v dnešnej prítomnosti.

FYZIKA je poslednou vednou disciplínou z oblasti prírodných vied, ktorej Duchoň venuje pozornosť vo svojej Encyklopédii filozofického kurzu. Pri stručnej charakteristike obsahu predmetu autor upozorňuje hneď v prvej časti na úvod, v ktorom sa hovorí jednak o **prírode**, kde sa jedná o: a) opis, čiže definíciu, b) princípy, c) rozdelenie. V druhej časti ide o štúdium **predmetu**, ktoré podľa Duchoňa tvoria tri časti: “a) cieľ, b) prekážky, c) prednášky, t. j. čítanie, ktoré je trojaké: pre chlapčenský vek, pre dospelý vek a pre rastúceho (rozvíjajúceho sa) človeka.”

Ako bližšie poznamenáva na vrub tejto časti Duchoňovej charakteristiky fyziky ako vedy o prírode dobrý znalec a prekladateľ jeho diela prof. Mikleš: „... podľa Duchoňa fyzika (*scientia naturalis*)

⁸⁷ In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 325.

nemá byť samoučelnou disciplínou, ale má slúžiť pre štúdium vo veku chlapčenskom (*aetas puerilis*), dospelom (*aetas adulta*) a rovnako aj v ďalšom, stále sa rozvíjajúcom sa veku (*aetas crescens*). Z postupnosti tejto pedagogicko-didaktickej idey možno vyčítať, že v Duchoňovi žije okrem obsahu Cicerónovej humanity aj triadická sústava Mikuláša Kuzánskeho, ktorého pojmy *archetypus* a *ectypus* figurujú v Duchoňovej uranológii v doslovnom znení, ale v celkovom domyslení pojmu *lectio crestens* aj vo fyzike a ostatných disciplínach, kde sa stretávame s výrazom človeka ako *nového staviteľa* alebo *súťažiteľa s Bohom* v umeleckej a kreačnej spôsobilosti vôbec.⁸⁸

V druhej, **esenciálnej**, t. j. obsahovo pojmovej časti Duchoňovi ide o **opis čiže definíciu fyziky**. V súvislosti s tým osobitne podčiarkuje, že pri definícii fyziky je treba prihliadať na definíciu: „po prvé - **slovnú** (nominálnu) a po druhé – **vecnú** (reálnu). Pri slovnej definícii sa prihliada na etymológiu. Podľa nej je slovo *fyzika* odvodené z gréckeho slova *fyziké epistémé*, t.j. veda o prírode. Príroda sa po grécky volá *fyzis*, čo súvisí so slovom *rodím*.... po grécky – *fyó*. Podľa toho pomenúva slovo *fyzis* najprv prírodu rodiacu (natura naturans), potom prírodu zrodenú (natura naturata), čo je vlastne predmetom fyziky.“ V nadväznosti na obsah a podstatu tejto prvej časti Duchoň upozorňuje na synonymné výrazy: „fyziológia, história prírodných vecí, poznávanie a nie výklad prírody, filozofia druhá (t.j. nie metafyzika, ktorá je filozofiou prvou), veda o prírode, somatológia, veda o skutkoch Boha.“ Pokiaľ ide o vecnú definíciu pojmu fyzika, Duchoň celkom na záver tejto časti zdôrazňuje, že ide o vedu „o prirodzenom telese ako takom.“⁸⁹

Druhú, pritom i podľa označenia samého Duchoňa, **podstatnú časť jeho Filozofického kurzu**, ktorej pripisuje mimoriadny význam, tvorí **PRAKTICKÁ FILOZOFIA**. Ako to vyplýva aj z titulnej strany

⁸⁸ Tamtiež, s. 330.

⁸⁹ Tamtiež.

pôvodného dokumentu, celú túto časť osobitne pripravil pre potreby banskobystrickej partikulárnej školy.⁹⁰

Na úvod tejto časti Duchoň venuje pozornosť objasňovaniu pojmu „praktická filozofia“. V základe ju, podľa obsahu rozdeľuje na **všeobecnú** a **zvláštnu**. **Definíciu** všeobecnej praktickej filozofie určuje autor, po prvé podľa mena, t. j. ako **nominálnu** a po druhé podľa veci, ako **reálnu**.

Pri charakteristike **nominálnej** definície podčiarkuje známu skutočnosť, že podľa etymológie je pojem filozofia odvodený od gréckeho podstatného mena „filiós“, t. j. priateľ, milovník a od „sofos“, t. j. múdry. Teda „filós tés sofías“ znamená „priateľ múdrosti“. V tejto súvislosti Duchoň zdôrazňuje, že „filozof nič tak neuprednostňuje ako múdrosť. Podľa múdrosti má aj svoje pomenovanie, ako keby tu forma určovala obsah pojmu. Názov *praktická filozofia* súvisí s gréckym *praktiké*, t. j. disciplína aplikovaná na konanie, čo má súvislosť so slovesom *práto*, t. j. konám. Preto je podľa autora praktická filozofia učiteľkou mravných konaní a vlastných cností.⁹¹

V užšom slova zmysle podľa Duchoňa praktická filozofia znamená tie spôsobilosti, ktoré sú zamerané na dosiahnutie najvyššieho dobra prostredníctvom etických, politických a ekonomických cností. Zároveň pripúšťa, že sa praktická filozofia v synonymickom poňatí môže nazývať aj rozumnosťou, či v širšom zmysle slova „*etikou*“ alebo *filozofiou mravnosti*,“ resp. *filozofiou kultúrneho spoločenského života* (*philosophia moralis, philosophia civilis*).

Pri druhej, **reálnej** definícii autor zdôrazňuje hlavne skutočnosť, že predmetom a cieľom praktickej filozofie je **konat' dobro v praxi**.

V ďalšej časti podáva prehľad praktickej filozofie podľa vonkajších a podľa vnútorných príčin. Medzi **vonkajšími príčinami**

⁹⁰ Pozri titulnú stranu pôvodného originálu dokumentu s lat. názvom: „Philosophia practica, succintis tabellis delineata in usum scholae Novisoliensis opera et studio Johannis Duchonis, P. L. C., scholae eiusdem rectoris. Anno 1632.“ Osobný archív autorky.

⁹¹ DUCHOŇ, J.: Filozofický kurz. In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 333.

uvádza hlavne *uskutočňujúcu* (eficientnú), kde na prvé miesto stavia príčinu *univerzálnu*, ktorou je Boh: „*Boh, ktorý aj pojmy činnosti vstúpil do ľudskej mysle a povzbudil mužov k tomu, aby kultivovali túto časť filozofie. Boh ustanovil aj odmeny mužom, čo žijú mravne a tresty tým, čo žijú nešľachetne.*“⁹² Ako partikulárnu vonkajšiu príčinu uvádza múdrych ľudí, „*ktorí aj svojou náukou a praktickým životom ukázali ostatným ľuďom spôsob čestného života.*“ Medzi týchto radí predovšetkým vynikajúcich filozofov, najmä stoikov, ako bol Zenón, potom je to Sokrates, Solón, Platón a najmä Aristoteles.

Charakteristiku vonkajších príčin dopĺňa **cieľ**. Podľa autora môže ísť o cieľ **absolútny**, a to vtedy, keď sa filozofia chápe ako čistá disciplína. Zároveň pozná cieľ **relatívny**, prostredníctvom ktorého „*filozofia slúži každému stavu, najmä teologickému, právnickému, politickému a ekonomickému.*“⁹³

Za základné **vnútorné príčiny** v oblasti praktickej filozofie Duchoň považuje **látku** a formu. Na vrub **látky** tu poznamenáva, že: „a) látka (*materia*), z ktorej sa niečo vytvára (*ex qua*), tu neexistuje, b) látka, v ktorej sa niečo nachádza (*in qua*) je rozum človeka..., c) látka, okolo ktorej sa dej odohráva (*circa quam*), je vôľa človeka, ktorá sa musí usmerňovať a uviesť do pohybu motívmi...“⁹⁴

Pokiaľ ide o **formu**, táto ako *esenciálna*, t. j. vo vlastnom zmysle slova tu neexistuje, pretože praktická filozofia nie je pojem substanciálny, ktorý by sa týkal podstaty, ale akcidentálny. Forma *akcidentálna*, nazývaná tak v nevlastnom zmysle slova, podľa autora „*spočíva vo vlastnej metóde, ktorá je analytická a v spôsobe postupu, pretože všetky veci, ktoré sú predmetom učebnej látky v praktických*

⁹² Duchoň tu stojí na stanovisku heteronómnej morálky, ktorá odvodzuje mravné kategórie od metafyzického pojmu „boh.“ Ide o stanovisko, ktoré má stoický i biblický pôvod.

⁹³ DUCHOŇ, J.: Filozofický kurz. In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 334.

⁹⁴ Duchoň ďalej v texte správne poznamenáva, že podstatou mravného skutku je v súperení motívov rozhodnutie vôle, ktoré nazývame „fiat“ /nech sa stane/. Autor nazýva tento stav „flexio voluntatis“ /ohýbanie vôle/. Na vplyv Aristotela a tiež Alsteda poukazuje hlavne Duchoňova definícia vôle ako „spôsobilosť racionálnej duše.“

disciplínach, treba aplikovať na prax.“ V súvislosti s tým osobitne poukazuje na význam praxe v poznámke: „Prax je dušou praktickej filozofie.“⁹⁵

V rámci svojho teoretického výkladu, venovaného praktickej filozofii autor osobitne upozorňuje na **SPRIEVODNÉ ZNAKY PREDMETU**. Medzi ne zaraďuje **dôstojnosť** (*dignitas*), **užitočnosť** (*utilitas*), **následnosť v poradí** (*posterioritas*), **spôsob preberania látky, založený na vonkajšej skúsenosti** (*exoticus tractandi modus*) a **kvalitu poslucháčov** (*qualitas auditorum*).

Pri základnej charakteristike týchto sprievodných znakov možno v texte nájsť opäť stopy po Aristotelovi či Alstedovi. Podobne je to aj pri celkovom skiagrafe či rozdelení predmetu **praktická filozofia**, ktoré je významným dokladom protestantského aristotelizmu. K nadväznosti na samotného Alsteda sa Duchoň hlási aj v samotnom texte, kde ho nazýva dokonca „jedinečným“, ako to vidno z obsahu jeho základného členenia **podľa troch atribútov** :

- „1. **všeobecné** – podľa ktorého sa praktická filozofia delí na disciplíny: a, **etika**, b, **politika**, c, **ekonomika**,
2. **zvlášťne**, podľa ktorého sa praktická filozofia delí na časť:
a, **všeobecnú**, ktorá sa týka **etiky**,
b, **zvláštnu**, ktorá **sa týka politiky a ekonomiky**,
3. **podľa jedinečného Jána Henricha Alsteda** – sa **praktická filozofia delí na**: a, **etiku**, b, **politiku**, c, **ekonomiku**, d, **scholastiku**, t. j. náuku o školstve.“⁹⁶

Na vrub tohto členenia Duchoň pri samotnom texte na okraj ešte dopĺňa poznámku, že sa ... *toto rozdelenie praktickej filozofie uvádza*:

a, podľa toho, kto je predmetom formovania, jednotlivec, rodina, či obec;

⁹⁵ DUCHOŇ, J.: Filozofický kurz. In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 335.

⁹⁶ Tamtiež, s. 336–337.

b, podľa cieľa, stanoveného bud' „všeobecne“ – „dobro mravné“, alebo „špeciálne“ – „dobro občianske“ a súčasne aj „dobro ekonomické.“⁹⁷

V osobitnej časti Duchoň definuje tiež **spôsob štúdia praktickej filozofie**. Nezabúda ani na učiteľov predmetu, svojich nasledovníkov. Predtým, ako pristupuje k charakteristike jednotlivých častí praktickej filozofie, upozorňuje ešte na **spôsob jej štúdia**, t.j. na **prekážky a prostriedky pri štúdiu praktickej filozofie**. Za tri hlavné prekážky považuje bezbožnosť (*impietas*), nejasnosť (*confusio*) a prílišnú malichernosť a tendenciu k škriepke (*nimia subtilitas et altercandi studium*). Prostriedkami, ktoré má brať vyučujúci predmetu do úvahy, by mali byť podľa autora „... *zbožnosť a sľub (pietas et devotio), poriadok (ordo), skúsenosť (experimento), zbožné a svetské myšlienky (sententiae sacrae et profanae) a vzory (exempla)*.“⁹⁸

Vlastný teoretický výklad **jednotlivých súčastí praktickej filozofie** začína predmetom **POLITIKA, t. j. dobrá správa obce**. Už sama doplňujúca časť názvu predmetu vlastne predurčuje poslanie, či hlavný cieľ tejto disciplíny, ako hlavnej súčasti praktickej filozofie. Pod fenoménom „obec“ možno rozumieť menšie či väčšie sídelné spoločenstvo. V tejto časti osobitne špecifikuje základné povinnosti magistrátu obce voči jednotlivým zložkám duchovno-spoločenského života v rámci jeho kompetencie, ku ktorým patria hlavne: cirkev, vnútorná správa, oblasť školstva a napokon ekonomické záležitosti.

Vzhľadom na prioritné postavenie kresťanskej cirkvi v živote súdobej civilizovanej európskej spoločnosti raného novoveku, ku ktorej v tom čase Banskobystričania ako celok stáli na strane Lutherovej reformácie, na prvé miesto stavia **povinnosti magistrátu mesta, či obce, voči cirkvi**. K tejto úvodnej časti do popredia postavil ako základnú požiadavku **brániť cirkev**. Hneď na druhé miesto

⁹⁷ V tejto časti sa odvoláva na nemeckého filozofa Klementa Timplera, známeho najmä dielom *Systemata*“, z ktorého pri svojej tvorbe čerpal aj J. H. Alsted.

⁹⁸ DUCHOŇ, J.: Filozofický kurz. In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 337.

staví demokratickú zásadu *nenútiť poddaných k náboženstvu*, pričom z opatrnosti poznamenáva, *ale ak je ono pravé, treba ich naň pripravovať*. Spomedzi *heretikov*, ktorí sa odchýlili od zásad, na ktorých cirkvi zakladá svoje učenie, zvlášť ostro útočí proti nositeľom *revolučných prúdov*, ako o tom svedčí ďalšia zásada: „...*Rozumne rozlišovať medzi heretikmi, t. j. kacírmí ktorí sa mýlia a medzi tými, ktorí svojimi omylmi vyvolávajú revolučné prúdy.*“⁹⁹

V konfesijnom usporiadaní *obce* pritom taktiež stojí na znášateľnosti či tolerantnom stanovisku, o čom svedčí najmä 4. zásada z tejto kategórie: *Udržiavať jedno pravé náboženstvo; ak by to však vyžadoval stav obce, potom na jej území povoľovať rôzne náboženstvá.*¹⁰⁰

Duchoň zároveň nechce uberať „obci“ ani cirkvi na jej primárnom postavení, keď v ďalšom texte, t. j. v piatej požiadavke zdôrazňuje zásadu: *Cirkvi udeľovať výsady a dobrodenia.*

Osobitná súčasť tohto okruhu **POVINOSTI MAGISTRÁTU VOČI VNÚTORNEJ SPRÁVE**, obsahuje dôležité postuláty, ktoré nestrácajú na svojej aktuálnosti ani s odstupom takmer štyroch storočí; autor ich koncentruje do nasledovných 8 bodov. K prvým trom povinnostiam patria bežné zásady v znení: ... *1. Pri mestskej rade rozlišovať cirkevné, občianske, a vojenské záležitosti. 2. Zvolávať zasadnutia mestskej rady. 3. Na zasadnutí rady predkladať na rokovania len tie veci, ktoré si to zaslúžia.*

Osobitný význam a trvalú platnosť, má najmä ďalších päť zásad tejto kategórie. V bode 4 sa žiada: *Neschvaľovať ľahkovážne unáhlené uznesenia! Nemeniť ľahko tie rozhodnutia, ktoré sa už odhlasovali!* Sama za seba aktívne hovorí aj dnešným voličom do obecných

⁹⁹ Ako na to upozorňuje aj dobrý znalec Duchoňoho diela prof. Mikleš, Ján Duchoň rozoznáva dva druhy „kacírov“, t. j. miernych a radikálnych. Aj z textu vyplýva, že nizozemské meštianstvo malo v živej pamäti revolučné udalosti nedávnej doby, pričom banskobystriční radní páni mali taktiež v živej pamäti revolučné udalosti banskobystrických baníckych povstaní rokov 1525 – 1526.

¹⁰⁰ DUCHOŇ, J.: Filozofický kurz. In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 338.

zastupiteľstiev napr. tiež **5.** zásada: *Volit' len schopných radných pánov*. Na rešpektovanie spravodlivosti či objektivity v oblasti právnej sféry upozorňuje mestskú radu bod **6**, ktorý zdôrazňuje, že v oblasti jej súdnej kompetencie je potrebné: ... *rešpektovať a rozlišovať tieto osoby: žalobcu, obžalovaného, sudcu a svedkov*.

Veľavravnou je aj v dnešných časoch napr. tiež demokratická zásada, označená č. **7**: ...*Nezverovať do rúk jednej osoby viaceré povinnosti, najmä ak sú náročné*.“ V mnohom poučný obsah má aj posledná ôsma praktická zásada: ... *Múdro používať úradníkov, ako aj vyšetrujúce orgány*.¹⁰¹

Duchoň si dostatočne uvedomoval význam či prioritné postavenie výchovy a výučby synov nastupujúceho meštianstva pre budúcnosť mesta, ktoré neváhalo investovať kapitál do ich moderného vzdelávania. Preto zastával názor, že škola a školské záležitosti tvoria osobitne dôležitú súčasť ... „dobrej správy obce.“ Medzi **základnými zásadami v tejto oblasti a povinnosťami magistrátu v školských veciach** preto presadzoval hlavne: *1. Budovať školy na vhodnom mieste a v peknom štýle. 2. Povolávať takých učiteľov, ktorí majú aj vôľu, aj spôsobilosť vyučovať. 3. Ustanovovať scholarchov. 4. Sankcionovať školské zákony a výsady a štedro rozdeľovať platy (stipendia)*.¹⁰²

¹⁰¹ Tamtiež, s. 338.

¹⁰² Tamtiež, s. 338-339.

K otázkam sociálneho života v danej dobe pozri bližšie: JÁGER, R. - JANIGOVÁ, E.: Sociálno-ekonomické aspekty vplyvu učenia katolíckej sociálnej náuky v období ranného kapitalizmu na Slovensku. In: *Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, Verbum, 2012, s. 237-244. JÁGER, R. - JANIGOVÁ, E.: Pomoc chudobným a biednym na území Slovenska v období feudálneho štátu a práva. In: *Vývoj právnej úpravy poskytovania sociálnej pomoci na území Slovenska : (od najstarších čias do roku 1939)*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta, 2013, s. 35-92. Porovnaj s JÁGER, R.: Právna úprava sociálnej starostlivosti na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Socioekonomické a humanitní studie*. Studies of socio-economics and humanities. Praha : Bankovní institut Vysoká škola, 2013. Vol. 3, no. 1 (2013), pp. 5-18. JÁGER, R. 2012. About correctness and justice of the representatives of the Czechoslovakian Republic authority in 1938-1939. In: *Socioekonomické a humanitní studie*. Praha : Bankovní institut Vysoká škola, Vol. 2, no. 1, pp. 26-30.

Prirodzenú, pritom nevyhnutnú súčasť riadneho chodu mesta či obce predstavovali **povinnosti magistrátu v ekonomických veciach**. V tejto oblasti Duchoň venuje osobitnú pozornosť tiež sociálnym či etickým otázkam, starostlivosti o rodinu, hygiene, ako aj správne a zdravému spôsobu života. Svedčí o tom päťero hlavných zásad, ktoré podčiarkuje v kontexte s uvedenými záležitosťami : ... 1. Magistrát má rešpektovať manželské zväzky, tehotné ženy, má zabezpečiť pôrodné sestry, rešpektovať deti, ktoré sa narodili zo zákonného manželstva a zabezpečiť dojky. 2. Zabezpečiť lekárov pre poddaných, ďalej zdravé jedlo a počas morovej epidémie nedovoliť nikomu utiecť z mesta. 3. Postarať sa o výchovu v politických, etických a ekonomických cnostiach. 4. Nariaďovať poddaným vhodný spôsob života. 5. Postarať sa o mŕtvych a správne vybavovanie závetov.¹⁰³

OBRANA OBCE (*defensio rei publicae*) je automatickou súčasťou Duchoňovej kategórie **politika**, t.j. *dobrá správa obce*. Autor v nej venuje náležitú pozornosť vnútorným i vonkajším prostriedkom, prostredníctvom ktorých má vedenie obce zabezpečovať jej obranu a bezpečnosť. Sem patria tiež nevyhnutné zásady, ktoré sú povinní rešpektovať zodpovední jednotlivci, ako aj príslušné skupiny z radov obyvateľov mesta.

Špeciálne príčiny, ktoré udržiavajú obec tvoria prirodzený záverečný doplnok uvedenej problematiky. Autor v nej vlastne uvádza tri základné formy riadenia obce, ktorými podľa neho môžu byť: monarchia, aristokracia alebo demokracia. Pri forme *monarchia* stanovuje zásadu: „... Hrady a ochranné stráže sú umiestnené v strede územia. V správe úradov sa udržiava autorita silnejších.“ Na vrub formy *aristokracia* uvádza poznámku: „... Tu si moc uchováva tradične osvedčená autorita silnejších.“ Vo vzťahu k forme *demokracia* v texte výstižne poznamenáva: „Tu sa striedajú vo vláde súkromné a početné osoby spomedzi občanstva. Úradníci sa volia zo všetkých občanov. Zvrchované rozhodnutie spočíva na ľude.“¹⁰⁴

¹⁰³ Tamtiež.

¹⁰⁴ Tamtiež, s. 340.

Ako vyplýva z textu, tu sa Duchoň, podobne ako jeho učiteľ a vzor, prof. Alsted, prikláňa svojimi sympatiami k demokratickej forme riadenia obce. Pravdepodobne tu ide aj o vplyv nemeckého právnika J. Althusia (1578 – 1638), ktorý v diele *Politica methodice digesta* (Politika metodicky spracovaná 1603) vyslovuje svoje sympatie s demokratickými ideami, ktoré sa týkajú *blaha ľudu*.

EKONOMIKA ako ďalšia disciplína z oblasti praktickej filozofie podľa Duchoňa, už vo svojej úvodnej časti obsahuje pasáž o podstate, ku ktorej podľa autora patrí: *definícia, príčiny* a napokon štruktúra ekonomiky. **Definícia** je: 1. **nominálna** (slovná) – etymológia pojmu. 2. **reálna** (vecná) ekonomika je *symbiotická rozumnosť* o dobre rodiny, ide teda o časť praktickej filozofie, zameranú na *otcov rodín* a vychádza z poznatkov, ako možno dosiahnuť *ekonomické šťastie*.¹⁰⁵

Príčiny môžu byť: 1. *eficientná* (Boh, príroda, starostlivá snaha), 2. *cieľová* (zameraná na dosiahnutie božej slávy udržiavaním ekonomického dobra v obci, v škole a v cirkvi); táto ešte člení na *látkovú* (zameraná na dom) a *formálnu* (takú istú, ako v etike).

Z aspektu štruktúry, ekonomiku Duchoň člení na časť:

1. všeobecnú, pojednávajúcu o najvyššom ekonomickom dobre, t.j. o ciele a subjekte, čiže o predmete ekonomiky; **2. zvláštnu**, pojednávajúcu špeciálne o najvyššom ekonomickom dobre, t.j. o spôsoboch, ktorými sa toto dobro získava.

Základná, všeobecná časť ekonomickej disciplíny je spojená hlavne s pojmami **cieľ** a **subjekt**. Cieľ pozná Duchoň 1. *vonkajší*, ktorý možno ďalej členiť na všeobecný (sláva božia) a čiastkový (udržanie cirkvi, obce a školy). 2. *vnútorný*, t. j. ekonomické blaho. Jeho reálna podstata je založená na ekonomickej počestnosti,

¹⁰⁵ Ekonómia, po grécky oikonomiké, sa nazýva „para tú oikonómú“, t. j. podľa zákona rodiny, ktorý dáva otec rodiny. „Oikonómos je zložené podstatné meno, ktoré sa skladá zo substantíva „oikos“ a zo substantíva „nómos“, čo značí zákon domu. Inak sa nazýva aj domácou náukou, t. j. náukou o domácnosti (disciplina domestica). To je synonymický výraz pre ekonomiku.

znamenitosť spočíva v užitočnosti a príjemnosti, t. j. v ekonomickom blahobyte.¹⁰⁶

Pojem **subjekt** Duchoň chápe: 1. ako *subjekt formovania*, t. j. formovateľa, ktorým je vôľa ľudí, ktorí utvárajú súkromný dom a rodinu; 2. *subjekt nálezu*, t. j. nositeľa základných ekonomických pojmov, ktorou je myseľ človeka, 3. *subjekt činnosti*, t. j. procesu, kde sa dej odohráva, ktorým je dom, čiže rodina.¹⁰⁷

Zvláštna či špeciálna časť ekonomiky v Duchoňovom poňatí vyžaduje osobitne **prihliadať na prostriedky**, ktorými sa pre rodinu získava **ekonomické dobro**. Súčasne uvažuje o **dvojakých prostriedkoch**. Jedny sa týkajú *neporušenej rodiny*, berúc do ohľadu založenie rodiny, jej udržiavanie a tiež zveľaďovanie. Druhé sa týkajú postihnutej rodiny. Sem podľa autora patrí liečenie (*curatio*) a druhy rodín.

Dôvodiac samou prírodou, Duchoň rozlišuje oblasti vzťahov na pôde *domu* či rodiny, **tri druhy spoločenských: manželské, otcovské a „panské.“** Hneď na prvom mieste uvádza platnosť niektorých princípov manželského spoločenstva, ktoré označuje ako *generálne: ochrana súkromného vlastníctva; spoločenstvo domu je*

¹⁰⁶ Toto členenie a charakteristika dopĺňa autorova poznámka o tom, že všetky tieto ciele sa uskutočňujú pod titulom najvyššieho ekonomického dobra“. Protikladom tohto je „ekonomické nešťastie,“ čo je predovšetkým „ekonomická nevzdelanosť nomádov, Tatárov, Cigánov, ktorí buď bývajú pod šírým nebom, alebo kade-tade kočujú“. DUCHOŇ, J.: Filozofický kurz. In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 341.

¹⁰⁷ Osobitnú poznámku Duchoň venuje v ďalšej časti charakteristike pojmu „dom.“: „...A, Domom je všetko, čo sa vzťahuje na to, ako správne zakladať a riadiť hospodársky život. Preto sem patrí rodina, ktorá je spoločenstvom istých ľudí, spojených na základe práva domáceho súžitia. Domom je majetkové vlastníctvo a všetko to čo patrí do rozsahu a obsahu pojmu majetkového vlastníctva. B, Domom je hospodárske spoločenstvo, ak sa pri tom ustanovila „od prírody“ nejaká hmotná čiže základinová podstata a ak je tu aj po formálnej stránke nejaká závislosť „od prírody“ a súdneho rozhodnutia. C, Rodina čiže dom sa skladá najmenej zo štyroch osôb. D, „Riadiť a byť riadený“ sú prirodzené pochody zabezpečené „medzinárodným právom“, ktoré spočíva na prirodzenom práve národov (*ius genitium*). E, Hoci je dôstojnejšie „riadiť“ ako „býť riadený“, obidvoje je rovnako potrebné a užitočné v ekonomike. F, „Rozkazovať“ znamená slúžiť blahobytu ostatných. G, Pre každého je najbezpečnejším útočiskom „vlastný dom. Tamtiež, s. 341-342.

*mierou veľkosti majetku; dokonálny dom sa skladá zo spoločenstva manželského, otcovského a panského; spoločenstvo domu je založené na jednote a spoločenstve morálky a ekonomického šťastia; spoločenstvo členov domu je založené na práve rovnoprávnosti (aequabilitas) a nie na rovnosti (aquitas).*¹⁰⁸

Rešpektovanie demokratických zásad reformačného humanizmu vtedajšej doby autor zdôrazňuje aj pri charakteristike otcovského rodinného, či panského spoločenstva. Na vrub otcovského (v dnešnom poňatí vlastne rodičovského) rodinného spoločenstva podčiarkuje štyri zásady: „..., 1. Spoločenstvo je jednota a zväzok detí a rodičov. 2. Otcovské spoločenstvo je závislé od manželského spoločenstva. 3. Otcovské právo je najprirodzenejšie. 4. Podávanie žaloby na deti k úradu je súčasťou otcovskej povinnosti, ale trest umenšenia občianskeho práva (trest hrdelný) môže byť vyriešený jedine úradom.“ Na rešpektovanie základného humanistického princípu upozorňuje už prvý z dvoch princíпов, ktoré autor požaduje uplatňovať pri pansom spoločenstve (vzťah medzi pánom a jeho sluhom). Zvlášť pritom zdôrazňuje: „... 1. Panské spoločenstvo je najnižším právnym zväzkom, nie je však dovolené zachádzať so sluhami tak, že prekročíme zákony ľudskosti. 2. V pansom spoločenstve je treba dávať pozor pri voľbe sluhy. Jeho povahu treba starostlivo vyskúmať. Pri jeho výbere najlepšiu službu urobia oči a uši.“¹⁰⁹

Dôležitú súčasť teórie Duchoňovej ekonomiky tvorí pojem **rodinný majetok**. Pomenúva ho aj ako *domáce vlastníctvo*. Pri jeho základnom členení ho rozdeľuje podľa všeobecne známeho pravidla na **nehnutelné** a **hnuteľné**. Nehnutelné ďalej člení na **prirodzené**, ktoré sa môže týkať pozemku (pole, záhrada), prípadne tiež vody (jazero, umelá vodná nádrž, rybník, prameň), alebo **vyrobené** (napr. dom). U hnuteľného vlastníctva pozná, po prvé, jeho **mieru**, za ktorú

¹⁰⁸ Pod vplyvom stoického „prirodzeného práva“, ktoré v tom čase propagoval najmä holandský právnik Hugo Gratius (1583 – 1645), ale aj na základe materiálu Alstedovej Encyklopédie, kniha XVII.

¹⁰⁹ DUCHOŇ, J.: Filozofický kurz. In: NOVACKÁ, M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 344.

považuje *peniaze* a po druhé môže byť **vyjadriteľné mierou**, ktoré môže byť: životné (sluha či otrok alebo zviera) a *neživotné* (potraviny, osobné veci a zariadenie).¹¹⁰

Osobitnú pozornosť v tejto časti autor venuje tiež spôsobom **získavania majetku v rodine**. Podľa pôvodu pozná získavanie majetku: 1. **jednoduché** a **zmiešané**. Pri jednoduchom zas rozlišuje majetok získaný : po prvé - **riadne** získané prácou. Aj tento spôsob Duchoň ďalej člení na získanie:

a, **prirodzené**: kde patrí aj **poľnohospodárstvo**. Tomuto sektoru, za súčasť ktorého považuje tiež *pestovanie viníc, záhradníctvo,, lesníctvo, chov dobytkapastierstvo, poľovníctvo....*, a potom jeho charakteristike, venuje vo svojich poznámkach osobitnú pozornosť.

b, **nadobudnuté** remeselníckou a inou zručnosťou: výmena peňazí..., obyčajný zámorský a pozemský obchod,.... požičiavanie peňazí na úroky, výmena valút a práca pri školskej povinnosti, dôstojná slobodného človeka a práca sluhu, najatého za mzdu.¹¹¹

Druhou formou je mimoriadny spôsob nadobúdania majetku. Práve u tohto spôsobu sa u Duchoňa stretávame už aj s novou terminológiou, vlastnou obdobiu raného kapitalizmu, keď ako *mimoriadne získaný majetok* označuje atribúty: ... *dedičstvo, dar, veno, nález pokladu, kúpa, zmluva o prenájme, pôžička peňazí, výhra, poistná zmluva, hypotéka*.¹¹²

Za zmiešanú formu získavania majetku Duchoň považuje takú, keď sa jeden alebo viac druhov jednoduchého získavania majetku spája.

Významnú súčasť Duchoňovho textu, ktorý sa viaže k disciplíne ekonomika, predstavujú osobitné pasáže či skôr návod na udržiavanie rodiny. Autor v tejto časti predovšetkým podčiarkuje význam povinností jednotlivých členov rodiny, od ktorých v maximálnej miere závisí jej

¹¹⁰ Tamtiež, s. 345.

¹¹¹ Tamtiež, s. 345–346.

¹¹² Tamtiež.

udržiavanie či existencia. V prvom rade ide o povinnosti, ktoré autor nazýva ako všeobecné. K nim patrí predovšetkým láska a práca.

Láskou v rodine sú, podľa Duchoňa, ... *mysle členov rodiny a príbuzných pospájané ako glejom. Plodom lásky sú svornosť a dobročinnosť. Láska je základom pre vykonávanie povinností*. Práca je tým faktorom, pomocou ktorého sa získaný majetok udržiava. Podľa autora je zároveň ... *zbožná, usmerňovaná a prideľovaná práca ochranou rodiny*. Pri tomto konštatovaní Duchoň zároveň zdôrazňuje nevyhnutnosť zachovávaní najmä troch pravidiel: „a, *perzské pravidlo*, podľa ktorého má všetko prikazovať otec a na všetko osobne podľa možnosti aj dohliadať, b, *spartánske pravidlo*, podľa ktorého sa má každý na svojom mieste, vo svojom pracovnom zaradení včas postarať o zavedenie poriadku, c, *atické pravidlo*, podľa ktorého rodina má žiť z príjmov a ak oplýva nehnuteľným majetkom, má ho dať udržiavať za peniaze.“ Potom má dozeráť na majetok, ktorý dala do árendy.¹¹³

Druhým typom sú povinnosti v rodine nazývané Duchoňom ako zvláštne. Tieto potom rozdeľuje na *povinnosti manželského spoločenstva*, „povinnosti v otcovskom spoločenstve“ a „povinnosti v panskom spoločenstve“. Ide o súbor ušľachtilých zásad, spravidla presiaknutých hlbokou ľudskosťou, ktoré by mohli, hoci so značným odstupom času aj v dnešných našich, hlavne mladých rodinách, v mnohom slúžiť ako príklad výchovy a morálky.

Zveľaďovanie rodiny je podľa Duchoňa „proces, ktorým sa všetko v dome stáva vznešenejším a nádhernejším.“ Celý tento proces závisí od základných ekonomických zložiek a ekonomickej rozvahy. V súlade so súdobou spoločenskou úrovňou doby, medzi základnými ekonomickými zložkami na prvé miesto kladie zbožnosť. Za ňou nasleduje šetrnosť, význam ktorej umocňuje najmä poznámkou, že „... je najväčším dôchodkom a má väčšiu cenu ako Crassove a Kroizove poklady.“ Najviac pozornosti tu pritom venuje zložke ostrážitosť. Pri tejto zložke čitateľa alebo poslucháča, v úlohe hlavy

¹¹³ Tamtiež, s. 347.

rodiny, či čel'adného otca upozorňuje rešpektovať sedem hlavných, z praktického aspektu osobitne dôležitých zásad: 1. Mať ekonomický kánon, t. j. ekonomický inventár a kalendár, ktorý informuje o tom, čo, kde a kedy treba konať. 2. Predávať to, čo je nadbytočné a z toho žiť. 3. Byť predstaveným na svojom pracovisku. 4. Poučuje čel'adného otca, aby prvý z lôžka vstával a posledný si líhal. 5. Prezerat' v pravidelnom čase náradie, t. j. inventár majetku. 6. Všetko presne ukladať na svoje miesto. 7. Dávať včas pripraviť vyhovujúci pokrm.¹¹⁴

Ako poslednú, hoci pritom nie nepodstatnú zložku uvádza **triezve používanie majetku**. To sa má diať tak, „... *aby mohol slúžiť zdraviu, potešeniu, cti a získaniu priateľov*. Preto má, podľa autora používanie majetku *...slúžiť na výplatu (rozdelenie) a odmeny (dobrodenia)*.“

Ďalší princíp, na ktorom spočíva zveľaďovanie rodiny, ktorým je **ekonomická rozvaha**, spočíva podľa Duchoňa v stratégii, založenej na niektorých zásadách podnikania, platných ešte z dôb starej antiky, ale tiež aj príslovečných už obdobiu nastupujúceho raného kapitalistického systému.

Svedčí o tom ďalších sedem zásad, platných pre uvedenú stratégiu: „1. *Partnera všemožným spôsobom učiťkať*. 2. *Domácnosť udržiavať z nájomného príjmu a úrokov*. 3. *Povinné dane treba vymáhať včas, pretože aj dobrí dlžníci sa stávajú zlými, ak sa od nich dlžoba nevymáha*. 4. *Pri pôžičkách si treba počínať veľmi opatrne*. 5. *Treba používať ekonomické predstieranie a zastieranie. Dedovizeň predávať len pod tlakom krajnej nevyhnutnosti*. 7. *Veci lacno kúpiť a draho predat', ako to robil Thales. No jednako nech sa tovar priveľmi nepredražuje*.“¹¹⁵

Liečenie rodiny v hospodárskom rozvrate je posledným z radu dôležitých faktorov oblasti ekonomiky, ktorému Duchoň venuje primeranú pozornosť. Vedie ho k tomu zrejme dostatočná znalosť

¹¹⁴ Tamtiež, s. 350.

¹¹⁵ Tamtiež, s. 351.

krízových javov, ktoré mal možnosť poznať a sledovať na príklade niektorých krachujúcich podnikateľských rodín či spoločností svojej doby. Vo svojej záverečnej časti uvedenej disciplíny sa snaží poukázať na pôvod ekonomických chorôb, ale tiež upozorniť na hľadanie účinných liekov k ich odstráneniu. Zároveň sa dožaduje odstraňovania príčin, vyvolávajúcich choroby v ekonomickej oblasti, medzi ktorými na prvom mieste vidí „zlú výchovu“. Prvoradý význam tak pre dobré obchodné podnikanie vidí práve v „dobrej výchove.“¹¹⁶

KANONIKA - ako posledná časť Duchoňovho Filozofického kurzu, venovaná spôsobu štúdia filozofie, je vlastne **didaktikou filozofie**. Tento predmet, dominantne podriadený náboženským aspektom, sa obsahovo člení na tri časti: cieľ, prekážky a prostriedky.

Cieľ predmetu - je podľa autora dvojaký:

„1. **vzdialený**, ktorý možno ďalej členiť na : a, **prvoradý**, ktorým je ...sláva božia, t. j. aby sme Boha správne poznávali a uctievali; b, **podriadený**, blaho človeka, a to jeho duše i jeho tela,

2. **veľmi blízky**: a, **všeobecný**: vzdelaná zbožnosť a zbožná vzdelanosť, b, **zvláštny**, ktorý sa týka niektorého spôsobu života.“ Tu, podľa autora rozlišujeme zvláštnosti či stavy ľudského života, ktoré sú štyri, a to: školský, cirkevný, politický a zdravotnícky; ďalej sú to **tendencie a cieľ**, ktorý má byť: *príjemný, pevný a vynikajúci*.“¹¹⁷

Autor zaujímavo upozorňuje na **deväť základných prekážok pri štúdiu predmetu filozofia**. Vzhľadom na charakter svojej doby ako za prvú považuje *hriešne previnenia*. V súvislosti s odstránením tejto prekážky pri štúdiu kladie podmienku vyvarovať, resp. zbaviť sa hriechu. Za ďalšiu prekážku, pokladá záhaľky, nečinnosť, lenivosť. Na treťom mieste Duchoň odsudzuje *utiahnutosť, či malomyselnosť* (gr. *tapeinopsychia*). Osobitnou poznámkou pritom upozorňuje na

¹¹⁶ Tamtiež, s. 338.

¹¹⁷ Tamtiež, s. 354.

skutočnosť, že existuje veľa ľudí, ktorí sa radšej skryjú, akoby „vyšli na verejnosť“.¹¹⁸

Ako ďalšiu prekážku na ceste k zodpovednému štúdiu filozofie vidí v atribúte, ktorý nazýva pojmom „*múdrost*“ (*doksosophia*). Kritike ju podrobuje za skutočnosť, že je: ... *založená na zdani, ktoré však nespočíva na logických dôvodoch*. Medzi prekážky zaraďuje aj súkromný spôsob učenia, či *samoučenie bez učiteľa (automatheia)* a podobne tiež *výskum nepodstatných a neúčelných vecí* (gr. *mataiotechnia*). Rovnako odsudzuje i *túžbu poznať a vedieť všetko, ale pritom bez systému (polypragmosyné)*. Na vrub ľudí tohto typu žartovne poznamenáva: „Takí mnoho jedia, ale nič nestrávia.“¹¹⁹

Za ôsmu prekážku úspešného štúdia filozofie považuje aj *prehnané a nekritické štúdiá* predmetu. Duchoň tu mal na mysli hlavne torzovité poznatky. V odsudzovaní takéhoto systému štúdia naznačuje zásadu, ktorú vyslovil aj Komenský v známom hesle: „*Non multa, sed multum*“ (lat. „Nie mnoho podrobností, ale jednota v poznatkoch“, alebo jednoduchšie, „menej je viac.“). Poslednou, pritom nie nepodstatnou prekážkou štúdia predmetu je podľa autora „*menenie základných predpisov, spojených s výučbou alebo aj základných výchovno-vzdelávacích zákonov, ale tiež aj učiteľov*.“¹²⁰

Medzi **základnými prostriedkami, dôležitými pri štúdiu** filozofie na prvých dvoch miestach dobovo figurujú náboženské faktory, ako je **modlitba** a **snaha po svätom živote**. Pri modlitbe autor bližšie špecifikuje jej nutnosť, požiadavky a spôsob, ale zároveň tiež čas miesto, jej časti a pod. Vo vzťahu k druhému faktoru podáva podrobnejší výklad o tom, v čom spočíva podstata „snahy po svätom živote.“

Osobitný význam Duchoň pripisuje **láske k práci** (gr. *filoponia*). K ďalším faktorom patrí **umenie uvažovať**, ktoré podľa autora spočíva v spôsobe, keď porovnávame rovné s rovným a protikladné

¹¹⁸ Zrejme tu naráža na heslo Epikteta: Ži skryte! Tohoto sa pridržal aj René Descartes.

¹¹⁹ Tamtiež, s. 355.

¹²⁰ Tamtiež.

s protikladným a zároveň v čase uvažovania. Za najvhodnejší považuje čas raňajší, pričom upozorňuje na známe príslovie: „Ráno sa porad'. Potom príde noc a tá je patrónkou uvažovania.“ Následne upozorňuje na ďalší dôležitý princíp, ktorým je **umenie zabúdať**, podstatou ktorého je vypustiť z pamäti to, čo nepovzbudzuje štúdiá.

Neodmysliteľným faktorom pri štúdiu je **poriadok**. Tento autor odporúča zachovávať jednak v objektívnych predmetoch, poznávajúc ich podľa „poriadku v prírode“, čo nazýva múdrosťou (sapientia) a v lepšej náuke, ktorá sa vola rozumnosťou (prudentia).¹²¹

Posledným, pritom osobitne dôležitým prostriedkom pri štúdiu je **umenie vopred vyskúmať kvality vlastných duševných schopností**. Aj táto myšlienka má svoje miesto u Duchoňa v jeho **filozofii paralelizmu prírody a myslenia**, čo je **základom alstedovskej didaktickej požiadavky paralelizmu slov a vecí**.¹²²

Uvedený prostriedok, či **zásadu**, autor spája s **nadaním**, ktoré rozoznáva: **1. podľa Platona** ako ľudské, prirodzené a božské; **2. podľa Aristotela** ako *dobré*, ktoré je *bystré* a *zlé*, ktoré je *vrtkavé*; **3. podľa Alsteda** na *pomalé*, *stredne bystré*, *stredne pomalé* a *hrdinské*.

Na záver tejto časti autor zároveň podáva určitý návod, podľa ktorého sa možno riadiť pri výskume vlastného nadania: „... *a, Každý nech zistí, aké má nadanie a podľa toho nech sa riadi pri štúdiách. B, Vrtkavé či pohyblivé nadania sú síce pohotové k výkonu nejakej veci či úlohy, ale nesúce na jej trvalé vykonávanie. C, Pomalšie nadania sa stávajú základom pre prvoradé nadania, keď k nim pristúpi práca a usilovnosť. D, Nadania, ktoré sú priemerne bystré, majú strednú kvalitu a sú vhodné na štúdium. E, Nadania priemerne pomalé môžu sa usilovnosťou vycibriť a preto sa nimi nesmie opovrhnuť. F, Hrdinské nadania sa najväčšmi hodia na výskumnú činnosť a na výkon a správu náročných záležitostí.*“¹²³

¹²¹ Tu sme svedkami Duchoňovho filozofického paralelizmu „bytia“ (prírody) a „myslenia“, čo je úvodom pre požiadavku paralelizmu slov a vecí.

¹²² Tak ako ju v Alstedovom duchu podrobnejšie rozvinul aj J. A. Komenský.

¹²³ In: NOVACKÁ M. a kol. *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka...*, s. 356 – 357.

Záverečnú, relatívne obsiahlu praktickú časť Duchoňovej kanoniky predstavuje **pedagogická gnozeológia**. Jej obsah charakterizuje predovšetkým **pramene** ako druhy či prostriedky učenia. V zásade ich autor člení na **spoločné** a **špeciálne**. Medzi spoločné radí hlavne: **princípy** ako zásady logického myslenia, vrodené ľudským mysliam, **zmysly** (ktoré rozdeľuje na vnútorné – fantázia, pamäť a vonkajšie – sluch, chuť, zrak, čuch, hmat) a **svet ako vonkajšia realita**.

Za špeciálne prostriedky autor považuje tie, ktoré sa používajú v škole. Prvým z nich je **vyučovanie**, ktoré ďalej člení na čítanie, počúvanie prednášok, zapisovanie si prednášok a cvičenie.¹²⁴ Druhým špeciálnym prostriedkom je **cestovanie**. Autor ho považuje za osobitne významný faktor, ktorý osobitnou mierou prispieva k procesu poznávania a osvojovania si nových znalostí a skúseností v rámci vzdelávacieho procesu. Duchoň pripisuje dôležitosť tomuto prostriedku v rámci vzdelávania zrejme aj na základe vlastných skúseností, keďže mal sám možnosť vyskúšať účinnosť a význam cestovania ešte počas svojich univerzitných štúdií v Nemecku.

Už Duchoňove rečnícke cvičenia, najmä *Vestibulum philosophiae*, poskytujú jedinečnú predstavu o tom, ako bolo organizované staré banskobystričné latinské gymnázium. K tomuto sa ešte navyše pripájal uvedený Filozofický kurz. Ten bol vlastne vyvrcholením partikulárnej školy, z ktorej máme doteraz zachované hymny, zápisy o jednotlivých žiakoch a ich osudoch, ktorí, ako sme už uviedli, obyčajne po skončení školy odchádzali na štúdiá do cudziny, najmä do Wittenbergu na tzv. leukorejskú akadémiu.

Z domácej partikulárnej školy spojenej s Filozofickým kurzom vychádzali aj učitelia a kňazi. Aj preto, že sa evanjelikom nepodarilo v súdobých pomeroch v Uhorsku založiť univerzitu, Ján Duchoň sa

¹²⁴ Cvičenie Duchoň ďalej odporúča viesť šiestimi nasledovnými spôsobmi: „a, načrtnutie spoločných pojmov s používaním ozdobných amplifikácií, b, kladenie otázok, c, skúška, d, dišputácie, f, písanie látky z jednotlivých disciplín.“ Tamtiež, s. 357–358.

usiloval napodobniť aspoň obsah vzdelania na artistickej fakulte, ktorá bola súčasťou lukorejskej akadémie, ako jej najnižší stupeň. Duchoňov Filozofický kurz teda v podstate obsahuje učebnú látku artistickej fakulty tejto leukorejskej wittenbergskej akadémie. Študenti akadémie preberali formou skiagrafov, náčrtov obsah teoretických disciplín s ich interdisciplinárnymi vzťahmi a aplikáciami na praktické využitie. Škola bola podľa Duchoňa považovaná za *dieľňu zbožnosti a vzdelanosti*. Takáto definícia školy zahŕňa aj jej cieľ, ktorý je v podstate ten istý ako u Komenského. U neho bola škola: *officina humanitas*, pričom humanita znamenala *všemúdrost' – pansofiu*. Cieľ školy Komenský definoval výrazom *večná blaženosť s Bohom*. Tento cieľ znamenal vyvrcholenie štúdia na partikulárnej škole, kde sa v rozvrhu hodín stretávame s Komenského učebnicami *Vestibulum, Janua linguarum reserata* a *Orbis pictus*.

V zmysle predchádzajúcich ideí môžeme porovnať Komenského *Labyrint sveta ...* s Duchoňovým *Vestibulum phisosophiae*. Obidve diela sú zjednotené v pansofickej idei a v tvrdení, že škola je dielňou ľudskosti. Vysvitá to najmä zo záveru rečníckeho cvičenia *Vestibulum phisosophiae*.

Záver Duchoňovej Predsiene filozofie obsahuje v reformačnom duchu ladenú modlitbu k Všemohúcemu v nasledovnom znení: „*Bud' naklonený tejto Bystrici, bráň cirkev pred vlkom, radnicu proti tyranom, kráľovskú komoru proti plieniteľom, vznešenú obec proti Kykló a túto školu, ktorá je prístavom Tvojej dobroty proti vreteniciam a hadom, proti satyrom a faunom. Bud' naším svetlom, našou slávou, našim zákonom i našou večnou útechou.*“¹²⁵

¹²⁵ MIKLEŠ, J.: Latinizujúce literárne tendencie... In: *Jednotná škola*, č. 1, 1971, s. 75.

ZÁVER

Ján Duchoň svojim dielom, krédom, snahou a vytrvalosťou predstavuje pre autorku diela osobitne vzácny vzor, ktorý jej v mnohom slúžil príkladom už v časoch štúdia na banskobystrickej *almamater*. Ako učiteľka cudzieho jazyka na pôde univerzity v tomto meste, aj keď s odstupom takmer troch storočí, stojí vlastne s Duchoňom v službe pedagóga akoby na rovnakom mieste. Humanistický odkaz a tiež praktický zmysel viacerých jeho snáh, ju neraz motivuje k ich uplatňovaniu pri odborno-lingvistickej činnosti i v pedagogickej aktivite v práci so študentmi. S osobitnou vážnosťou tak rada venovala časť svojej bádateľskej, vedecko-výskumnej činnosti za účelom hlbšieho poznania výsledkov činnosti a vzácneho diela, myšlienkového odkazu tejto osobnosti vo sfére moderného, účelného vzdelávania, osobitne pri výučbe jazykov.

Pri riešení tejto úlohy podľa vypracovaného projektu, sa autorka stretla s výsledkami mnohých pestrých, významných tvorivých aktivít Jána Duchoňa, jeho životného diela, ktoré stihol uskutočniť, hoci len počas svojej relatívne krátkej životnej púte. Tak ako sa ich s primeraným hodnotením usiluje ilustrovať v prehľadnom obsahu vedeckej monografickej štúdie, každá jedna zasluhuje mimoriadny obdiv a ocenenie. Väčšina z nich, založená na princípoch vecného encyklopedizmu má pritom svoju trvalú platnosť a aktuálnosť.

Nastupujúci trend dynamického hospodárskeho rozvoja novoveku, nových ekonomických vzťahov či výrobných procesov, nárast výdobytkov vedy a techniky tak z viacerých aspektov signalizoval potrebu zavedenia účelných a vecných princípov do samostatného systému výučby a jeho podstaty. Išlo hlavne o zásadu, školu a vzdelávanie priblížiť životu tak, aby obsah učiva či jednotlivých pojmov, vyplýval z reality, bol vecný a zrozumiteľný; aby vzdelávanie a príprava študentov, boli prispôbené potrebám doby.

Týmto aktuálnym požiadavkám zodpovedali práve princípy vecného encyklopedizmu. Pritom dielo, ktoré Duchoň stihol vytvoriť, má svoj osobitný význam nielen z aspektu dejín slovenskej pedagogiky, filozofie, lingvistiky, ale i ďalších spoločenských, prírodných a technických náuk či vedných odborov. V najvyšších stupňoch školy sa pri nich pod Duchoňovým vedením otvárali dvierka pre kultivovanie tradičnej latinčiny prostredníctvom sviežeho prúdenia vecne encyklopedických poznatkov, a tým i nových výrazov a pojmov priamo z geografie či histórie krajiny. Tieto priamo narastali hlavne pod vplyvom objavov vedy, výroby či technických vynálezov nového veku, otvárajúc tak priestor pre zavádzanie nových predmetov do výučby.

Filozofický kurz, ako osobitný predmet, ktorý Duchoň zaviedol na latinskej partikulárnej škole pre žiakov najvyššieho ročníka mal napr. za úlohu poskytnúť žiakom základnú orientáciu v praktickom živote, prípadne tiež základy pre ďalšie štúdium filozofie a príbuzných disciplín na európskych univerzitách. Do predmetu zaraďoval disciplíny a atribúty technického charakteru, aby sa žiaci dokázali lepšie pripraviť pre prípadné budúce povolania, tiež predmety *fyzika*, *etika*, *ekonómia*, *politika*, *scholastika* (náuka o školstve), ale ako to vyplýva z obsahu tém rečníckych cvičení žiakov, tiež disciplíny *história*, *geografia* a pod., viditeľne tým prekračoval aj sám obsah známych tradičných *siedmich slobodných umení*.

Záverom sa autorke žiada ešte zvýrazniť skutočnosť o ktorej sa podrobnejšie už zmieňuje v obsahu textu, že aj na základe viacročných pedagogických skúseností môže zodpovedne potvrdiť pravdivosť tézy, že sa prostredníctvom vecného encyklopedizmu v didaktike prekliesňuje cesta k zásade, o ktorej píše Komenský vo svojej Veľkej didaktike: *...Štúdium jazykov má ísť súbežne s vecami, obzvlášť u mládeže, aby sme sa naučili toľko vecí ako slov; jednak pochopiť, jednak vyjadriť*.

Uvedené myšlienky majú v dnešnej súčasnosti nanajvýš aktuálny charakter, osobitne z aspektu, že sa v posledných rokoch sa do akademického prostredia čoraz viac dostávajú vyučovacie postupy a spôsoby výučby označované anglickými skratkami CLIL (Content and Language Integrated Learning), resp. CBL (Content Based Learning), ktoré presadzujú osvojovanie si cudzieho jazyka pomocou obsahu či charakteru konkrétneho predmetu.

SUMMARY

The presented scientific monograph presents an overview of the work of one of the main pioneers of the principles of factual encyclopaedism in the territory of today's Slovakia, Ján Duchoň, pedagogue and rector of the Banská Bystrica Town Latin School in 1626-1637. Thanks to him, this new stream of thinking begins to pave the way in the school of reformist scholasticism at the school by a professor and promoter who became Professor Jan Henrich Alsted in the early 1620s. In the introductory chapter of the monograph, the author deals with the life story and the initial work of Duchoň. The aim and purpose of the second and the third part is to analyse and characterize two basic features of the overall reformist-humanistic profile of Ján Duchoň. It is both a Latinizing and Greekizing literary tendencies and a factual encyclopaedia in his work. Although the goal of both tendencies was primarily focused on the development of language culture, as language teaching, especially Latin at that time, was still dominant, both had their philosophical meaning and rested on a logical basis.

The fourth, final chapter illustrates the content of the philosophical course, as a special subject that Duchoň introduced at the Latin special school (Latin particular school) for the highest grade pupils. The subject matter, content and characteristics of its individual parts, which the chapter brings, were intended to provide a clear description of individual scientific disciplines that are based on the philosophical basis and the principles of factual encyclopaedism according to the content and principles contained in the work of Professor J. Alsted. The content is actually practical philosophy. The aim is to provide students with a perfect orientation in practical life in the conditions of new, emerging society, or also the basis for further study of philosophy and related disciplines at European universities. The

formerly traditionally used content of seven free arts, was significantly overcome by Duchoň in the Banská Bystrica school through a range of newly introduced teaching disciplines.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY, PRAMEŇOV A PRÍLOH

1. BODNÁR, J. a kol. 1987. *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*. Bratislava: VEDA. 491 s. 071-001-87 DMF.
2. BUDDÉ, F. 1712. *Elementa philosophiae instrumentalis*, zv. 1., vyd. 4, Halle, 320 s.
3. COMENIUS, J. A. 1979. *ORBIS SENSUALIUM PICTUS QUADRALINGUIS*. Praha: SPN. 620 s. 14-321-79.
4. COMENIUS, J. A. 1957. *OPERA DIDACTICA OMNIA* Tomus I. Pars I – II. Praha: ČSAV, Kapit. XXII. 229 s. Preklad cit. latinského textu do slovenčiny: Ján Mikleš.
5. ČERVENKA, J. 1959. *JOHANIS. A. COMENII: JANUA LINGUARUM RESERATA*. Praha: SPN. 344 s.
6. DESCARTES, R. 1986. *Princípy filozofie*. Bratislava. Pravda. (Prel. J. Špaňár). 355 s.
7. DIOGENES L. 1964. *Životy, názory a výroky proslulých filozofov*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 455 s.
8. FURSTOVÁ, M. - TRINKS, J. 1996. *Filozofia*. Bratislava: SPN.
9. HEGEL, G. W. F. 1957. *Filozofia dejín*. Bratislava. 478 s.
10. CHLUP, O. a kol. 1966. *Čítanka k dejinám pedagogiky*, díl I., Praha: SPN.
11. JÁGER, R. - JANIGOVÁ, E. 2012. Sociálno-ekonomické aspekty vplyvu učenia katolíckej sociálnej náuky v období ranného kapitalizmu na Slovensku. In: Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, Verbum, s. 237-244.
12. JÁGER, R. - JANIGOVÁ, E. 2013. Pomoc chudobným a biednym na území Slovenska v období feudálneho štátu a práva. In:

- Vývoj právnej úpravy poskytovania sociálnej pomoci na území Slovenska (od najstarších čias do roku 1939). Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta. s. 35-92.
13. JÁGER, R. 2013. Právna úprava sociálnej starostlivosti na Slovensku v medzivojnovom období. In: Socioekonomické a humanitní studie. Praha : Bankovní institut Vysoká škola, 2013. Vol. 3, no. 1, s. 5-18.
 14. JÁGER, R. 2017. The term "bureaucracy" in modern legal philosophy. In: Štát a právo. Veľký Biel : Občianske združenie Štát a právo. Roč. 4, č. 2 (2017), s. 186-191.
 15. MARTINKA, J. (red.). 1983. *Zlomky starých stoikov*. Bratislava: Pravda. 452 s.
 16. MARTULIAK, P.: 2001. Evanjelické školstvo v Banskej Bystrici do roku 1918. In: Július Alberty, Pavol Martuliak *Banská Bystrica v znamení kalicha*. Knižná publikácia. Banská Bystrica: TRIAN, 188 s. ISBN 80-88945-43-7. Pavol Martuliak je autorom časti na s. 117 – 177. – Knižná publikácia.
 17. MARTULIAK, P. 2005. *Banská Bystrica kolíska vzdelanosti*. Banská Bystrica: TRIAN. 317 s. ISBN 80-89945-77-1. – Knižná publikácia.
 18. MARTULIAK, P. 2011. Banskobystrická mestská latinská partikulárna škola – evanjelické gymnázium a jeho školské zákony. In: *Pramene k duchovným dejinám slovenska : zborník štúdií a dokumentov* [elektronický zdroj] / ed. Miloš Kovačka ; zodp. red. Eva Augustínová. – Martin : Slovenská národná knižnica, – ISBN 978-80-89301-76-8. – Dostupné na: <http://www.snk.sk/?CF2>.
 19. MIČKOVÁ, Z. 2018. *Latínčina pre študentov práva*. Banská Bystrica : Belianum.
 20. MIKLEŠ, J. 1971. Ján Duchoň, bystrický humanistický pedagóg v prvej polovici 17. storočia. In: *ACTA Facultatis paedagogicae*

- Banská Bystrica. Séria pedagogická. Pedagogika 3.* Bratislava: SPN. Vlastná stat': str. 17 – 33.
21. MIKLEŠ, J.: 1971. Vecný encyklopedizmus Jána Duchoňa a Komenského učebnice na strednom Slovensku v 17. storočí. In: *ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKANAЕ PREŠOVENSIS. PEDAGOGIKA 2*. Bratislava. SPN. 1971. S. 73 – 96.
 22. MIKLEŠ, J. 1970. Pedagogický realizmus Jána Duchoňa a Komenského učebnice na strednom Slovensku v 17. storočí.: *Jednotná škola*. Roč. 22, č. 7, s. 639 – 655.
 23. MIKLEŠ, J. 1990. Mesianistická idea v humanistickej poézii J. A. Komenského a Jána Duchoňa. In: *Studia Comeniana et historica*. 20. č. 42. Múzeum J. A. Komenského, Uherský Brod, ČR.
 24. NOVACKÁ, M. a kol. 1986. *OD KRÁĽOVSTVA DUCHA KU KRÁĽOVSTVU ČLOVEKA*. Výber zostavila a edične pripravila MÁRIA NOVACKÁ. Preložili, štúdie napísali DANIEL ŠKOVIERA, JÁN MIKLEŠ, MÁRIA NOVACKÁ, JÚLIUS ŠPAŇÁR. Bratislava: TATRAN, 510 s.
 25. OSUSKÝ, S. Š. 1929. *Prvé slovenské dejiny filozofie*. Liptovský Mikuláš: TRANOSCIUS, 426 s.
 26. REZÍK, J. – MATTHAEIDES, S. 1971. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava: SPN. (Preklad originálu z latinčiny a redakčná úprava: V. Ružička). 614 s.
 27. STORING, H. J. 1991. *Malé dějiny filosofie*. Praha: ZVON, 510 s.
 28. SVATOŠ, M. – SVATOŠ, M. 1985. Živá tvár Erasma Rotterdamského. Praha: Nakladatelstvo Vyšehrad, 368 s. 33-700-85.
 29. ŠOŠKOVÁ, I. 2017. Dejiny práva štátov Európy a USA - teória a prax výučby právnych dejín. In: *Školy, osobnosti, polemiky : pocta Ladislavu Vojáčkovi k 65. narodeninám*. Brno : The European society for history of law, 2017, s. 538-547.

30. ŠOŠKOVÁ, I. 2014. Právne dejiny a didaktický prístup k nim (na príklade Dejín práva štátov Európy vyučovaných na Právnickej fakulte UMB v Banskej Bystrici). In: *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitas Matthiae Belii Neosolii*, roč. 18. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2014, s. 309-319.
31. ŠPAŇÁR, J. 1990. *Platón. Dialógy I. – Symposion*, Bratislava: Tatran, 730 s.
32. TUROŠÍK, M. 2013. *Roman Law*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela. 115 s.
33. TVRDÝ, J. 1947. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. Brno. 490 s.
34. VANTUCH, A. 1975. *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava: VEDA, 255 s.
35. VÁROŠOVÁ, E. a kol. 1965. *Prehľad dejín slovenskej filozofie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 555 s.
36. ZELENKOVÁ, A. – SCHNEIDEROVÁ, A. 2013. Cudzie jazyky na Právnickej fakulte UMB v Banskej Bystrici: Od výučby odbornej angličtiny po výučbu odboru v angličtine. In: *Právní jazyk - od teorie k praxi = Legal language - from theory to practice*. Olomouc : Univerzita Palackého, Právnická fakulta, s. 256-262.

PRAMENE

1. Štátny archív BB; fond: Mesto Banská Bystrica.
2. Vlastný osobný archív autorky Anny Schneiderovej.
3. DUCHOŇ, J. *Gymnasmata oratória. Alia vota*, str. 6.: “Ex qua me cathedra quondam, Grubere, docebas, Hinc doceo populas non minus ipse meos.” (Originál – odpis OA – P. Martuliak. Preklad: J. Mikleš).
4. DUCHOŇ, J. *Gymnasmata oratoria, Vota XII., Pro schola*: Do slovenčiny preložil J. Mikleš z pôvodného latinského textu.
5. DUCHOŇ, Ján. *Epistulae gamnicae*, str. 1 a n.: Illustrissimo Comiti ac Domino Adamo Thurzo de Bethlenfalwa... (Preklad z latinčiny: J. Mikleš).
6. DUCHOŇ, J. *Epistulae gamnicae, XV.: Generoso Domino Paulo Mariasi de Markusfalva*.
7. DUCHOŇ, J. *Gymnasmata oratoria, záver rečníckeho cvičenia: Vestibulum philosophiae*, str. 4–5. (Preklad z latinčiny: J. Mikleš).
8. DUCHOŇ, J. *Theatrum sapientiae, IX. Apoftegma Chilonis. Oratio: Nosce te ipsum*, s. 5.
9. DUCHOŇ, J. *Vestibulum philosophiae, č. XXI. Natura poetices. Ipsa oratio*, s. 6.

PRÍLOHY

1. Pozvánka na žiacke rečnícke vystúpenie: *Fructus aestivi semestris, hoc est Orationes menologicae*; z r. 1628. (Pozvánka bola vytlačená v Levoči.)
2. Pozývaci list Jána Duchoňa na svadbu, adresovaný rektorovi latinskej školy v Kremnici Petrovi Leonhardimu z 9. júla 1928. (Preklad: J. Mikleš). (s.20)
3. Úryvok z latinského textu Chvála Uhorska v rukopise Š. Mariášiho, v GYMNASMATA ORATORIA
4. Pozvánka na žiacke rečnícke vystúpenie, nazvané *Divadlo múdrosti* o siedmich gréckych mudcoch, z r. 1631.
5. Ukážka titulnej strany Duchoňovho zápisníka rečníckych cvičení žiakov gymnázia, mestskej latinskej partikulárnej školy v Banskej Bystrici.
6. Úvodná časť Duchoňovho zápisníka rečníckych cvičení žiakov gymnázia, mestskej latinskej partikulárnej školy v Banskej Bystrici, z roku 1628.
7. Tabuľka klasifikácie vied podľa Encyklopédie Filozofického kurzu profesora J. H. Alsteda, z r. 1620.

D. O. M. A.

Fructus æstivi semestris;
Hoc est,

ORATIONES MENOLOGICÆ

Mensium Qualitates, Temperiem, Gesta, Festa: Commoda, Incommoda;
cum alijs nonnullis auditu jucundis materijs explicantes;
idque ordine tali:

- I. Propositum exponet MICH-IOHANNES MOSLENER.
 II. APRILEM laudabit MARTINVS ANDREADES Ponicens.
 III. ALEXANDRVMM laudabit Illuſtr. Comes MICHAEL THVRZO
 de Bethlemſalva, &c.
 IV. April. vituperabit CHRISTIANVS MARTHVVS Poſonien.
 V. MAIVM laudabit GEORGIVS SECTORIS.
 VI. ATHANASIVM celebrabit THEODORVS PINNERIVS.
 VII. Majum vituperabit IOHANNES STEPHANIDES.
 VIII. IVNIVM laudabit IOHANN. KEMPRVS Saxo.
 IX. IOHAN. BAPTIST. celebrabit MICHAEL TſCHÖSI.
 X. Junium vituperabit DANIEL KEMENIVS.
 XI. IVLIVM celebrabit CASPAR DRESLERVS Tranſyl.
 XII. HVNGARIAM laudabit Generoſus A. STEPHANVS MARIASI
 de Markuſfalwa.
 XIII. Iulium vituperabit ANDREAS ROSNAVERVS.
 XIV. AVGVSTVM laudabit MATTHÆVS SCHLVCHIVS.
 XV. Dialogum Theologicum de Invocatione Sanctorum recitabunt
 MATTHIAS MOSLENER, PAVLVS FASCHANG,
 CASPAR LIECHTENBERGER.
 XVI. Auguſtum vituperabit MICHAEL IVDEX.T.
 XVII. SEPTEMBREM laudabit GEORGIVS MARCI.
 XVIII. SOCRATEM celebrabit IOHANNES HANKOCIVS.
 XIX. Septemb. vituperabit IOHANNES MOLCZANVS.
 XX. Menologiam Oratoriam concludet IACOB. PINNERIVS.

AD HOC ERGO
Fructus facite decerpere,

O R A T I O N E S

Reverend. & carissimi CCESARII
 Nobilissimos & magnos AMERL
 Consultis. & nobilibus EVRIÆ Senatores;
 ad d. 18. Octobr. 16XXVIII.

IOHANNES DUCHON, P. L. C. Sch. Reitor Neosol.

LEVTSCHOVIÆ,
 Typo Laurentii Breuer, Anno M. DC. XXVIII.

S P I
 Quod fidei sustinuit, De nova
 sortandis ^{ipse iubet!} DUC HON
 P. L. C. Schola Novisohen Rector,
 ita
 Naturā instigante,
 Aetate suadente,
 Collegio amiorū comprobant,
 POS VARIOS EXAMINANT ONEXUIT
 ACONES RITUS;
 Lectissimam & Veneratissimam
 Virgineū,
 DOROTHEAM SCHRETTGERIN,
 Nobilis & Ampliss. Viri, Dni ANDREAE
 SCHRETTGERI, Supremi Monetariorū Crami-
 cū Magistri
 Filiam

In templum honoris
 maritalis ducet;

NUPTIAS
 Hic Novisohy die 16 Iulij
 cum eadem celebrabit:

ad quem Actum

CL. Dñe Magister
 PETRE LEONHARDI;
 Rector Scho Crammceen, laudatiss;
 cū dñl Tuū
 cū suis collegiis

Discipulis omnibus
 humaniter invitant illi, quorum
 res in igne & Amore in Amore:
 cum hōmīnōrū ater, gratitudinē

Ita fuit, Ita regant
 JOHANNES DUC HON DOROTHEA SCHRETTGERIN,
 Matrimonialis Philologia Candidat
 Novisoh.

et pulchres succide, ut fides sanctissimi, ut tritum laudatissimum
 virtutum et plerumque hominum sit domus familiaris. Certe, si
 reusq; stupore multo. At hec omnium antiquissima Nam antequam
 si respiciamus limites, a Gentemque singularem dividet. Præ
 ad ista dividet Latet Eugenes, ab Hesperia et occidu. Nisi
 cernit Africa, a Germania reliqua partibus inter oceanum et sub
 trancum sit, dividet montes, quos si facere velis Alpes, nudi
 lunde auferret a vulgaria incolarum appellatione. Nulligite qd in
 quæ quidem hominum solum esse in seipso hanc suorum confinium
 molis huius fere et humana est. Dedita cum sua filia forent
 Hæc athena. At illa latius premit Hæc athena. Dedita cum sua
 qua, consensumq; magnitudine celebri et Roma: neq; ignota hinc
 multatior et humilior; et illa quod tempus occupat et potentia
 Regia dominium tanquam famula et hostilior. Vertice domus
 et pulchres succide, ut fides sanctissimi, ut tritum laudatissimum
 virtutum et plerumque hominum sit domus familiaris. Certe, si
 reusq; stupore multo. At hec omnium antiquissima Nam antequam
 si respiciamus limites, a Gentemque singularem dividet. Præ
 ad ista dividet Latet Eugenes, ab Hesperia et occidu. Nisi
 cernit Africa, a Germania reliqua partibus inter oceanum et sub
 trancum sit, dividet montes, quos si facere velis Alpes, nudi
 lunde auferret a vulgaria incolarum appellatione. Nulligite qd in
 quæ quidem hominum solum esse in seipso hanc suorum confinium
 molis huius fere et humana est. Dedita cum sua filia forent
 Hæc athena. At illa latius premit Hæc athena. Dedita cum sua
 qua, consensumq; magnitudine celebri et Roma: neq; ignota hinc
 multatior et humilior; et illa quod tempus occupat et potentia
 Regia dominium tanquam famula et hostilior. Vertice domus

O. M. I. F.
THEATRVM SAPIENTIÆ,
Q V O
SEPTEM GRÆCIÆ SAPIENTES,
ILLORVM VITA, DICTA, FACTA, VTROQUE ORATIONIS
genere celebrantur & explicantur, erectum in Schola Novifolienfi,
Ann. Chr. ∞. 10c. XXXI. & dispositum ferie tali:

I. P. Propositum operis enarrabit	THEODORVS PINNERIVS.
II. Votum subiunget	IOHAN. CHRISTOPHOR. HÄFFLINGER.
III. DE SAPIENTIA & septem Græciæ Sapientibus	dicit IOHANNES HANKOCIVS Sc.
IV. Epigramma de iisdem adleret	MICHAEL MENO N.
V. Historiam septem Græciæ Sapientum persequetur	ELIAS SPLENIVS L.
VI. Apophthegmata illorum diversis lingvis memorabit	DANIEL STARCKIVS.
VII. CHILONIS Spartani vitam laudabit	IOHANNES BENEDICTI Tr.
VIII. Epigramma de eodem recitabit	IOHANNES ROSMAN.
IX. Chilon. Apophthegma, NOSCE TE IPSVM,	explicabit ESAIAS HERTELIVS Sc.
X. Christianum NOSCE TE IPSVM proponet	MATTHIAS GRINSTEIN N.
XI. PERIANDRI Corinthij vitam laudabit	MARTINVS ANDREAS P.
XII. Epigramma de eodem recitabit	MICHAEL FISCHER N.
XIII. Periand. Apophthegma, MODERARE IRAM,	explicabit STEPHANVS TAMARISCVS Sc.
XIII. Carmen de eodem Apophthegmate proponet	IACOBVS MOSLEHNER N.
XV. PITTACI Mitylenæ vitam laudabit	NICOLAUS NICOLAIDES Br.
XVI. Epigramma de eodem recitabit	MICHAEL TSCHÖSI N.
XVII. Pittaci Apophthegma, NEQVID NIMIS,	explicabit IOHANNES CZVRSITIVS Sil.
XVIII. Carmen de eodem Apophthegmate proponet	IOHANNES HÖHER N.
XIX. CLEOBVLI Lindij vitam laudabit	IOHANNES MOLCZANVS.
XX. Epigramma de eodem recitabit	GEORGIVS PLOTSIVS N.
XXI. Cleob. Apophtheg. MENSURA OPTIMVM,	explicabit ADAMVS CASVRVS Sil.
XXII. Carmen de eodem Apophthegmate proponet	CASPAR LICHTENPERGER N.
XXIII. SOLOONIS Salaminij vitam laudabit	PETRVS RVPENSIS Tr.
XXIV. Epigramma de eodem recitabit	IOHANNES SMRECZANI Nobilis.
XXV. Apophthegma Solonis, RESPICE FINEM,	explicabit MARTINVS KÖRSTIVS Tr.
XXVI. Carmen de eodem Apophthegmate proponet	DANIEL PAVERVS L.
XXVII. BIAN TIS Prienci vitam laudabit	DANIEL REMENIVS L.
XXVIII. Epigramma de eodem recitabit	NICOLAUS BAROSCHIVS Wr.
XXIX. Biantis Apoph. PLVRES MALI, explicabit	VALENTINVS SENDECIVS Sil.
XXX. Carmen de eodem Apophthegmate proponet	IACOBVS IACOBÆI N.
XXXI. THALETIS Milelij vitam laudabit	MATTHÆVS SCHLVCH Tur.
XXXII. Epigramma de eodem recitabit	MATTHIAS HIBELIVS N.
XXXIII. Thaleris Apophth. SPONDE: NOXAPROPEEST, explicabit	GEORGIVS MARCIVS L.
XXXIV. Carmen de eodem Apophthegmate proponet	CASPAR SCVLTTETI Al.
XXXV. FORNAX se ipsam laudabit, interprete	PAVLO FABRI M.
XXXVI. Theatrum Sapientie claudet.	IACOBVS PINNERIVS.

*Huc adeste spectatum, qui Sapientiam amatis,
Reverendi & Clarissimi ECCLESIAE Doctores
Nobilissimi & Amplissimi CAMERÆ Praefides,
Nobilissimi & Prudentissimi CVRIA Procures,
& Patres,
ita vos rogat, & ad diem 5 Febr. invitat
IOHANNES DVCHON P.L.C.
Scholæ Novifol. Reitor.*

LEVISCHOFFIA, Anno 1631.

Gymnasmata ORATORIA,

D. O. M. A.
 Magnū
 Pietatis
 Myſterium,

qvo
 Deus manifestatus eſt in Carne,
 Myſterium

A ſeculo abſconditum,
 In tempore revelatum,
 A Prophetis prædictum,
 A Patriarchis expectatum,
 Ab Angelis celebratum,
 Paſtoribus annunciatum.

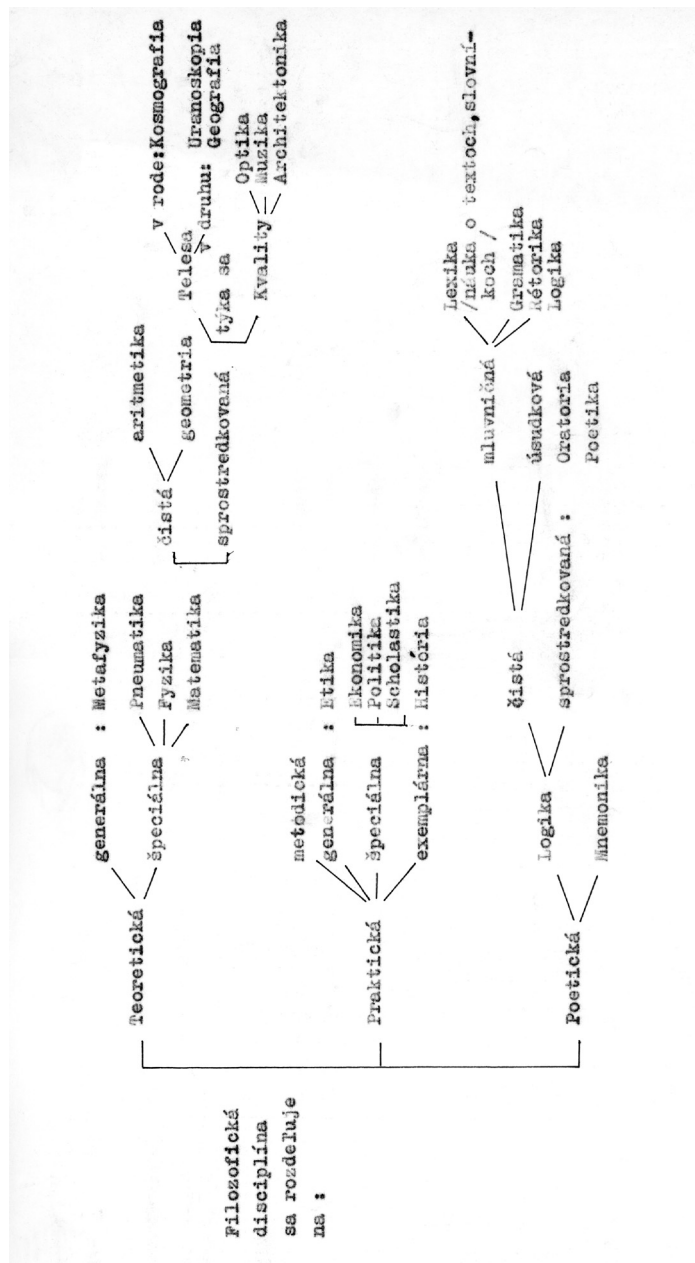
Illud

Grata Pietatis ergo
Pauculis Orationibus explicabitur,
Et celebrabitur in Schola Novisoli.
die 16. Ian. Ann. 1628.

Ad quas Orações audiendas

Venerandum Ecclæ Myſterium,
Nobiſſimos Camera Preſides,
Ampliſſimum Curæ Magiſtratum,
Demuſſe invitati

Iohannes Duchon, P. L. C.
 Schol. Novisoli. Rect.

**Banskobystrický pedagóg Ján Duchoň - priekopník vecného
encyklopedizmu na latinskej škole 17. storočia na Slovensku.**

PhDr. Anna SCHNEIDEROVÁ, PhD.

Recenzenti: Doc. JUDr. PhDr. Róbert JÁGER, PhD.
Doc. JUDr. Ivana ŠOŠKOVÁ, PhD.

Rozsah: 108 strán

Formát: A5

Vydanie: prvé

Rok vydania: 2019

Náklad: 101 ks

Tlač: EQUILIBRIA s.r.o.

ISBN 978-80-557-1544-5